

## VOORWOORD

Dit onderrichtsboek is bedoeld om opgroeiende en volwassen gelovigen te helpen, hun wezen te laten grijpen door het Christus-mysterie. De christelijke waarheid is, naar orthodox inzicht, immers niet in de eerste plaats een verstandelijk bouwwerk, komt ook niet in de eerste plaats tot uitdrukking in zedenlessen, maar wordt op de eerste plaats in haar diepste wezen verworven in de sakramentele vereniging met Christus door de Heilige Geest: in doop, myronzalving, eucharistie, kerkelijk gebed en de overige mysterien (sakramenten) van de Kerk. Daarom is voor ons het woord in de brief aan de Kolossensen: «Christus in u» een samenvatting van het hele heilsmysterie.

Wat wil dan het vervolg: «verwachting van heerlijkheid!» zeggen? Door hier van verwachting te spreken wordt niet troostend naar een verre toekomst verwezen. Het is veeleer te vergelijken met een 'vrouw in verwachting': het kind is er al, ook al is het nog in de moederschoot verborgen. Op dezelfde wijze is onze 'verwachting van heerlijkheid' nu al een werkelijk deelhebben aan Gods schoonheid, goedheid, macht, luister en onvergankelijkheid door het verbonden-zijn met Christus, Die in ons woont. Daarom betekent 'orthodoxie' in de eerste plaats en voor alles 'ware verheerlijking van God' in een belijden en loven van de verborgen aanwezige heerlijkheid van God. Onze roeping is daarin te groeien, opdat wij in het Licht van Christus het Aangezicht van God mogen schouwen. Want dit deelhebben aan Gods heerlijkheid – onze theosis – is de ons beloofde 'verwachting van heerlijkheid'. In dit boek hopen wij dit in zijn verschillende facetten duidelijk te maken.

Onze uitleg volgt de geloofsbelijdenis die de orthodoxe christenen bij de Doop, het vieren van de Eucharistie, en in de dagelijkse kerkelijke ochtenden avonddiensten lofprijzend bidden. Bij de uiteenzetting van de gelofswaarden worden ook de feest- en vastentijden van het kerkelijk jaar in beschouwing genomen, omdat daarin het licht van het enkelvoudige Christusmysterie uiteenvalt als het zonlicht in de veelkleurige regenboog.

Het zal misschien opvallen dat wij bij onze betogen de omtrekken van de orthodoxe theologie en spiritualiteit scherp hebben omlijnd en duidelijke grenzen hebben getrokken ten opzichte van andere christelijke geloofsovertuigingen. Dit is gebeurd in de overtuiging, dat groeien in het christelijk geloof en leven, evenals een echt oecumenisch gesprek, slechts mogelijk is waar de verschillen niet verdoezeld en van tafel geveegd worden, maar duidelijk voor ogen gesteld. Daarom hopen we met dit boek toch ook het oecumenische streven te dienen dat, als het in Christus gegrond is, verplicht is de volle waarheid te zoeken.

Düsseldorf, op het hoogfeest van de Verheerlijking des Heren 1982.  
Aartspriester Sergius Heitz

God zegene deze uitgave.  
Den Haag, 23 oktober 1984  
H. Apostel Jacobus, de broeder des Heren  
**† JACOB**  
Aartsbisschop van Den Haag en Nederland

## VOORWOORD van de VERTALER

Bij de vertaling is gestreefd naar een zo getrouw mogelijke weergave van de oorspronkelijke tekst, maar er is uiteraard rekening gehouden met de Orthodoxie zoals die in Nederland leeft: de vertalingen die hier gebruikt worden, zijn benut voor de illustrerende verwijzingen; de uitleg is soms enigszins aangepast aan de situatie in Nederland.

In de weergave met gewone letters van griekse woorden is meestal de spelling van de schrijver gevolgd, zodat er b.v. trisagion staat, waar in een nederlands boek trisagion geschreven zou zijn, volgens het moderne griekse gebruik de geaspireerde h niet meer uit te spreken. Soms is de spelling aangepast aan de nederlandse gebruiken.

Dergelijke kleinigheden doen uiteraard niet af aan de waarde van dit boek, zoals het nu tot onze vreugde in het Nederlands verschijnt. Het zal van veel nut zijn voor een juist begrip van de fundamentele waarden van de Orthodoxie en ook voor het verstaan van de daarin gebruikelijke aanduidingen, ontleend aan het Slavisch, Grieks of Latijn. Bovendien als naslagwerk voor belangrijke momenten uit de kerkgeschiedenis. Door de 'Grondelikheid' van zijn samenstelling zal het op vele vragen een antwoord kunnen geven.

Het Klooster van St. Jan de Doper  
in Den Haag.

## INHOUDSOPGAVE

### I. DE DRIE-ENE GOD

- |                          |    |
|--------------------------|----|
| De Drieënheid van God    | 11 |
| De Eenheid van God       | 12 |
| God de Vader             | 13 |
| God de Zoon              | 14 |
| God de Heilige Geest     | 16 |
| Het Persoon-zijn van God | 18 |

### II. GOD DE SCHEPPER EN GODS SCHEPPING

- |   |    |
|---|----|
| De samenwerking van de goddelijke Personen bij de schepping | 21 |
| Scheppingsverhaal en natuurwetenschappen                    | 22 |
| De Engelen en hun verering                                  | 25 |
| De schepping van de mensheid                                | 28 |
| Zondeval en zonde   | 29 |
| De vrijheid van de menselijke wil                           | 33 |
| De schepping van de mens als man en vrouw                   | 33 |
| De vrouw in de Kerk   | 34 |

### III. JESUS CHRISTUS EN ONZE VERLOSSING

- |   |    |
|---|----|
| Namen en titels van Christus  | 37 |
| De goddelijke en de menselijke natuur van Christus                    | 41 |
| De Geboorte van Jesus Christus uit de Heilige Geest en de Maagd Maria | 42 |
| Het feest van de Geboorte van Christus en de Kerstikoon               | 46 |
| Het maagd-zijn van de Moeder Gods                                     | 48 |
| De Moeder Gods als typos van de Kerk en van elke gelovige             | 51 |
| De juiste verering van de Moeder Gods                                 | 54 |
| De hoogfeesten van de Moeder Gods                                     | 56 |
| Het kerkelijk jaar  | 61 |
| Joannes de Doper  | 63 |
| Het Oude en het Nieuwe Testament, Israël en de Kerk                   | 65 |

**RUSSISCH ORTHODOXE KERK**  
Regumen Onufry  
Ganzevoortsingel 2  
9711 AL GRONINGEN  
Tel.: 050 - 3126886

blz.

De doop van Christus	66
De verzoeking van Christus	67
De openbare werken van Christus	69
De demonen	69
De verheerlijking van Christus	70
Het Lijden en het Kruis van Christus	73
Het vasten	74
Pontius Pilatus en het verband tussen Christus en de gescretenen	77
De Graflegging van Christus	79
Het Kruis van Christus en de kruisverering	79
Het hoogfeest van Kruisverheffung	81
De Opstanding van Christus en het Praanfeest	82
Christus' Nederdaling in de haden	84
Middenpinksteren	85
De Hemelvaart van Christus	85
De heerschappij van Christus aan de rechterhand van de Vader	87

#### IV. DE HEILIGE GEEST, DE KERK EN DE HEILIGING VAN DE SCHEPPING

Het Pinksterfeest	88
De Heilige Geest en de ongeschapen genade	89
Het onderscheid tussen het Wezen en de Energieën van God	90
Apofatische en katafatische wijze van spreken over God	90
De werking van de Heilige Geest en de drie ambten van Christus	92
Wezen, taak en hoofdkenmerken van de Kerk	93
De eenheid van de Kerk	94
De katholiciteit van de Kerk	96
De apostoliceit van de Kerk	97
Schrift en traditie	98
De heiligheid van de Kerk	99
De Heiligen en de heiligenverering	100
De verering van de ikonen	101
De heilige der gelovigen	103
De doop	103
De myronzalving	105

Doop, myronzalving en communie van kleine kinderen	106
De communie	108
Het vieren van de eucharistie	111
De goddelijke Liturgie	112
De mysteriën (sakramenten) van de Kerk in het algemeen	117
De kerkelijke boete	118
De ziekenzalving	120
De huwelijkskroning en de opvatting van het huwelijk	120
De hiërarchie en het volk Gods	125
De wijdingen	127
Het monnikendom	129
Monastieke spiritualiteit en spiritualiteit van de christenen in de wereld	132
Het gebed	133
Het Onze Vader	136
De Tien Geboden	140
Joden en christenen	148

#### V. DE CHRISTELIJKE VERWACHTING

De Wederkomst van Christus en het Laatste Oordeel	149
De algemene opstanding der doden	153
De omgang van de christen met zijn lichaam en de lichamelijke genoegens	154
Het eeuwige Leven	156
De Zaligsprekingen	157

#### AANHANGSEL:

OVERZICHT OVER DE VERBREIDING VAN DE ORTHODOXE KERK	165
OPMERKINGEN	166
AFKORTINGEN	179
REGISTER	182

## I. DE DRIE-ENE GOD

### DE LITURGIE BEGINT MET DE WOORDEN:

*Gezegend zij het Koninkrijk van de Vader, en van de Zoon,  
en van de Heilige Geest;  
nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen. Amen.*

Ook klinkt in onze kerkdiensten en gebeden telkens weer de uitroep:

*Eer aan de Vader, de Zoon en de Heilige Geest,  
nu en altijd en in de eeuwen der eeuwen. Amen.*

1: Waarom roepen wij God aan als Vader, als Zoon en als Heilige Geest, en spreken wij van Zijn Drieëenheid?

God is de Ene Schepper en Heer van de gehele wereld. Evenals wij belijden ook de Joden en de Moslims Hem als de Ene God. Maar voor ons christenen heeft God Zich niet slechts geopenbaard als Schepper en Heer in geschiedenis en Woord: in Jesus Christus is Hij mens geworden, heeft Hij op aarde geleefd, is Hij gekruisigd, opgestaan en ten hemel gevaren, waar Hij heerst aan de rechterzijde van de Vader totdat Hij zal komen om de levenden en de doden te oordelen. En na de Hemelvaart van Christus is God nog weer in de Heilige Geest tot ons gekomen, om bij ons te blijven, in Zijn Kerk tegenwoordig te zijn en de gelovigen te heiligen. Dus hebben wij in de Kerk contact met God als Vader, als Verlosser Jesus Christus en als Heilige Geest. Driemaal komt God ons als persoon tegemoet en toch is Hij niet drie in Zijn wezen, doch slechts één. In het Joannes-Evangelie heeft Jesus Christus, in de Afscheidsrede tot Zijn Leerlingen, ondubbelzinnig Zijn eenheid met de Vader beleden en beloofd de Heilige Geest te zenden om de Leerlingen met Hem en de Vader te verenigen. En niettegenstaande de eenheid naar wezen van Vader, Zoon en Heilige Geest zijn Deze toch in hun persoonlijke Drieheid even eeuwig: de Vader als de Oorsprong, de Zoon als het Woord (de Logos) en de Heilige Geest als de Levenschenker. Dit echter is het diepste mysterie van ons geloof: – ons beperkte verstand kan het niet vatten – dat God in Zijn wezen de ene almachtige Heer is, en ons toch in drie Personen (hypostasen) Vader, Zoon en Heilige Geest, in liefde tegemoetreedt.

Bijbelse bronnen: Deut 6:4 Mal 2:10 Mt 28:18-20 Joa 1:1-5 10:30  
14:16-26 17:21-24 1 Kor 8:6 12:11 2 Kor 3:17-18 13:13.

N.B. Daarom bezingen wij in onze kerkdiensten steeds weer de goddelijke Drieheid in de Eenheid, zoals het gezegd wordt in een tropaan (strofe) dat aansluit op de Drie-eenheidscanon in het Mesonyktikon: <sup>1)</sup>

*Waardig is het en waarachtig  
om de allergoddelijkste Drieëenheid te bezingen:  
de aanvangloze Vader, de Schepper van het heelal;  
de mede-aanvangloze Logos,  
voor de eeuwen uit de Vader geboren;  
en de Heilige Geest,  
Die buiten de tijd van de Vader uitgaat.*

2: Wat betekent het dat wij God als de Ene God en Heer belyden?

Het beduidt dat alleen God ons en onze wereld leven, vrede, vrijheid en geluk schenkt en wij die alleen bij Hem moeten zoeken en kunnen vinden. Want waar wij op vertrouwen en waardoor wij ons laten leiden, dat is onze God. Toen Moses op de berg Sinaï de tafelen der Wet in ontvangst nam, viel het wachten het volk Israël lang. Zij maakten het gouden kalf en vereerden het dansend, waardoor zij Gods toorn om deze afgods-dienst over zich afriepen. Ook bij ons kan het plezier of het geld of de gezondheid of het werk of het succes tot een gouden kalf worden, waarom alles draait en waarvoor wij God vergeten en Zijn toorn opwekken. Israël heeft na zijn boete van God niet alleen de Dekaloog (de Tien Geboden) ontvangen, maar ook zijn belijdenis in de woorden: «Hoor, Israël: de Heer is onze God; de Heer is één! Gij zult de Heer, Uw God, liefhebben met geheel uw hart en met geheel uw ziel en met geheel uw kracht.» (Deut 6:4). God als God vereren betekende voor Israël voortaan deze belijdenis ernstig te nemen. Ook voor ons christenen heeft het als eerste gebod volle geldigheid behouden, zoals de Heer Zelf in het twistgesprek met de Fariseën duidelijk heeft gemaakt. Maar in de Bergrede heeft Hij ons daar bovenuit heel concreet tegen de afgoden gewaarschuwd die ons het gemakkelijkst in verleiding brengen: «Verzamelt u geen schatten op de aarde, waar mot en roest ze bederven en waar dieven inbreken en stelen. Maar verzamelt u schatten in de hemel, waar geen mot of roest ze bederven en waar geen dieven inbreken of stelen. Immers, waar uw schat is, daar is ook uw hart.» (Mt 6:19-21). Dat wil niet zeggen dat het ons verboden zou zijn de aardse goederen te gebruiken en ervan te genieten. Maar we moeten onszelf noch er aan verliezen, noch er door laten beheersen, maar weten: «Elke goede gift en alle volmaakte gave komt van boven, van de Vader van de lichten, bij Wie geen verandering of zweem van ommekeer is.» (Jak 1:17-18).

Bijbelse bronnen: Ex 32:1-35 20:2-3 Deut 6:4 Mk 12:28-34  
Mt 6:19-21 Lk 12:13-21 Jak 1:17-18.

N.B. In de canon's avonds voor het deelnemen aan het alreine Lichaam en het kostbare bloed van Christus bidden wij: <sup>3)</sup>

*Schenker des lichts en Schepper der oeden,  
Heer, leid ons in het licht van Uw Geboden.  
Want buiten U kennen wij geen andere God.*

3: Wat betekent het dat wij God als Vader aanroepen?

God ontmoet ons door Jesus Christus niet als een ondoorgrendelijke noodlotsmacht, maar als een Persoon Die ons liefheeft, ons wil en op ons ingaat. 'Vader' is God op de eerste plaats als de grondeloze oorsprong van het goddelijk zijn, waaraan ook wij ons bestaan te danken hebben. In Jesus Christus is Hij echter ook 'onze' Vader, Die ons liefheeft, ons verlost uit onze vervreemding van Hem en ons deel wil geven aan Zijn Rijk, Zijn goedheid en Zijn heerlijkheid.

Bijbelse bronnen: Lk 15:11-32 Joa 17:1-6, 22-26 Mt 6:5-15.

N.B. Jesus Christus heeft Zijn Leerlingen geleerd God als Vader aan te roepen en te zeggen: <sup>3)</sup>

*Onze Vader, Die in de hemelen zijt,  
Uw naam worde geheiligd,  
Uw Koninkrijk kome.  
Uw wil geschiede, gelijk in de hemel, also ook op de aarde.  
Geef ons heden ons dagelijks brood,  
en vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze  
schuldenaren.  
En leid ons niet in verzoeking,  
maar verlos ons van den boze. Amen.*

4: Als we zo samen God als Vader aanroepen en belyden, heeft dat dan ook gevolgen voor ons gezamenlijk leven met elkaar?

Uiteraard. Want we belyden daarmee tegelijkertijd dat wij allemaal ten opzichte van elkaar broeders en zusters zijn, allen evenzeer Gods geliefde kinderen, en dat wij dus niet elkaar vijanden kunnen zijn, als wij Zijn liefde niet willen verspelen.

Bijbelse bronnen: Mt 18:21-35 24:45-51 Lk 6:27-38 Joa 13:34-35.

N.B. In de Bergrede heeft de Heer Zijn Leerlingen onderwezen:

*Hebt uw vijanden lief  
en zegent hen die u vervloeken,  
opdat ge kinderen moogt zijn van uw Vader Die in de Hemelen is.  
Want Hij doet Zijn zon opgaan over slechten en goeden  
en Hij laat het regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen.*

*Want zo ge liefhebt die u liefhebben,  
wat voor loon kunt ge dan ontvangen?  
Doen ook de tollenaars niet hetzelfde?  
En zo ge alleen uw broeders groet,  
wat doet ge dan voor bijzonders?  
Doen ook de tollenaars dat niet?  
Weest dan volmaakt,  
zoals ook uw Vader in de Hemel volmaakt is.*

#### 5: Wat betekent het dat wij God aanroepen als Zoon?

Met Zoon duiden wij Christus Zelf aan. Hij is even beginloos als de Vader en als volkomen evenbeeld (ikoon) en eeuwig Woord (Logos) heeft Hij in de Vader Zijn tijeloze oorsprong, zonder van Hem gescheiden te zijn. Ook dit is een mysterie dat ons voorstellingsvermogen en onze logika te boven gaat. De godheid van Christus wordt voor ons slechts zichtbaar, omdat «toen de volheid van de tijd gekomen was» (Gal 4:4) deze Zich in de moederschoot van de Maagd Maria met onze menselijke natuur verbonden heeft, en de eeuwige Zoon Gods en Logos terwille van ons op deze wijze mens geworden is, zonder Zich te veranderen en zonder op te houden God te zijn.

Bijbelse bronnen: Joa 1:1-14 Gal 4:4-5 Joa 3:16 Fil 2:6-11.

N.B. Dit mysterie bezingen we in de Liturgie na de Tweede Antifoon met de waarschijnlijk door keizer Justinianus kort voor 535 gedichte hymne: <sup>4)</sup>

*Eengeboren Zoon en Woord van God, Gij Die onsterfelijk zijt,  
en om onze Verlossing vlees zijt geworden  
uit de Moeder Gods en altijd maagd Maria.  
Die zonder verandering Mens geworden en gekruisigd zijt:  
den dood door te sterven hebt vertreden.  
Een van de heilige Drieëenheid,  
Die verheerlijkt wordt met de Vader en de Heilige Geest,  
o Christus God, verlos en behoud ons.*

#### 6: Waarom spreken we met betrekking tot de beginloze oorsprong van de Zoon in de Vader van een onoplosbaar mysterie?

Omdat we de geloofswaarheid waar het hier om gaat, niet gewoon door middel van verstandelijk, logisch nadenken kunnen achterhalen of navoren of zelfs maar begrijpen. Eerder staan we hier voor een ondoordringbare duisternis: de onmogelijkheid God te begrijpen. Hier kan alleen God Zelf ons door de Heilige Geest bewaren voor dwaalwegen en met zekerheid leiden. Daarom heeft Jesus Christus aan Zijn Leerlingen de

Heilige Geest beloofd, Die hen in de volheid van de waarheid zou leiden; volheid van een waarheid die ons menselijk verstand verre te boven gaat. Deze Geest, Die door de Heer ook Parakleet (Bijstand, Trooster) genoemd werd, is op Pinksteren over de Apostelen uitgegoten en leeft nu in de Kerk, in haar kerkdiensten en gebeden, haar geloofstraditie, haar uitleg van de Heilige Schrift, haar verkondiging en haar Mysteriën (sakrammenten). Deze Geest is de nalatenschap en gave van Christus aan de zinen en leidt allen «die oren hebben om te horen» (Mk 4:9-20), d.w.z. die in de Kerk openstaan voor Gods Woord. Hij echter die probeert met zijn eigen verstand en op eigen kracht tot kennis van God te komen, vervalt tot heresieën (eigen meningen, dwaalleringen).

Tussenvraag: Op de zondag voor Pinksteren, de Gedachtenis van de Vaders van het Eerste Oecumenische Concilie van Nicea (325), is in de teksten van Vespers en Metten veel sprake van de ketterij van Arios. Waarover gaat deze?

Arios was priester in Alexandrië in het begin van de vierde eeuw. Uit de christelijke belijdenis van het Zoon van God zijn van Jesus Christus trok hij logisch konsekvent de conclusie dat de Zoon Christus ooit, een eindeloze tijd geleden, uit de Vader moest zijn ontstaan, en dat er dus ooit een tijd geweest moet zijn, waarin Hij nog niet bestond. Door deze logica heeft Arios Christus echter tot een geschapen wezen gemaakt en Zijn Godheid bestreden. Hij heeft het mysterie van het God en tegelijk mens zijn van Christus verscheurd en verkondigd dat Jesus Christus alleen mens was, zij het dan de edelste, beste, verhevenste, goddelijkste mens, een voorbeeld voor ons allemaal. Deze leer, het Arianisme, hebben de Vaders van het Eerste Oecumenische Concilie van Nicea in 325 als heresie (ketterij) veroordeeld. Want als in Jesus Christus niet God Zelf Zich met onze blinde en beperkte natuur heeft verbonden, kunnen we op geen enkele manier aan onze onwetendheid, blindheid, beperktheid en verkeerdheid ontkomen. Daarom verbindt de Kerk aan de naam van Arios de waarschuwing aan de gelovigen dat men het goddelijk mysterie in Christus niet moet proberen op te lossen.

Bijbelse bronnen: Joa 16:12-15 1 Kor 2:1-16.

N.B. In het begin van het tweede deel van de Liturgie, voordat de eucharistische gaven naar de Heilige Tafel (het Altaar) gedragen worden, zingt het koor de hymne die 'Cherubicon' genoemd wordt: <sup>5)</sup>

*Wij die de Cherubim op mystieke wijze,  
geheimnisvol verzinnebeelden,  
om aan de levenschenkende, heilige Drievuldigheid  
het driemaal heilig toe te zingen.*

We moeten daarbij in gedachten houden dat, evenals de hemelse machten er niet naar streven God met hun verstand te doorgronden, maar Hem aanbiddend dienen, ook wij ertoe geroepen zijn het mysterie van God aanbiddend te vereren en ons op die manier te laten opnemen in het heilsgebeuren dat ons moet omvormen. Wij ondervinden daarbij stellig dat wij tegen de begrensdheid van ons verstand botsen. Misschien helpt het ons als we ons voor ogen houden dat een verstand dat zijn grenzen niet kent en daar geen rekening mee houdt, blind en dom is. Arios heeft de grenzen van het verstand overschreden en is daardoor van het orthodoxe geloof afgeweken. Opdat dat bij ons niet ook gebeurt, bidden wij aan het begin van ons kerkelijk onderricht, ons onderwijs, onze congressen, onze parochiebijeenkomsten net zo goed als aan het begin van het Officie of de Getijden: <sup>6</sup>)

*Hemelse Koning, Trooster, Geest der waarheid,  
Die overal tegenwoordig zijt en met Wie alles vervuld is,  
Schatkamer van alle goed; Gever van het Leven:  
kom en verblijf in ons;  
zuiver ons van alle smet,  
en red onze zielen, Algoede.*

#### 7: Wat betekent het dat wij God aanroepen als Heilige Geest?

De Heilige Geest is God op dezelfde wijze als de Vader en de Zoon God is, één van wezen met Hem, oneindig en eeuwig. Net als de Zoon heeft ook de Heilige Geest Zijn beginloze oorsprong in de Vader, van Wie Hij in eeuwigheid uitgaat, zonder Zich van Hem te scheiden. Ook Hij is Persoon (hypostase), en doordat Hij ons als persoon tegemoetreedt, ontvangen wij van Hem ons eigen persoonzijn, onze volle persoonlijke vrijheid. Hij is de kracht (dynamis) van de liefde en van het leven. Nadat Jesus Christus Zijn verlossingswerk op aarde volbracht had en als de opgestane Heer tot de Vader in de hemel was teruggekeerd, zond Hij tot Zijn Leerlingen, en door hen tot de hele Kerk, de Heilige Geest, opdat Deze Zijn werk aan hen zou voltooien: hen zou reinigen, heiligen, met Hem verenigen en hun zo deel zou geven aan het eeuwige Leven. Het werken van de Heilige Geest betekent voor ons dus dat God niet in Zijn oneindige verte, verborgenheid en onbereikbaarheid blijft, maar in de Kerk steeds opnieuw ons opzoekt en Zich met ons verenigt.

Bijbelse bronnen: Lk 24:49 Hand 1:8 2:1-4, 14-24, 33, 38 8:14-17 Rom 8:9-17.

N.B. In de Vespers van de Pinksterzondag zingen we voor de grote Knielgebeden bij de 'Heer, ik roep'-stichen: <sup>7)</sup>

*De Heilige Geest was, en is, en zal immer zijn,*

*zonder begin en zonder einde:  
altijd de Gelijke van de Vader en de Zoon;  
Leven en levenschenkend;  
Licht en verlichtend;  
goed in Zichzelf en Bron van goedheid.  
Want door Hem wordt de Vader gekend,  
en de Zoon verheerlijkt;  
en wordt aan de mensen bekend gemaakt:  
als de ene Macht  
en de ene wezenheid:  
de aanbeden heilige Drieheid.*

8: We zeggen in de geloofsbelijdenis van de Heilige Geest dat Hij van de Vader uitgaat. In de Rooms-Katholieke Kerk en in de protestante kerken wordt echter gezegd en onderwezen dat de Heilige Geest uitgaat van de Vader en van de Zoon (lat. filioque = «en uit de Zoon»). Hoe is deze tegenstelling ontstaan en wat moeten we ervan denken?

De geloofsbelijdenis zoals wij die belijden en onderrichten, is in 381 op het Tweede Oecumenische Concilie in Konstantinopel opgesteld en aanvaard door de orthodoxe kerken van het Oosten en van het Westen. Ook in de Latijnse Kerk was dus eeuwenlang de belijdenis in deze vorm van kracht. Pas in de tweede helft van de achtste eeuw ontstond er in Frankrijk strijd over een nieuwe praktijk. Die bestond daarin dat men in de uitspraak: «Ik geloof ... in de Heilige Geest ..., Die uitgaat van de Vader» een toevoeging maakte, zodat het werd: «Ik geloof ... in de Heilige Geest ..., Die uitgaat van de Vader en de Zoon.» Deze toevoeging is het zogenaamde 'filioque' ('en uit de Zoon'), dat uit de voorheen ariaanse Spaanse Westgotenkerk afkomstig is en de godheid van Christus moest vastleggen. Vanaf 767 verbreidde deze lezing van de geloofsbelijdenis zich in Frankrijk en vond daar algemene instemming. Toen het nieuwe Frankische gebruik echter buiten het land aanstoot verwekte, werd dit in 809 op een landsynode in Aken door Karel de Grote voor de Frankische Kerk verplicht gemaakt, omdat de hoftheologen van Karel meenden dat zij die met aanhalingen uit de geschriften van Augustinus theologisch konden rechtvaardigen. Paus Leo III keurde destijds de eigenmachtige verandering van de oecumenische geloofsbelijdenis door Karels landssynode af. Hij liet in de St. Pieter in Rome twee zilveren platen opstellen met de onveranderde tekst van de geloofsbelijdenis. Pas in 1014, toen de betrekkingen van Rome met het Oosten ten gevolge van de politieke verhoudingen slechter geworden waren en de Paus geheel op de Frankische heerser was aangewezen, drong met andere Frankische elementen ook het 'filioque' in de roomse

Liturgie binnen.

In tegenstelling tot de Pausen uit de Karolingertijd verwerpt de Orthodoxe Kerk het 'filioque' niet alleen omdat het door Frankische synoden eigenmachtig in de oecumenische belijdenis is ingevoegd, maar op de eerste plaats om theologische redenen. Want door deze toevoeging wordt op onjuiste wijze de beginloze oorsprong van de Heilige Geest in de Vader gelijkgesteld met het zenden van de Heilige Geest in de wereld door de Vader en de Zoon sedert Pinksteren. Dat heeft een tweevoudig gevolg: Ten eerste wordt daardoor de Heilige Geest als Hypostase (Persoon) niet volledig ernstig genomen. Het is geen toeval dat de Geest in de westelijke Middeleeuwen in waarde daalde tot een wezen met magische krachten. Ten tweede worden de onderscheidingskenmerken (propriëteiten) van de goddelijke hypostasen verdoezeld. Want alleen de Vader is de oorsprong van het goddelijke Zijn; als ook de Zoon oorsprong van het goddelijke Zijn zou zijn, zou er geen reden meer zijn de Vader vader te noemen.

Toegegeven moet worden dat ook in westelijke Kerken die het 'filioque' belijden, sommige theologen op de orthodoxe manier het zenden van de Geest in de wereld onderscheiden van Zijn beginloze oorsprong in de Vader (zoals b.v. Johannes Calvijn). Verder blijkt dat vele gelovigen van deze kerken, als men uitdrukkelijk vraagt het 'filioque' uit te leggen, het uitgaan van de Geest uit de Vader op de vraag naar de beginloze oorsprong in de Vader betrekken en het uitgaan van de Geest uit de Zoon op Zijn zending in de wereld. Maar dat is helaas niet wat de uitdrukking 'filioque' verwoordt. Daarin ligt een andere uitleg voor de hand, waarin de Heilige Geest als een ondergeschikt werktuig van Vader en Zoon wordt aangeduid. Daarom moet de Orthodoxe Kerk in oecumenische gesprekken op het terugnemen van het 'filioque' aandringen, opdat aan de waarheid en de werkzaamheid van de Heilige Geest niet te kort wordt gedaan. Daarbij kan met vreugde worden opgemerkt dat in de laatste tijd zowel de Oud-katholieken als de Anglikanen van het 'filioque' afstand hebben genomen.

Bijbelse bronnen: Joa 15:26 14:16, 26.

N.B. Wij belijden dus in onze geloofsbelijdenis:

*Ik geloof ... in de Heilige Geest, de Heer, de Levendmakende  
Die uitgaat van de Vader,  
Die aanbeden en verheerlijkt wordt, te zamen met de Vader en de  
Zoon ...*

9: Wat tot nu gezegd is maakt de indruk, dat de orthodoxe denkwijze speciaal de nadruk legt op de Personen in God, in tegenstelling tot de westerse denkwijze, die er meer in geïnteresseerd is dat God in de filosofische betekenis naar Zijn wezen één is. Is dat zo? En zo ja, waarop is dit onderscheid dan gebaseerd?

Men kan het in wezen Eén-zijn van God op verschillende manieren oppassen: bij voorbeeld als idee of grondbeginsel, waaruit de Personen voortkomen, maar ook als harmonie (samenspel) van de niet te herleiden goddelijke hypostasen (Personen). Voor het orthodoxe geloof is de goddelijke wezenseenheid (*ousia*) geen idee en geen grondbeginsel, maar de goddelijke Personen vormen deze eenheid door hun samenspel, hun samen-zijn in liefde. Uitgangspunt voor deze geloofsbelijdenis is geen spekulatief denken over God dat op filosofische manier vanuit de Eenheid langs de Drieheid de veelheid van de wereld beschouwt. Dit inzicht is veeleer gegroeid uit de directe ontmoeting van de gelovigen met God de Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest in het gebed en in de kerkdiensten. In deze ontmoeting heeft niet alleen het denken een aandeel, maar net zo goed lichaam en ziel door de mysteriën (sakrammenten), de proskynese (het zich-op-de-grond-werpen, d.w.z. de grote metanie), de buigingen (kleine metanieën), het kruisteken, het kussen van Kruis en ikonen, het opsteken van kaarsen. Daarmee hangt samen dat men in de Orthodoxe Kerk de leer van de Drieéenheid van God (trinititeit) het eerst en het meest niet in teksten ter onderrichting ontmoet, maar in dichterlijke stukken, in doxologieën (verheerlijkingen, lofprijzingen). Dat betekent echter: de speciale plaats waar in de Orthodoxie de goddelijke Drieéenheid ter sprake komt, is niet zoals in de westerse kerken de theologische poging tot kennis, maar de doxologie van het gebed en de hymnen.

Want alle onderricht en alle theologie heeft slechts een tweederangs, dienende functie en moet meehelpen, opdat ook ons verstand kan instemmen met de gebeden en hymnen die wij uitwendig met ons lichaam en inwendig met ons hart ten uitvoer brengen. Tot het gebed en de hymne behoort echter noodzakelijkerwijze de doxologie, omdat daarin wordt uitgedrukt, wat een oerchristelijke hymne zingt met betrekking tot de mensgeworden en gekruisigde Zoon van God: «Daarom heeft God Hem ook ten hoogste verheven en Hem de naam gegeven, die alle naam te boven gaat, opdat in de naam van Jesus zich alle knie zou buigen van hen, die in de hemel, die op de aarde en die onder de aarde zijn, en alle tong zou belijden: Jesus Christus is Heer, tot heerlijkheid van God de Vader!» (Fil 2:9-11). De diepste zin van onze kerkdiensten is, dat wij voor God neervallen en Hem in onze lofzangen als Heer erkennen en belijden. Daarom is orthodoxie in de eerste plaats en voor al het andere «ware godsverheerlijking» en pas in de tweede plaats «ware leer over God». Dat betekent dus: We zijn niet orthodox omdat we een juiste leer vertegenwoordigen, maar we worden in de ware leer bewaard voorzover wij deel hebben aan de ware godsverheerlijking, die de Heilige Geest in de Kerk levend houdt. Tot deze ware godsverering behoort echter dat wij God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest als de alheilige Drieéenheid op gelijke wijze aanbidden en vereren.

Bijbelse bronnen: Ps 99(100):2-5 Lk 1:74 Fil 2:6-11 Ef 4:1-16.

N.B. In de Completen (apodipnon) en in de Metten (orthros) bidden we op weekdagen de zgn. 'Kleine Doxologie': <sup>8)</sup>

*Ere zij God in den hoge, en vrede op aarde, in de mensen een wel-behagen.*

*Wij zingen U, wij zegenen U; wij aanbidden U, wij verheerlijken U; wij danken U om Uw grote heerlijkheid.*

*Heer, hemelse Koning, God, almachtige Vader.*

*Heer, eengeboren Zoon, Jesus Christus, en Gij, Heilige Geest.*

*Heer, God, Lam Gods, Zoon des Vaders, Die wegneemt de zonden der wereld, ontferm U onzer;*

*Die wegneemt de zonden der wereld, verhoor onze smeking.*

*Gij Die zetelt aan de rechterhand des Vaders, ontferm U onzer.*

*Want Gij alleen zijt heilig; Gij alleen zijt Heer, Jesus Christus, in de heerlijkheid van God de Vader. Amen.*

*Elke dag wil ik U zegenen, en Uw Naam prijzen tot in de eeuwen der eeuwen.*

*Heer, Gij zijt ons een toevlucht geworden van geslacht tot geslacht. Ik zeide: Heer, ontferm U mijner; genees mijn ziel, want tegen U heb ik gezondigd.*

*Heer, ik ben tot U gevvlucht: leer mij Uw wil te doen, want Gij zijt mijn God.*

*Want bij U is de Bron des Levens, en in Uw licht zullen wij het Licht aanschouwen.*

*Strek Uw barmhartigheid uit over wie U kennen.*

*Gewaardig U, Heer, ons deze nacht (dag) zonder zonden te bewaren.*

*Gezegend zijt Gij, Heer, God onzer Vaderen, en geprezen en verheerlijkt is Uw Naam tot in de eeuwen. Amen.*

*Laat komen, Heer, Uw barmhartigheid over ons, zoals wij op U gehoopt hebben.*

*Gezegend zijt Gij, o Heer, leer mij Uw Gerechtigheden.*

*Gezegend zijt Gij, o Meester, geef mij inzicht in Uw Gerechtigheden.*

*Gezegend zijt Gij, o Heilige, verlicht mij door Uw Gerechtigheden.*

*Heer, Uw barmhartigheid is tot in eeuwigheid: veracht toch het werk Uwer handen niet.*

*U komt toe lof, aan U de hymne, aan U de heerlijkheid:*

*aan de Vader, en de Zoon, en de Heilige Geest;*

*nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen. Amen.*

## II GOD DE SCHEPPER EN GODS SCHEPPING

### WIJ BELIJDEN:

*Ik geloof in één God, de almachtige Vader, Schepper van hemel en aarde, van alle zichtbare en onzichtbare dingen ...*

10: God de Vader wordt hier de Schepper van hemel en aarde genoemd. We lezen in Gen 1:1-3 echter: «In den beginne schiep God de hemel en de aarde. De aarde nu was woest en ledig, en duisternis lag op de vloed, en de Geest Gods zweefde over de wateren. En God zeide: 'Er zij licht!' en er was licht.» En in Joa 1:1-3 staat: «In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God. Door Hem zijn alle dingen geworden, en zonder Hem is er niets geworden, van al wat geworden is.» Volgens deze beide getuigenissen van de Heilige Schrift hadden de Geest en de Zoon van God (het Woord, de Logos) eveneens deel aan de schepping. Hoe moeten we dat opvatten?

Omdat de Personen van de Drieënheid van alle eeuwigheid in liefde verenigd zijn, ondersteunen Zij elkaar wederkerig in al hun werken die Zij naar buiten volbrengen, zodat geen Persoon van de Drieënheid iets doet zonder de Anderen. Daarom is de Vader als Vader de Schepper van de wereld, maar Hij is dat samen met de Logos (het Woord) en het Pneuma (de Heilige Geest).

Bijbelse bronnen: Gen 1:1-3 Ps 32(33):6 Joa 1:1-4 Hebr 11:3.

N.B. Aan het begin van de Vespers wordt het avondloflied ingezet met een verkorte vorm van Ps 103(104), waarvan het begin luidt: <sup>9)</sup>

*Zegen, mijn ziel, de Heer;*

*Heer mijn God, Gij zijt onnoemelijk groot.*

*Gij bekleedt U met luister en pracht,*

*Gij omhult U met licht als een mantel.*

*Gij spant de hemel uit als een tent,*

*Gij dekt zijn bovenzalen met water.*

*Gij gebruikt wolken als voertuig;*

*Gij wandelt op de wieken der wind.*

*Gij maakt stormen tot Uw Engelen,  
vuurvlammen tot Uw Dienaren.*

*Gij vestigt de aarde op haar grondslag,  
zodat zij niet wankelt in eeuwigheid.*

*De zee omhulde haar als een mantel,  
de wateren stonden tot boven de bergen.*

*Maar op Uw woord vlogen zij heen,  
sidderend voor de stem van Uw donder.*

*Bergen rijzen, vlakten dalen,  
op de plaats die Gij hun hebt vastgesteld.  
Gij hebt het water met grenzen omringd,  
opdat het niet opnieuw de aarde zal overdekken.*

*De zon weet wanneer hij onder moet gaan;  
dan is het duister en wordt het nacht.  
Hoe groot zijn Uw werken, o Heer:  
Gij hebt alles met wijsheid gemaakt.*

11: De beschrijvingen van de schepping, zoals die gegeven worden in Ps 103(104) of Gen 1:2, zijn echter niet in overeenstemming met de nieuwere resultaten van het natuurwetenschappelijk onderzoek, waaruit blijkt dat onze planeet en het leven daarop niet in zes dagen zijn ontstaan, maar zich langzaam ontwikkeld hebben in een tijdsverloop van ongeveer twee miljard jaren. Is de scheppingsleer van de Bijbel daarom niet achterhaald door het wetenschappelijk onderzoek?

Strikt genomen bestaat er geen 'scheppingsleer' van de Bijbel. Men mag uit teksten niet iets lezen, wat ze niet bedoelen te zeggen; dat geldt ook voor de Heilige Schrift. De beschrijvingen van de schepping in de Bijbel bedoelen niet een nauwkeurige weergave te zijn van wanneer en hoe het heelal, de aarde en het leven op aarde zijn ontstaan. Het zijn veeleer dichtwerken, poëtische beelden en gelijkenissen, die voorstellingen uit hun tijd benutten om te getuigen dat alle zijn en leven te danken is aan de hand en het woord van God. Men mag dus wat daar gezegd wordt niet ten onrechte als een onderzoeksverslag uitleggen, noch het met de resultaten van het natuurwetenschappelijk onderzoek vergelijken. De waarheid die in de hymnen en poëtische verhalen wordt uitgedrukt, is een andere dan de objectief meetbare werkelijkheid die voor de natuurwetenschappen toegankelijk is. Daarom moeten ook de tijdsvermeldingen, de scheppingsdagen, niet als wetenschappelijke gegevens begrepen worden. Als zodanig zouden ze van meet af aan onzinnig zijn. Want hoe kan er een avond en een morgen zijn, voordat de zon er is, die toch volgens Gen 1:14-18 pas op de derde scheppingsdag geschapen werd? Als de maker van het scheppingsverhaal van Gen 1:1-2, 4a een wetenschappelijke beschrijving van het ontstaan van de aarde en het leven daarop had willen geven, dan zou de genoemde tegenstrijdigheid hem niet zijn overkomen. Want ook volgens zijn toenmalige 'wetenschappelijke' inzichten was de morgen verbonden met het opgaan en de avond met het ondergaan van de zon. Maar hij wilde iets anders, namelijk in poëtische schilderingen er getuigenis van afleggen dat God, en niet een of andere duistere oermacht, de oorzaak van het ontstaan van de

wereld is. Maar met deze waarheid is het natuurwetenschappelijk onderzoek niet in tegenspraak. Als dat namelijk zijn grenzen ernstig neemt, kan het geen uitspraken doen over wie of wat oorzaak en bedoeling van het ontstaan van de wereld is. In God en Zijn werken kan het helemaal geen inzicht krijgen, dus die noch bevestigen, noch ontkennen; als het dat toch doet, dan heeft het zijn grenzen overschreden en is als wetenschap niet meer ernstig te nemen. Maar de waarheid waarom het gaat in de bijbelse beschrijvingen van de schepping in hun poëtische vorm, ligt buiten het bereik van alle wetenschappelijke onderzoeks mogelijkheden: daarin gaat het erom het heelal en alles wat daarbij behoort, op grond van Gods openbaring te verkondigen als Gods werk en daardoor tegelijkertijd God als de Heer der wereld te erkennen en te prijzen.

Bijbelse bronnen: Gen 1:1-2, 4a 2:4b-8 Ps 94(95):5 Ps 101(102):25-27 Ps 103(104) Ps 135(136):1-9.

N.B. Betekenis en doel van de bijbelse scheppingsbeschrijvingen komen speciaal ook in Ps 103(104) tot uitdrukking, waar aan het slot uitdrukkelijk wordt gezegd, dat de maker zijn werk als een 'overweging' ter ere van God opvat (vgl. Ps 103(104):35), zoals bij ons op vrijdag in de Vespers ook gelezen wordt: <sup>10)</sup>

*Den Heer zij roem in eeuwigheid;  
dat de Heer Zich verheuge over Zijn werken.  
Hij ziet neer op aarde, en doet haar beven;  
Hij raakt de bergen aan, en zij gaan op in rook.  
Ik wil den Heer zingen in heel mijn leven:  
psalmzingen voor mijn God, zolang ik besta.  
Moge mijn overweging Hem aangenaam zijn,  
ik zelf ben verblijd in de Heer.  
Dat de zondaars van de aarde verdwijnen,  
zodat de goddelozen niet meer bestaan.  
Mijn ziel, zegen de Heer.  
De zon weet wanneer hij onder moet gaan;  
dan is het duister en wordt het nacht.  
Hoe groot zijn Uw werken o Heer:  
Gij hebt alles met wijsheid gemaakt.*

12: Onze geloofsbelijdenis zegt dat God niet alleen de Schepper is van de zichtbare dingen en wezens op deze wereld, maar ook van de onzichtbare. Wat wordt daarmee bedoeld?

Er bestaan, zoals we net gezien hebben, op onze wereld waarheden en werkelijkheden die de wetenschap niet kan waarnemen en uitleggen, en die zij dus niet bij haar onderzoek en haar wereldbeschouwing kan betrekken.

Zo'n werkelijkheid is bij voorbeeld het werken van de Heilige Geest. Maar ook de aanwezigheid van Gods Engelen behoort daartoe. Die worden met de 'onzichtbaren' in onze belijdenis bedoeld.

We weten dat er Engelen zijn uit de Heilige Schrift en door de traditie van de Kerk.

Engelen duiden al in het Oude Testament de onzichtbare tegenwoordigheid van God aan: Abraham ontvangt in de gestalte van drie Engelen de driepersoonlijke God Zelf als gast. Jakob ziet op de hemelladder Engelen opstijgen en neerdalen. Een Engel verspert de weg voor Bileam en zijn ezelin. Tobias wordt door een Engel naar een onbekend land begeleid. In de visioenen van Jesaja en Ezechiël omringen Cherubim en Serafim aanbidend de troon van Gods Heerlijkheid.

Maar pas in het Nieuwe Testament en in de traditie van de Kerk worden het wezen en de diensten van de Engelen duidelijk herkenbaar. Evenals zij de troon van Gods Heerlijkheid aanbiddend en dienend omringen, zijn zij ook in dienst gesteld van het mysterie van Zijn heilswerk tot verlossing van de gevallen schepping. Daarom zijn de Engelen tegenwoordig bij de geboorte van onze Heer Jesus Christus, bij Zijn doop, Zijn kruisiging, Zijn opstanding, Zijn hemelvaart en Zijn wederkomst om te oordelen. Deze tegenwoordigheid van de Engelen wordt door Kyrillos van Jerusalem (313-386) in een doopcatechese uitgelegd als een gehoorzame onderwerping van de hemelse geestesmachten aan de heerschappij van Christus:<sup>11)</sup>

«Heer is de Zoon Gods, Heer is Hij Die in Bethlehem in Judea geboren werd, zoals de Engel aan de herders verkondigd had: 'Ik verkondig u grote vreugde, die aan het hele volk geschieden zal. Heden is u de Verlosser geboren, Christus de Heer, in de stad van David.' (Lk 2:10-11). Van Hem zegt ook een van de Apostelen: 'Dit is de boodschap, die Hij aan de kinderen van Israël heeft doen brengen, en waarin Hij vrede verkondigde door Jesus Christus, aller Heer.' (Hand 10:36). Als hij zegt 'alle', dan moogt gij niets uitzonderen van Zijn heerschappij. Of het nu Engelen of Aartsengelen zijn, Vorstendommen of Machten, of iets anders dat geschapen is, dat door de Apostelen genoemd wordt, alles staat onder de heerschappij van de Zoon. Hij is de Heer der Engelen, zoals in het Evangelie geschreven staat: 'Toen ging de duivel van Hem heen; en zie, Engelen kwamen en dienden Hem.' (Mt 4:11). Er staat niet: 'zij hielpen Hem', maar: 'zij dienden Hem', zoals het de plicht van knechten is. Toen de Heer uit de Maagd geboren zou worden, diende Gabriël, die het dienen als zijn eigenlijk waardigheid op zich nam. Toen Jesus naar Egypte wilde vluchten, ... toen was het weer een Engel die Josef in de droom verscheen (vgl. Mt 2:13). Toen Hij na Zijn kruisiging uit de doden was opgestaan, verkondigde een Engel als goede dienaar aan de vrouwen: 'Gaat haastig naar Zijn Leerlingen en zegt: "Hij is opgestaan uit de doden." ...' (Mt 28:7).»

Bijbelse bronnen: Gen 18:1-16 28:1-16 Num 22:22-35 Tob 5:5-6:22  
Jes 6:2-7 Ez 1:15-21 1 Tim 3:16 Hebr 2:5.

N.B. De dienstbare tegenwoordigheid van de Engelen wordt door de orthodoxe gelovigen juist ook bij het vieren van de goddelijke Liturgie geloofd en ervaren. De celebrant bidt b.v. bij de Kleine Intocht met het Evangelieboek:<sup>12)</sup>

*Meester, Heer onze God,*

*Die in de hemelen legioenen hebt opgesteld van Engelen en Aarts-*

*engelen voor de Liturgie van Uw heerlijkheid;*

*geef dat met onze Intocht ook de Intocht van Uw heilige Engelen*

*geschiede,*

*die samen met ons dienen en Uw goedheid verheerlijken.*

13: De orthodoxe traditie spreekt met betrekking tot de wereld der Engelen over 'hemelse hiërarchieën'. Wat wordt daarmee bedoeld?

Deze uitdrukking wijze gaat terug op Pseudo-Dionysios de Areopagiet. Dionysios is een syrische schrijver, die omstreeks 500 leefde en zijn geschriften verspreidde onder een pseudoniem uit Hand 17:34. Hij heeft op grond van aanduidingen in de Heilige Schrift, de wereld van de zuivere geesten gerangschikt in een drieledige ordening volgens drie rangen: Rond de troon van de goddelijke Heerlijkheid staan de Serafim, Cherubim en Tronen; zij hebben deel aan de goddelijke reinheid, heilige en glans en dragen God de voortdurende lofzang Zijn heilige op. Onder hen in rang is een tweede groep van Engelen: de Heerschappen, Machten en Krachten. Zij hebben deel aan de goddelijke heerschappij en zijn dienaren van Zijn wereldheerschappij. De derde groep van hemelse wezens: de Vorstendommen, Aartsengelen en Engelen, vormen op Gods gebod de verbinding tussen de onzichtbare en de zichtbare schepping, waarbij Aartsengelen en Engelen aan de mensen kunnen verschijnen als boden van God.

Door deze rangschikking in driemaal drie hiërarchieën moet de volkommenheid van de hemelse wereld symbolisch tot uitdrukking gebracht worden. Het spreken over 'hemelse hiërarchieën' wil dus de aandacht vestigen op de volkomen schoonheid en harmonie van die door God geschapen geesteswereld, die niet in de zondeval zijn onschuld heeft verloren, maar God in deemoed dienstbaar is gebleven. Als de gelovigen de 'hemelse hiërarchieën' gedenken, wordt dus de aandacht gevestigd op de schoonheid die de schepping uitstraalt, waar zij God in zelfvergeten deemoed dient.

Bijbelse bronnen: Jes 6:2-7 Gen 3:24 Ez 10:1-22 Rom 8:38  
1 Kor 15:24 Kol 1:16 Ef 1:21 1 Thes 4:16.

N.B. Het is een bijzonder voorrecht van Gods uitverkorenen dat zij gewaardigd worden met Engelen om te gaan en speciaal dat zij sedert Pinksteren in hun kerkdiensten mogen samenzingen met de hemelse wereld die voortdurend God prijst. Dat God met de volkomen lofzang van de Engelen ook de halfslachtige dienst van de mensen aanvaardt, wordt door de orthodoxe gelovigen steeds weer als een wonder van genade ervaren en afgesmeekt: <sup>13)</sup>

*Gij hebt de onstoffelijke en hemelse rangorden geschapen  
als een afglans van Uw schoonheid,  
ondeelbare Drieheid, alleenheersende Macht,  
opdat zij U zonder einde met hymnen prijzen.  
Neem daarom nu ook uit onze armzalige mond onze lofzang aan.*

14: Wat betekent het voor de orthodoxe gelovigen dat zij beseffen dat zij door Engelen omgeven zijn en begeleid worden, en dat zij hun kerkdiensten te zamen met de heilige Engelen vieren?

Het is voor hen een voorproef van de toekomstige zaligheid, een verzekering van de goddelijke genade en een aansporing om vòòr alle andere dingen het Rijk Gods en Zijn gerechtigheid te zoeken. De Engelen, in hun deemoedige, onzelfzuchtige en hartstochtelijke dienstbaarheid, zijn daarom voor de gelovigen altijd weer voorbeeld van de toewijding aan God, van het biddend volharden in de gemeenschap met Hem en daardoor van de door niets verstoerde rust. Daarenboven bewerken zij door hun aanwezigheid onze geborgenheid in Gods hoede. Daarom wordt in de vragende ektinia gezegd:

*Om een Engel van vrede, een getrouwe gids en behoeder van onze zielen en lichamen, vragen wij den Heer.*

Bijbelse bronnen: Ex 23:20 Ps 33(34):8 Ps 90(91):11 Hand 5:19 12:1-11.

N.B. Daarom bidden wij steeds opnieuw om de tegenwoordigheid en bijstand van de Engelen, zoals bij voorbeeld aan het eind van het Gebed van de Uren, waar tot Christus gesmeekt wordt: <sup>14)</sup>

*Omgeef ons met Uw heilige Engelen  
opdat wij, door dit heir bewaakt en geleid,  
mogen komen tot de eenheid des geloofs  
en tot de kennis Uwer ontoegankelijke heerlijkheid.  
Want Gij zijt gezegend in de eeuwen der eeuwen. Amen.*

15: Waar moeten de gelovigen met betrekking tot de verering van de Engelen op letten?

De volksvroomheid, ook die welke zich binnen de Orthodoxe Kerk verbreid heeft, neigt er soms toe de verering van de Engelen abusievelijk naast of boven de verering van de Drieëne God te stellen en vervalt daardoor in het vergoddelijken van schepselen en onnut bijgeloof. De Brief aan de Kolossensen vermaant zijn lezers al zich niet met zulk een verering van de Engelen in te laten, welke de mensen van de christelijke vrijheid berooft en opnieuw tot slaven van voorchristelijke wettelijkheid maakt. Want in de natijd van de Antieken, van de eerste tot de vierde eeuw na Christus, waren het vooral joods-synkretistische stromingen <sup>15)</sup> en de geheimleren van de gnostici <sup>16)</sup>, die de dienst van de Engelen propageerden en tegelijkertijd de gelovigen vastketenden met wetsvoorschriften die vreemd zijn aan het wezen van het Evangelie. Deze ketterse geloofsrichtingen bedienden zich ook vaak van onvruchtbare spekulaties over het wezen, de soorten en het handelen van de Engelen. Daarom moest bijvoorbeeld ook Kyrilos van Jerusalem in het laatste kwart van de vierde eeuw waarschuwen tegen een engelenleer, die de eer aan Christus ontrooft. Hij schrijft in zijn elfde doopcatechese: <sup>17)</sup>

«Wij geloven aan de ene Heer Jesus Christus, de eengeboren Zoon van God, Die als ware God voortgekomen is uit de Vader vóór alle tijden. Door Hem is alles geschapen. Zowel Tronen als Heerschappijen en Vorstendommen, alles te zamen is door Hem geworden, en geen enkele van de geschapen wezens staat buiten Zijn heerschappij ... Verstommen moeten zij die de wereld verklaren als engelenwerk en de Eengeborene van Zijn waardigheid willen beroven. Zowel het zichtbare als het onzichtbare, hetzij Tronen, hetzij Heerschappijen, of hoe zij verder mogen heten, alles is door Christus geschapen. Hij is koning over Zijn schepselen. Hij heeft geen vreemde goederen geroofd, maar Hij heerst over Zijn eigen werken, zoals de Evangelist Joannes zegt: 'Door Hem zijn alle dingen geworden, en zonder Hem is er niets geworden' (Joa 1:3). Alles is door Hem gemaakt, daar de Vader werkt door de Zoon.»

Bijbelse bronnen: Kol 2:18-19 Hebr 1:13-14 2:5-9.

N.B. Voor de orthodoxe gelovigen wordt hiermee gezegd dat ze zich weliswaar door Engelen omgeven, gediend, geborgen en verzorgd mogen weten, maar dat zij in die Engelen niets anders mogen zien dan medeschepselen, Dienaren Gods. Daarom is een gebed tot de Engelen alleen dan niet keters, als men hen niet in plaats van of naast Christus stelt, noch het vertrouwen dat alleen Christus toekomt, in hen vestigt. Zulk een gebed is alleen dan geoorloofd, als het aanroepen van de Engelen om voorbede en hulp wordt opgevat als communicatie binnen het Lichaam van Christus. Daarbij is wel vanzelfsprekend dat de sterkere leden aan de zwakkere ondersteuning en hulp bieden, maar alleen Christus is en blijft het hoofd, aan Wie alleen aanbidding en verering toekomt als God. Slechts waar dat

niet wordt aangetast – en dan niet alleen in het verstandelijke begrip, maar ook in het steeds opnieuw daaraan aangepaste geloof – kan men zonder tot afgodendienst te vervallen de Engelen aanroepen, zoals dat b.v. in een tropaar uit het Triodion (van Joseph) in de tweede Vastenweek gebeurt: <sup>18)</sup>

*Engelen , Krachten, Vorstendommen,  
Aartsengelen, Heerschappijen, Tronen,  
Machten, Cherubim en Serafim,  
smeekt tot God, de Gever van alle goed,  
om ons vergeving te schenken van onze schulden,  
en bevrijding uit de macht van de hartstochten.*

16: God als Schepper van de zichtbare en onzichtbare wezens in de wereld, is ook de Schepper van de mensen. Wat leren de orthodoxe Vaders ons over de schepping van de mensheid?

De orthodoxe Vaders gaan bij hun leer over de mensen uit van het vers in de scheppingsgeschiedenis (Gen 1:26): «En God zeide: 'Laat Ons mensen maken naar Ons beeld en Onze gelijkenis' ...» De uitspraak in het meervoud: 'Laat Ons ...' wordt door de vroegchristelijke Exegeten betrokken op de drie Hypostassen Gods, Die ook bij de schepping van de mens samenwerken. In de leer der Vaders is echter vooral van belang de uitleg van de beide begrippen 'beeld' (gr. eikon = ikoon; lat. imago) en 'gelijkenis' (gr. homoiosis; lat. similitudo). Hier wordt door de meeste Griekse Vaders een karakteristiek onderscheid gemaakt: de mens is beeld, of liever afbeelding (niet 'evenbeeld' als gelijke, dit begrip komt strikt genomen slechts Christus toe) door zijn vermogen tot God op te zien en met behulp van zijn verstand de natuur aan zich dienstbaar te maken. De 'gelijkenis' van de mens met God duidt daarentegen zijn bestemming aan: door een voortdurende geestelijke groei in Gods nabijheid, tenslotte deel te verkrijgen aan Gods goedheid, luister en macht, d.w.z. aan Zijn heerlijkheid (doxa) en daardoor tot een vrije, innerlijke overeenstemming met Hem te geraken. Volgens deze voorstelling is Adam voor de zondeval dus nog geen volkomen, rijpe mens, maar net als een kind, dat pas door te groeien zijn volledige menszijn verwerkelijkt.

Bijbelse bronnen: Gen 1:26-27 (LXX <sup>19)</sup>) Ps 8:5-10.

17: Wat betekent het dat volgens de orthodoxe leer de mens in zijn oorspronkelijke toestand de 'gelijkenis' met God niet als een bezit, maar als toekomst en doel voor zich heeft?

God dwingt de mens niet tot zijn heil, maar kiest hem tot Zijn medewerker doordat hij hem de vrijheid geeft door voortdurende omgang met Hem met zijn eigen toestemming te worden wat hij zijn moet: de volkomen mens, die volledig deel heeft aan Gods luister, macht en goedheid. Dat is de 'theosis', die volgens de orthodoxe leer het doel van de menselijke bestemming is. 'Theosis' kan men vertalen met 'vergoddelijking', voor zover men daaronder verstaat het deel krijgen aan de heerlijkheid (doxa) Gods, maar niet aan het wezen (ousia) of de natuur (fysis) van God. Want op dat onderscheid moet gelet worden: volgens de orthodoxe leer blijft God altijd de Schepper en de mens schepsel. In tegenstelling tot wat sommige westerse mystici leren, wordt dit oneindige onderscheid in wezen nooit opgeheven. Het is daarom passender het begrip 'theosis' niet letterlijk te vertalen, maar het te omschrijven als 'voeling van het ware menszijn'. In ieder geval moet men nooit van 'godwording' spreken, omdat dit begrip in onze oren het misverstand oproept dat het, net als in die mystiek, zou gaan om een éénworden met de goddelijke Natuur.

Bijbelse bronnen: Lev 19:2 Mt 5:48 Mk 9:1-13 Rom 5:1-2 8:17-18 Kol 1:15-27.

18: Wat betekent de zondeval van Adam in verband met de verwerkelijking van de theosis?

De zondeval heeft voor Adam niet alleen zijn gelijkenis met God beschadigd en verduisterd, maar heeft hem in de eerste plaats het dicht bij God zijn ontnomen en hem op zichzelf teruggeworpen. Dat heeft ten gevolge dat de mens van dat ogenblik af zijn bestemming, de theosis, niet meer uit zichzelf bereiken kan, al geeft hij zich nog zo veel moeite.

Bijbelse bronnen: Gen 3:1-24 Rom 3:10-20 5:12.

19: Wat brengt de zondeval van de eerste mens, zoals die in de Heilige Schrift wordt verhaald, tot uitdrukking over ons zondaar zijn voor God?

De Heilige Schrift wil met het verhaal over Adam en Eva en hun verdrijving uit het Paradijs niet slechts een historische gebeurtenis in herinnering brengen. Zij wil veeleer een toestand duidelijk maken, die alle mensen van alle tijden hier op aarde aangaat. In deze beschrijving wordt de waarheid tot uitdrukking gebracht dat iedere mens – op welk ogenblik hij zich dan ook van zichzelf bewust wordt – tegenover God staat als zondaar en zich in de duisternis bevindt van het van God verwijderd zijn. Daarbij weet hij dat niet God de oorzaak is van deze verwijdering, maar hij zelf, omdat hij met zijn wil iets opnieuw- en medebegaat, dat verbonden is met zijn mens-zijn. Dat is wat wel met het begrip 'erfzonde' wordt aangeduid. De erfzonde is de

situatie van de mens, ver verwijderd van God, te zamen met de voortdurende bereidheid in die verwijdering zijn eigen weg te gaan en zichzelf te verwerkelijken, wat altijd handelen tegen de liefde tot God en de medemensen inhoudt.

Bijbelse bronnen: Ps 50(51):5-7 Rom 1:18-32 2:1, 17-29.

20: Betekent dit, dat de zelfverwerkelijking, zoals die door de moderne mens als levensdoel gepropageerd wordt, uiteindelijk zonde is?

Ja, dat betekent het. Zelfverwerkelijking is het tegendeel van dat wat de theosis nastreeft. De zelfverwerkelijking stelt zich de autonomie van de mens ten doel; daarentegen wil de theosis dat de mensen leven in het Licht van God, d.w.z. de heiligeing van de mens in voortdurende afhankelijkheid van God en in onderwerping aan Zijn liefdeswil.

Bijbelse bronnen: Rom 6:12-20 1 Thes 4:3 1 Petr 1:14-16.

21: Wat is zonde?

Zonde is de toestand van verwijderd zijn van God, waarin het goddelijk Licht niet meer kan worden waargenomen. Dat treedt aan de dag door handelen tegen Gods wil en wetten die, als ze op de juiste manier begrepen worden, ertoe dienen het leven in stand te houden. Gods wil en wetten zijn door de Heer Zelf in het tweevoudige gebod der liefde samengevat: «Gij zult de Heer Uw God beminnen uit geheel uw hart en uw naaste als uzelf.» Zonde is dus gebrek aan liefde tot God, de naaste en zichzelf.

Bijbelse bronnen: Mk 12:28-34.

N.B. De leven in stand houdende werking van Gods Wet en Zijn verordeningen hebben we voor ogen als we in de Doxologie bidden: <sup>20)</sup>

*Gezegend zijt Gij, o Heer, leer mij Uw Gerechtigheden.*

*Gezegend zijt Gij, o Meester, geef mij inzicht in Uw gerechtigheden.*

*Gezegend zijt Gij, o Heilige, verlicht mij door Uw Gerechtigheden.*

22: Wat kenmerkt volgens de orthodoxe leer de zonde in haar individuele dimensie?

Wie in doen of laten, in gedachten, woorden of gevoelens zondigt tegen de liefde tot God, ten opzichte van de naaste en van zichzelf, wordt persoonlijk schuldig, ook als hij zich daarvan niet bewust zou zijn. Er bestaat dus volgens de orthodoxe opvatting ook zondeschuld als het zondebewustzijn ontbreekt.

Bijbelse bronnen: Rom 2:12-16 1 Kor 13:1-13.

N.B. Daarom bidden we in het Mesonyktikon: <sup>21)</sup>

*Gij, onsterflijke Koning, aanvaard onze gebeden van dit nachtelijk uur,*

*die wij met onreine lippen, doch vertrouwend op Uw overvloedige barmhartigheid, tot U opzenden.*

*Vergeef ons onze zonden, die wij in woord en daad, bewust of onbewust, begaan hebben.*

23: Heeft de zonde naast de persoonlijke dimensie ook een sociale dimensie?

Inderdaad. De Heilige Schrift en de traditie van de Kerk graven veel dieper dan ons moderne individualistische zondebegrip, als zij door te spreken over Adams zonde erop wijzen dat de verleiding tot zonde mede zijn oorzaak vindt in het menszijn op zichzelf. Natuurlijk niet in die vorm dat de afzonderlijke mens zich zijn zonden niet als persoonlijke schuld zou moeten aanrekenen. Men kan niet het sociale aspekt van de zonde tegenover het individuele stellen en daarmee de verantwoordelijkheid voor de zonden van zich af schuiven. Dat is niet de manier om van de zonde af te komen: door zijn eigendunk raakt men er integendeel des te dieper in. Het besef van de sociale dimensie van de zonde moet veeleer de aandacht erop richten dat de door God opgeëiste liefde zich niet laat beperken tot het persoonlijke gebied van de menselijke samenleving, maar er tevens aanspraak op maakt een bindende richtlijn te zijn voor alle maatschappelijke en politieke regelingen van de mensen. Daar moet tegenwoordig meer dan vroeger de nadruk op worden gelegd, omdat nu de afzonderlijke christenen meer en bewuster dan vroeger in de gelegenheid zijn, invloed uit te oefenen op de maatschappelijke en politieke regelingen van hun tijd.

Bijbelse bronnen: Rom 5:12-21 Mt 19:23-26 23:13-39.

24: Heeft de zonde naast de individuele en sociale dimensie ook nog een verderreikende, kosmische dimensie?

Ja. Die wordt door de Apostel Paulus bedoeld, als hij uiteenzet dat, evenals de mens, ook de overige schepping zucht en reikhalszend uitziet naar verlossing. En de kerkelijke feesttraditie bij de waterwijding op Theofanie maakt duidelijk, dat de natuur sedert de zondeval een ambivalent karakter draagt en daarom de goddelijke heiligeing en zegening nodig heeft om heilzaam en niet verwoestend te werken. Tenslotte laat de vroegkerkelijke leer over de ongehoorzaamheid en de val van Lucifer en zijn engelen duidelijk zien dat het kwaad dat de mensen in het nauw brengt, zelf een kosmische dimensie heeft. Ook de bijbelse en oude kerkelijke verhalen over demonen die de woestijn bewonen en vaak in mensen of dieren varen, geven een

voorstelling van de verwoestende krachten in de van God afgevallen schepping, die zich ook van de mensen meester kunnen maken, waar die niet in Gods liefde geborgen zijn.

Bijbelse bronnen: Rom 8:19-22 Lk 8:26-39 11:24-26.

25: Is het kennen van de kosmische dimensie van de zonde van betekenis voor onze steeds problematischer wordende verhouding tot onze natuurlijke omgeving?

Zeker. Onze kennis brengt ons tot het inzicht dat onze ongehoorzaamheid tegen Gods liefdesgebed niet alleen ons heil en leven bedreigt, maar het heil en leven van de gehele schepping. Daardoor wordt het ons voor ogen gesteld dat wij, mensen, verantwoording dragen, niet alleen voor ons zelf, maar ook voor de natuur om ons heen. We erkennen dat, net als wij zelf, ook de natuur in onze omgeving door onze verwijdering van God wordt verwoest en alleen in Christus begin en einde van haar herstel kan vinden. Maar juist deze erkenning kan ons behoeden tegen de angst voor dreigende catastrofen. Want ook catastrofen waar wij zelf schuld aan hebben, zijn niet in staat ons, noch de overige schepping, uit Gods handen los te rukken.

Bijbelse bronnen: Rom 8:23-29.

26: Hoe kan de zonde in haar individuele, sociale en kosmische dimensie overwonnen worden?

Niet uit ons zelf. Wij kunnen, eenmaal in de zonde verstrikt, door eigen inspanning alleen maar dieper in het zondigen geraken, omdat wij onze zelfzucht en onze liefdeloosheid niet gewoon als een kleed kunnen uittrekken. Alleen wanneer God Zelf, Die in Jesus Christus om onzentwille mens geworden is, ons een nieuw begin geeft, krijgen onze inspanningen weer zin en wordt de theosis opnieuw mogelijk gemaakt, als een geschenk van de genade Gods, tot heil voor ons en onze omgeving.

Bijbelse bronnen: Rom 3:19-20 Joa 3:16-19 Fil 2:12-13.

27: Wat kunnen wij die in de zonden gevangen zijn doen, opdat ons het nieuwe begin door Gods genade ten deel valt?

We kunnen God bidden om echte boete, vergeving der zonden en vernieuwing door de Heilige Geest; en we kunnen de eerstvolgende gelegenheid waarnemen door de doop of de biecht en de deelneming aan de eucharistie en aan het Lichaam en Bloed van Christus, om ons een nieuw begin te laten schenken.

Bijbelse bronnen: Lk 11:9-13 Hand 2:38-39.

N.B. In verband met Mt 22:1-14 bidden we op de avond voor de communie het tropairon: <sup>22)</sup>

*Hoe moet ik, onwaardige, in de luister van Uw heiligdom binnentrede?*

*Als ik het waag in de bruiloftszaal binnen te gaan,  
zal mijn kleed mij aanklagen, omdat het geen bruiloftskleed is, <sup>72)</sup>  
en de Engelen zullen mij binden en buiten werpen.  
Heer, reinig mij van alle bekleeting van mijn ziel,  
en verlos mij, o Menslievende.*

28: Wat leert de Orthodoxe Kerk over de vrijheid van de menselijke wil en over zijn vermogen vanuit de zonde de weg tot God te vinden?

De vrijheid van de menselijke wil moet niet op één lijn gesteld worden met zijn vermogen vanuit de zonde uit eigen inspanning en kracht de weg tot God terug te vinden. Ook de zondige mens heeft een vrije wil, d.w.z. dat hij in vele omstandigheden voor het goede en tegen het kwade kan kiezen. Bovendien krijgt hij ook van God telkens weer de gelegenheid met zijn wil in te stemmen in Gods leiding en gehoorzaam te worden, zoals Maria ten opzichte van de boodschap van de Engel. Deze vrijheid van wil betekent naar orthodoxe begrippen echter niet dat de zondaar volgens zijn eigen besluit en op grond van zijn natuurlijke vermogens de weg vanuit de zonde tot God zou kunnen gaan, zoals eens de Pelagianen <sup>23)</sup> leerden. Als dat mogelijk was, dan zou de mens tot zijn verlossing per slot van rekening Christus' offerdood niet werkelijk nodig hebben, noch het sakramenteeldeelhebben aan het Heil door doop, biecht en deelneming aan het alreine Lichaam en het kostbare Bloed des Heren in de eucharistie en de communie. Integendeel, juist de vrije wil van de zondige mens heeft de goddelijke genade en de kracht van de Heilige Geest nodig, opdat de vrijheid hem niet tot verderf strekt, maar heilzaam wordt. Want alleen God kan de verloren gemeenschap tussen Hem en de zondaar herstellen, zonder welke alle vrijheid van zijn wil de mens niets helpt. Want het woord van de Apostel Paulus aan de Filippensen geldt voor allen die zich op de weg tot de theosis bevinden: «Het is God die in u werkt het willen en het volbrengen, naar Zijn welbehagen.» (Fil 2:13).

Bijbelse bronnen: Fil 2:12-13 Rom 8:26-30.

29: Tot de schepping van de mens behoort volgens de orthodoxe leer ook zijn schepping als man of als vrouw. Hoe moeten we het verschil in geslacht bij de mensen opvatten?

Terwijl bij de Vaders van de Latijnse Kerk, zoals b.v. Augustinus en Thomas van Aquino, de vrouw ten gevolge van haar sterkere gebondenheid aan de lichamelijkheid niet zo'n volwaardige afbeelding van God vormt als de man, zijn volgens de orthodoxe opvatting man en vrouw als beeld en gelijkenis van God van dezelfde waarde, en dat niet alleen gezien hun oorspronkelijke toestand, maar ook wat betreft hun verlossing.<sup>24)</sup> Daarom zegt ook Paulos over hen die in Christus verlost zijn: «Want gij zijt allen kinderen van God door het geloof in Christus Jesus. Immers, gij allen die in Christus zijt gedoopt, hebt u met Christus bekleed. Dan is er geen sprake meer van Jood of Griek, van slaaf of vrije, van man of vrouw, want gij zijt allen één in Christus Jesus.» Zoals hier ook aan de vrouw het kind van God zijn en daardoor de mondigheid voor God wordt toegekend, weerspiegelt volgens de orthodoxe traditie ook de man in zijn ziel Eva en Maria, de verleide verleidster en de gehoorzame Moeder Gods. Allebei, man en vrouw, hebben dus op dezelfde manier deel aan Adam en Eva, aan Christus en de Moeder Gods, niettegenstaande hun betrekkelijke verschil van aard. Want de Orthodoxe Kerk heeft zich altijd gekant tegen de afkeer van het lichaam in het gnosticisme, waardoor in de vroegchristelijke tijd een verachting van de vrouw samen met een onjuiste opvatting van de menswording van Christus uit de Moeder Gods ook in bepaalde kerkelijke kringen is binnengeslopen.<sup>25)</sup> Daarom moet het geslachtsverschil tussen man en vrouw niet opgevat worden als verschil in waarde, maar als verschil van aard. De bedoeling van deze verschillende geaardheid is: de verbondenheid in liefde tussen de mensen sterker te maken, dus niet om heerschappij over elkaar en tegen elkaar op te wekken. Want volgens de instelling van God bij de schepping moet de mens heersen over planten en dieren; man en vrouw echter moeten elkaar in liefde toegenegen zijn en elkaar aanvullen.

Bijbelse bronnen: Gen 1:26-28 2:18-25 Gal 3:26-28.

30: Hoe komt het dan dat juist ook in de Orthodoxe Kerk geen sprake kan zijn van gelijke rechten van man en vrouw wat betreft de kerkelijke ambten?

In de eerste plaats moet men beseffen dat het kerkelijk ambt behoort tot de genadegaven in het Lichaam van Christus (de charismata), niet tot de natuurlijke, geschapen levensuitingen van de mens. Daarom kan men geen recht laten gelden op een kerkelijk ambt, aangezien het ambt geen heerschappij, maar dienst inhoudt. Ook al is in verscheidene gevallen de onderdrukking van de vrouwen door de mannen vanuit de kerkelijke hiërarchie begünstigt, dan wordt de misbruikte verkeerde opvatting van het ambt toch niet hersteld doordat vrouwen zich meester maken van de kerkelijke ambten om daardoor hun gelijkgerichtheid te verwerkelijken of te boekstaven.

Wie op deze manier, d.w.z. om zijn eigenwaarde te doen gelden, naar een kerkelijk ambt grijpt of dat aanneemt, is zonder meer daar niet voor geschikt, d.w.z. onwaardig (anaxios). Dat geldt overigens zowel voor mannen als voor vrouwen.

Aan de andere kant moet men toegeven dat in de oude Kerk de vrouwen in het godsdienstige leven, ook in het openbaar, in meer vormen een rol hebben gespeeld dan tegenwoordig. Zij dienden bijvoorbeeld niet alleen als gewijde weduwen en maagden, maar ook als diakonessen en profetessen, hoewel – voor zover wij weten – niet aan het Altaar. Of in de toekomst weer een of meer van deze ambten tot nieuw leven gewekt zullen worden, of er zelfs nieuwe bijkomen, is een kwestie waarbij het erom gaat of de gemeenten daar behoeft aan hebben en of zulke ambten op theologisch als juist erkende gronden gewenst zijn. Het bisschops- en het priesterambt is in de Orthodoxe Kerk, in bewuste tegenstelling tot de heidense erediensten, nooit door een vrouw bekleed. De afgrenzing tegen heidense erediensten, die vermengd waren met sexualiteit, is dus een van de wezenlijke redenen waarom de openbare kerkdienst van het vroege christendom de diensten van een vrouw aan het Altaar niet toeliet. Een andere reden was de analogie met de joodse en romeinse familie, waar de pater familias de huiselijke gemeenschap in rechte vertegenwoordigde. Omdat de christenen zichzelf zagen als familia Dei (aan God toebehorend gezin), trad bij de kerkdienst een door de stichter van de gemeente (apostel) aangestelde priester (oudste) of bisschop (opziener) als voorzitter op. Dat werd vooral van belang toen gnostische ketterijen de eenheid van de gemeenten dreigden te verscheuren. De hiërarchische structuur van de Kerk is dus door de loop van de geschiedenis bepaald. Maar naar orthodox inzicht kan men de historisch gegroeide organisatie van de Kerk en haar kerkdiensten niet zonder meer vervangen als een uit de mode geraakt kledingstuk. God is niet alleen Heer en Schepper van de natuur, maar ook van de geschiedenis. Dat wil niet zeggen dat historische structuren eenvoudig onwrikbaar zijn, maar – voor zover het gaat om wezenlijke zaken – dat alleen een algemeen besluit van de hele Kerk in de Heilige Geest hen kan veranderen. Voor een dergelijke verandering is dus een panorthodox concilie nodig, dat als zodanig niet alleen moet worden bijeengeroepen, maar ook door de orthodoxe gelovigen van de gehele oecumene moet worden aanvaard. Wat betreft de toelating van vrouwen tot het priester- of bisschopsambt is een positief algemeen besluit in de Orthodoxe Kerk niet in zicht. Er bestaat veeleer de indruk dat men het er vrijwel algemeen over eens is, dat er geen theologisch gefundeerde gewichtige redenen zijn voor een dergelijke vernieuwing.

Het overgrote deel van de orthodoxe vrouwen streeft een dergelijke vernieuwing ook niet na, maar dringt er veeleer op aan dat in de huidige kerkelijke structuren de onapostolische, judaïserende opvattingen van de onreinheid van de vrouw in verband met de eredienst, en de daarmee

samenhangende discriminerende paraliturgische gebruiken die in de Kerk zijn ingeslopen, opgegeven worden, voor zover deze gebruiken de vrouwen als minderwaardig doen voorkomen en dus in tegenspraak zijn met het woord van de Apostel: «Maar sedert het geloof gekomen is, staan wij niet meer onder de tuchtmeester. Want gij zijt allen kinderen van God door het geloof in Christus Jesus ... Dan is er geen sprake meer van Jood of Griek, van slaaf of vrije, van man of vrouw, want gij zijt allen één in Christus Jesus.» (Gal. 3:25-28):

Bijbelse bronnen: Hand 21:8-9 1 Kor 7:25-38 11:2-16 Tim 3:1-7  
5:3-16.

### III JESUS CHRISTUS EN ONZE VERLOSSING

#### WIJ BELIJDEN:

*Ik geloof ... in één Heer Jesus Christus,  
de eengeboren Zoon van God, Die uit de Vader geboren is voor alle  
eeuwen.*

*Licht van Licht, waarachtig God uit een waarachtige God;  
geboren, niet geschapen  
één in wezen met de Vader door Wie alles gemaakt is.*

*Die om ons, mensen, en om onze Verlossing, uit de hemel is neder-  
gedaald en vlees heeft aangenomen uit de Heilige Geest en de  
Maagd Maria, en Mens is geworden.*

*Die voor ons onder Pontius Pilatus geleden heeft, gekruisigd en  
en begraven is;*

*Die de derde dag verrezen is volgens de Schriften.*

*Die opgevaren is ten hemel, gezeten aan de rechterhand van de  
Vader,*

*en Die met heerlijkheid zal wederkomen om te oordelen de levenden  
en de doden;*

*aan Wiens Rijk geen einde zal zijn.*

#### 31: Wat betekent de naam 'Christus'?

'Christus' is oorspronkelijk geen naam, maar een titel die een hoge rang aanduidt, en betekent: de 'Messias', de 'Gezalfde'. Gezalfd werden in het oude Israël priesters en koningen, dus Aäron en zijn zonen tot priesters, maar tot koningen: Saul, David, Salomo en de opvolgende heersers over Juda en Israël tot aan de verwoesting van Jeruzalem door de Babyloniërs in 586 v. Chr. (en de daarmee gepaard gaande wegvoering van de voor-naamsten uit het Joodse volk in ballingschap). In de Babylonische gevangenschap verbreidde zich toen door de woorden der Profeten de hoop op de komst van een 'Gezalfde' (Messias), die het verstrooide volk weer bijeen zou brengen en de heerschappij van David weer zou oprichten. Deze Messias-verwachtingen werden vervolgens in het onderdrukte Joodse volk tijdens de overheersing door de Macedoniërs, Egyptenaren, Syriërs en Romeinen verder verdiept en verspreid. Daarbij verwachtten sommigen deze 'Gezalfde' als een nationale vernieuwer en politieke leider in de bevrijdingsoorlog tegen de vreemde overheersing. Anderen zagen in hem een vredesvorst over alle volkeren, die tegelijk koning, priester en rechter van de eindtijd zou zijn en die Gods tegenwoordig-zijn weer bij de mensen zou terugbrengen. In de tijd van Jesus vindt de politieke Messias-verwachting bij de Zeloten (ijveraars, een nationale verzetsbeweging) groeiende aanhang; de verwachting van de Messias als rechter van de eindtijd en als

vredesvorst is echter de hoop van vele stillen in den lande. Over deze verwachting spreekt ook het profetenwoord dat, zoals het Lukas-Evangelie verhaalt, Jesus in de synagoge van Nazareth heeft voorgelezen en uitgelegd: «'De Geest des Heren is op Mij, want Hij heeft Mij gezalfd. Hij heeft Mij gezonden om aan de armen het Evangelie te brengen, om de gebroken harten te genezen, om aan de gevangenen hun vrijlating te verkondigen, en aan de blinden het herstel van hun gezicht', 'om de verslagenen in vrijheid te doen gaan', 'en om het Genadejaar des Heren aan te kondigen.'» (Lk 4:18-19, vgl Jes 61:1-2). En de uitleg van de Heer in de synagoge van Nazareth: «'Heden is dit Schriftwoord, dat nog in uw oren klinkt, in vervulling gegaan.'» (Lk 4:21). Maar de bewoners van Zijn vaderstad willen daar niets van weten, zodat Hij hun moet zeggen: «'Voorwaar, Ik zeg u: Geen profeet wordt aanvaard in zijn eigen vaderstad.'» (Lk 4:24). De Heer ziet Zichzelf dus als 'Gezalfde' niet alleen in de reeks van priesters en koningen, maar ook van de profeten.

Men spreekt daarom in de Kerk vaak van een drievoedig Messiasambt van onze Heer Jesus Christus<sup>26</sup>), namelijk Zijn ambt als priester, koning en profeet, waarbij ervan wordt uitgegaan dat Hij de oorsprong en de vol-eindiging van elk van deze ambten is.

Het priesterambt heeft Jesus Christus tot voleindig gebracht doordat Hij Zichzelf opofferde voor 'allen' (Rom 8:32). Zijn priesterambt is daarom zelfopoffering. Bovendien doorbreekt het de begrensheid van het Joodse geloof de enige uitverkorenen te zijn: het is universeel, geeft dus aan allen, voor zover zij in de gemeenschap van de Heilige Geest met Hem verbonden zijn, deel aan Zijn offer, zonder aanzien van geboorte en ras.

Het koningschap heeft in Jesus Christus zijn uiteindelijke en volkomen vorm bereikt, omdat Hij Zich na Zijn Opstanding en Hemelvaart doet kennen als Alheerster (pantokrator), «'opdat in de naam van Jesus zich alle knie zou buigen van hen die in de hemel, die op de aarde en die onder de aarde zijn, en alle tong zou belijden: Jesus Christus is Heer, tot heerlijkheid van God de Vader.'» (Fil 2:10-11). Dat betekent echter: ook de heerschappij van Christus doorbreekt de grenzen van de Joodse verwachting; ook deze is universeel en onbegrensd. Dat geldt nu al, ofschoon zij tot Christus' Wederkomst in heerlijkheid voor de wereld verborgen blijft en in de Kerk alleen door het geloof kan worden ervaren.

Het profetendom van Jesus Christus tenslotte voert alle goddelijke beloften tot hun doel en tot hun vervulling: immers, Christus is Zelf het Woord en geeft wat Hij belooft. Zijn beloften zijn daarom geen lege woorden, die eerst nog vervuld moeten worden. Ze zijn veeleer het genadegeschenk van Christus' zelfopoffering, aan ons die Zijn Volk en Zijn Lichaam zijn door onze doop. Daarom is Zijn profetenambt de verkondiging van Zijn Evangelie bij opdracht, d.w.z. zo, dat wij door dit woord genezen van onze zwakheden, ziekten en zonden.

Bijbelse bronnen: Ex 28:41 30:30 1 Kon 10:1 16:12-13 3 Kon 1:39  
Lk 4:14-30 Mk 14:22-24 Heb 7:1-10, 18 Fil 2:9-11 1 Thes 4:16-17  
Mt 7:29 11:1-6 Mk 2:1-12.

32: Voor Jesus Christus zijn in de Heilige Schrift en in de kerkelijke traditie echter nog andere speciale titels gebruikelijk, voornamelijk: 'Mensenzoon', 'Zoon Gods', 'Zoon van David', 'Heer', 'Meester'. Waar komen deze titels vandaan en wat brengen zij met betrekking tot Christus tot uiting?

De titel 'Mensenzoon' vindt zijn oorsprong in het visioen in Dan 7:13, waar in de wolken des hemels aan de ziener iemand verschijnt, «'gelijk een mensenzoon'». «'En hem werd heerschappij gegeven en eer en koninklijke macht, en alle volken, natien en talen dienden hem.'» (Dan 7:14). 'Mensenzoon' betekent in het oorspronkelijke tekstverband van de aangehaalde plaats in Daniël eenvoudig 'mens'. In het Nieuwe Testament vindt men echter deze semitische uitdrukking voor een individu van de soort der mensen als een bedekte messiaastitel, die tot de vaste aanduiding voor de in de wolken des hemels komende heerser en rechter der eindtijd geworden is. Of Jesus Christus Zelf het begrip 'mensezoon' in deze betekenis heeft gebruikt en op Zichzelf heeft betrokken, of pas Zijn Leerlingen na Zijn Hemelvaart, is in de navorsing van het Nieuwe Testament een strijdvraag. Voor de orthodoxe Kerkvaders die tegen de gnostici streden, was deze bijbelse uitdrukking destijds voor alles een herinnering aan het feit dat in Jesus Christus de 'ware mens' verschenen is. Zij spreken daarom bij voorkeur van de 'Mensenzoon' in verband met de Geboorte des Heren uit Zijn menselijke Moeder, de Maagd Maria. Wij zullen ons tegenwoordig bij het gebruik van deze titel voor ogen moeten stellen dat op de eerste Komst van Christus in het vlees, waardoor Hij uit de Maagd Maria de menselijke natuur heeft aangenomen, Zijn tweede Komst in heerlijkheid zal volgen.

De titel 'Zoon van God' stamt mogelijk uit de oude oosterse ideeënwereld, waarin de koning bij zijn troonsbestijging als 'godenzoon' werd vereerd. In analogie met de oude oosterse troonsbestijgingsformulieren luidt Psalm 2:7-9: «'... om de bevelen des Heren bekend te maken en te verkondigen. De Heer toch zeide tot mij: "Gij zijt Mijn zoon; heden heb Ik u verwekt. Vraag Mij, dan geef Ik u volken tot erfdeel; de einden der aarde tot uw bezit."» Dit psalmgedeelte werd in de Evangelie-verkondiging van Doop en Verheerlijking van Jesus opgenomen en daardoor verbreidde zich de titel 'Zoon van God' voor Jesus Christus al in het vroegste christendom. Dit begrip duidde onze Heer eerst eenvoudig aan als Heer der eindtijd, in Wiens heerschappij God Zelf tegenwoordig is. Daarbij wordt echter meteen de goddelijke afstamming aangeduid en daardoor de in het zoon-zijn opgesloten 'wezensgelijkheid van de Vader en de Zoon' naar voren gebracht.

Zoon-van-God-zijn betekent in dit verband dus God zijn. Waaruit volgt: de titel 'Zoon van God' kenmerkt Jesus Christus als God.

'Zoon van David' is vooreerst de titel van degene die de koninklijke erfenis van David opeist en zijn rijk weer opricht. Voor het Jodenchristendom nog was het zonder enige twijfel dat deze troonopvolger, waar met verlangen naar werd uitgekeken, zelf aan de stam van David ontsproten moest zijn, te meer omdat een profetenwoord dit duidelijk verkondigde: «Een rijs zal ontspruiten aan de tronk van Isaï en een scheut uit zijn wortels zal vrucht dragen. En op hem zal de Geest des Heren rusten, de Geest van wijsheid en verstand, de Geest van raad en sterkte, de Geest van kennis en vreze des Heren.» (Jes 11:1-2). Mk 12:35-37 maakt met een teruggrijpen op psalm 109(110):1 duidelijk, dat het zoon-van-David-zijn van Jesus Christus niet zo uitgelegd moet worden dat daardoor Zijn goddelijk Heer-zijn wordt uitgesloten: Christus is als Davids zoon tegelijkertijd zijn Heer, zoals deze in de psalm zelf verklaart. Voor ons vestigt de titel 'Zoon van David' de aandacht op de konkrete historische omgeving waaruit onze Verlosser en God Jesus Christus is voortgekomen. Deze titel zorgt dat we nooit vergeten dat Hij volgens zijn menselijke afkomst Jood was en dat alle jodenhaat Hem mede treft.

'Heer' is in de Evangelieën en in de Kerk de meest gebruikte wijze om Jesus Christus aan te spreken. Als men dit goed wil begrijpen, moet men bedenken dat die titel veel dieper en zwaarder genomen moet worden dan een 'heer' in ons dagelijkse spraakgebruik. Want als iemand in de oudheid iemand als 'kyrios' (heer) aanspreekt, erkent hij daardoor ook de heerschappij van degene die hij deze titel toekent. In die betekenis vereert de heidense omgeving mysteriegodheden<sup>27)</sup> evenals de romeinse keizer met de titel 'kyrios'. Het hellenistische jodendom heeft echter in de Septuagint – de in die tijd voor Joden en christenen toonaangevende vertaling van het Oude Testament – het tetragram van Gods Naam<sup>28)</sup> meestal door 'Kyrios' weergegeven. Als dus Jesus Christus door de gelovigen als 'Heer' wordt aangeroepen (1 Kor 16:22), doet men dat in het besef dat alleen God 'Heer' is en zo genoemd mag worden. Maar dat betekent: Jesus Christus is God; Hij is God in eenheid met de Vader (Joa 10:30). De formulering «Kyrios Jesus Christos» (Jesus Christus is Heer) is dientengevolge als grondbelijdenis van het christelijk geloof (Fil 2:11) tegelijkertijd een belijden en erkennen van de goddelijke heerschappij van Jesus, en tevens een onvoorwaardelijk 'zich-aan-Zijn-voeten-werpen'. Wie dat doet, wordt door Hem als bezit aanvaard. Daarom zegt de Apostel Paulus in 1 Kor 12:3: «... niemand kan zeggen: 'Jesus is Heer', dan door de Heilige Geest.» Voor ons wil dat zeggen: We moeten ons ervan bewust zijn dat, telkens als wij in waarheid Christus als Kyrios aanroepen, wij dat alleen maar kunnen doen doordat wij ons geheel en al, met lichaam en ziel en geest, aan Hem toeovertrouwen.

'Meester' (Despotis) is in de Septuagint een synoniem voor 'Kyrios'. Al in het Nieuwe Testament (Lk 2:29 Hand 4:24), maar vooral in de traditie van de Orthodoxe Kerk, vinden we deze titel als aanduiding van God overwegend in liturgische teksten, omdat deze nog nadrukkelijker dan de titel 'Kyrios' duidelijk maakt, dat de aangesproken Heer eigendomsrechten op de spreker doet gelden. Als we Jesus Christus op deze wijze als 'Meester' aanspreken, moeten we Hem ook ons laten gebieden, als we onszelf niet willen logenstraffen.

Bijbelse bronnen: Dan 7:13-14 Mt 9:6 16:27-28 24:30, 44 26:64 Ps 2:7-8 Mt 3:17 4:3 8:29 16:16 17:5 Jes 9:6 11:1-2 Mt 1:1 12:23 21:9 22:41-46 Rom 1:3 1 Kor 16:22 Fil 2:11 1 Kor 12:3 Rom 10:9, 12-13 2 Petr 2:1 Apok 6:10.

33: Wat betekent het dat in onze geloofsbelijdenis Christus beleden wordt als de «eengeboren Zoon van God, Die uit de Vader geboren is voor alle eeuwen. Licht van Licht, waarachtig God uit een waarachtige God; geboren, niet geschapen, één in wezen met de Vader»?

Hier wordt in de woorden van de Vaders van het eerste Oecumenische Concilie van Nicea (325) vastgelegd dat Jesus Christus geen schepsel van God is, maar God Zelf, waarbij overeenkomstig het oosterse denken in beelden de gelijke wezenheid (de homoousios) van de Vader en de Zoon tot uitdrukking wordt gebracht.<sup>29)</sup> Want zoals de zoon van een Jood een Jood is, zo is de Zoon van God ook God.

Bijbelse bronnen: Joa 1:18 8:19 10:30 14:8-11 20:28.

34: Maar als Christus zonder enige vermindering God is, kan Hij dan tegelijkertijd ook werkelijk mens zijn?

De Vaders van het Vierde Oecumenische Concilie van Chalcedon (451) hebben deze vraag uitdrukkelijk bevestigend beantwoord. Ze hebben tegen Nestorios<sup>30)</sup>, die het werkelijk mens-zijn van Jesus ten koste van Zijn Godheid wilde doen gelden, evenals tegen Eutyches<sup>31)</sup>, voor wie alleen de Godheid des Heren van belang was, vastgehouden dat Jesus Christus toen Hij als mens geboren werd zowel het een als het ander was: waarachtig God en waarachtig Mens in twee naturen, die ongedeeld en ongescheiden (tegen Nestorios), onvermengd en onveranderd (tegen Eutyches) in één Persoon verenigd zijn. Deze uitspraak bevat een paradox, die tegen menselijk verstand en voorstellingsvermogen ingaat. Maar deze paradox is uiteindelijk niets anders dan het mysterie van de vleeswording van God, waar het christelijk geloof niet omheen kan. Pogingen om dit mysterie in begrippen uit te drukken leiden makkelijk tot misverstanden; zo hebben b.v. de Nesto-

rianen eeuwenlang de formulering van Chalcedon monofysisch uitgelegd en afgewezen, en de Monofysieten hebben dezelfde formulering nestoriaans uitgelegd en eveneens afgewezen. Voor het orthodoxe geloof echter hangt er alles van af of onwrikbaar vaststaat: in Jesus Christus zijn God en mens zo verenigd, dat noch de Godheid wordt afgezwakt, noch de mensheid door de Godheid is opgesloten of uitgewist. Als het anders was, zou onze theosis niet mogelijk zijn. Misschien laat dit zich echter in beelden duidelijker maken dan in begrippen. Kort en duidelijk formuleert een troparion uit de canon van de alheilige Moeder Gods deze feiten: <sup>32)</sup>

*Hij Die elke gedaante te boven gaat,  
heeft uit de alreine Maagd onze menselijke natuur aangenomen;  
Hij werd Mens in gedaante en werkelijkheid,  
zonder Zijn Godheid op te geven.*

Bijbelse bronnen: Fil 2:7 Joa 1:9-14.

35: Is de ikoon van de Geboorte van Jesus Christus uit de Heilige Geest en de Maagd Maria niet de indrukwekkendste en meest werkelijkheidsgedane weergave van deze toedracht?

Inderdaad: wanneer we met Kerstmis de Geboorte vieren van Christus, vieren we niets anders dan het mysterie van het waarachtig mens-zijn en het waarachtig God-zijn van onze Heer en Verlosser. Een ander troparion uit de canon van de alheilige Moeder Gods maakt ons duidelijk dat onze natuur, die ziek werd door het verwijderd zijn van God, op dit verenigd zijn van God en Mens aangewezen is om weer gezond te worden: <sup>33)</sup>

*In de schoot van de Maagd, Meester,  
hebt Gij onze zieke natuur genezen,  
doordat Gij die verenigd hebt met Uw heilige Godheid,  
het enige werkzame geneesmiddel,  
o Woord des Vaders.*

Bijbelse bronnen: Joa 3:16.

N.B. In de eucharistische canon van de Chrysostomos-Liturgie gedenken wij de goddelijke Menswording en zelfopoffering van God met de woorden uit Joa 3:16: <sup>34)</sup>

*Heilig zijt Gij, Alheilig:  
Gij en Uw eengeboren Zoon, en Uw Heilige Geest.  
Heilig zijt Gij, Alheilig;  
en hoogverheven is Uw heerlijkheid.  
Zozeer hebt Gij Uw wereld liefgehad,  
dat Gij Uw eengeboren Zoon gegeven hebt,  
opdat ieder die in Hem gelooft, niet verloren ga,  
maar eeuwig Leven hebbe.*

36: Betekent dat niet dat Kerstmis in de Orthodoxe Kerk kennelijk een andere gevoelsinhoud heeft dan in de moderne westerse Kerken?

Dat is zeker zo. Sedert de achttiende en negentiende eeuw proberen de westerse Kerken deze dag met een stille, lieve lichtglans te omringen, die de ruwe werkelijkheid achter een poëtische sluier moet verbergen. Het orthodoxe feest van de Geboorte des Heren heeft echter niets van die milde romantiek over zich. Het is veeleer een feest waarbij bijzonder veel van verstand en begrip gevraagd wordt door de harde paradoxen van het geloof. Dat wordt duidelijk in het troparion van het Koninklijk Negende Uur op 24 december: <sup>35)</sup>

*Heden wordt uit de Maagd geboren,  
Hij Die in Zijn hand de gehele schepping draagt. (3x)  
Sterflijk is Hij, en in doeken gewikkeld,  
Die volgens Zijn wezen onaanraakbaar is.  
God Zelf ligt in een kribbe,  
Die in den beginne de hemelen bevestigd heeft.  
Uit een moederborst wordt met melk gevoed,  
Hij Die in de woestijn het manna deed regenen voor het volk.  
De Bruidegom der Kerk roept de Wijzen tot Zich,  
en als Zoon der Maagd aanvaardt Hij hun gaven.  
Wij vereren Uw Geboorte, o Christus.  
Wij vereren Uw Geboorte, o Christus.  
Wij vereren Uw Geboorte, o Christus.  
Toon ons nu ook Uw goddelijke Gods-verschijning.*

Op deze wijze komt in het orthodoxe geboortefeest van Christus de alomvattende grootheid van God en Zijn onbegrijpelijke afdaaling tot ons mensen onverminderd tot uitdrukking.

Bijbelse bronnen: Lk 1:46-56 2:1-20.

N.B. In dit geestelijk verband hoort ook het Magnificat thuis (Lk 1:46-55), dat gewoonlijk als Negende Ode in de Metten gezongen wordt, en dat de orthodoxe gelovigen bijzonder dierbaar is: <sup>36)</sup>

*Mijn ziel verheft de Heer,  
en gejuicht heeft mijn geest in God, mijn Redder.  
Gij, eerbiedwaardiger dan de Cherubim,  
en onvergelijkelijk glorierijker dan de Serafim;  
die God, het Woord, ongedeerd gebaard hebt,  
en in waarheid Gods Moeder zijt, u prijzen wij.  
Want Hij heeft neergezien op de geringheid Zijner dienstmaagd,  
want zie, van nu af zullen alle geslachten mij zalig prijzen,  
want de Machtige heeft grote dingen aan mij gedaan,*

*en heilig is Zijn Naam.*

*Gij, eerbiedwaardiger ...*

*En Zijn barmhartigheid gaat van geslacht tot geslacht  
over hen die Hem vrezen;  
Hij heeft kracht gewrocht met Zijn arm,  
verstrooid die trots waren in de waan huns harten.*

*Gij, eerbiedwaardiger ...*

*Machtigen heeft Hij neergehaald van de troon  
en geringen heeft Hij verheven,  
hongerigen heeft Hij met goederen vervuld  
en rijken ledig heengezonden.*

*Gij, eerbiedwaardiger ...*

*Hij heeft Israël, Zijn dienaar, opgenomen  
indachtig Zijner barmhartigheid,  
zoals Hij gesproken heeft tot onze Vaderen:  
tot Abraham en zijn Zaad in eeuwigheid.*

*Gij, eerbiedwaardiger ...*

37: Ook al omhult het orthodoxe feest van de Geboorte van Christus de menswording van God niet met romantiek, het benut naast historische herinneringen toch ook wel poëtische werken en motieven uit legenden om deze gebeurtenis en de betekenis daarvan te verduidelijken. Wordt daardoor de waarheid niet vervalst en het verhaal ongelooftwaardig?

Ons oppervlakkige denken zoekt de waarheid uitsluitend in natuurwetenschappelijke en geschiedkundige feiten. Maar er bestaan gezichtspunten van de waarheid, die niet met feiten alleen uitgedrukt kunnen worden. Dat geldt in het bijzonder voor de waarheden van ons geestelijk leven. Die zijn slechts als gelijkenis te vatten in beelden, die thuishoren in metaforen en gelijkenissen, en ook in legenden en dromen. Als men dergelijke beelden tegenkomt, moet men niet vragen: «Wanneer is dat waar en hoe gebeurd?» Men moet zich veeleer afvragen: «Wat betekent dit beeld? Waarop zinspeelt het?» Dat wil zeggen: Men mag het beeld niet historisch uitleggen, maar moet het 'allegorisch' (gr. «iets anders zeggend») opvatten, want het gaat in deze beelden niet om voorbijgegane historische gebeurtenissen, maar om dieper liggende geestelijke waarheden, die ook ons aangaan en niet aan tijd en ruimte gebonden zijn.

In de nieuwere westerse theologie is de 'allegorische' of 'pneumatische' (geestelijke) uitleg van Schrift en traditie ontoelaatbaar. Alleen de historische uitleg geldt en wordt erkend. Dat is te begrijpen tegen de achtergrond van het feit dat door het beginnende individualisme in de westerse schooltheologie van de Middeleeuwen, met behulp van allegorese elke gewenste

uiteleg van een tekst mogelijk werd, omdat er geen vaste traditie was en duidelijke richtlijnen voor een juiste uitleg ontbraken. Daarom stuurden de humanistische en reformatorische exegeten (uiteleggers van de Schrift) in de 16de eeuw op een strikt letterlijke historische uitleg aan. Daaruit is de moderne westerse bijbelwetenschap ontstaan, die eenzijdig de historisch-kritische methode van schriftuitleg toepast.

De orthodoxe gelovigen kunnen niet meegaan in deze eenzijdigheid. Voor hen is de 'allegorese', zoals die van oudsher in de synagoge en de Kerk werd gebruikt, voor de uitleg van Heilige Schrift en traditie nog altijd onontbeerlijk. De Orthodoxe Kerk laat de allegorische uitleg echter niet over aan de subjectieve willekeur, maar onderwerpt die strikt aan de traditie van de Vaders. Want de 'andere, diepere betekenis' die bij deze uitleg wordt gezocht, kan niet een willekeurige betekenis zijn, maar is juist die welke de Heilige Geest in de Kerk levend houdt door middel van de ononderbroken verkondiging van het Woord Gods in de successie (ambtsopvolging) van de Apostelen en de grote Predikers en Leraren van de Oude Kerk. Daarom moet iedere orthodoxe exeget de Kerkvaders bestuderen en kennen. Bovendien bestaan er voor de orthodoxe exeget richtlijnen, waaraan hij zijn 'allegorische' uitleg net zo goed als zijn 'letterlijke geschiedkundige' (literale) uitleg moet afmeten. Wat vereenvoudigd voorgesteld zijn dat er drie:

1. Het principiële criterium voor elke uitleg is het heilsgebeuren van de menswording van God in Jesus Christus, Zijn verblijf op aarde, Zijn Kruis, Zijn Opstanding, Zijn Hemelvaart, Zijn belofte van de Wederkomst en Zijn zenden van de Heilige Geest. Van dit 'Christusgebeuren' kan geen uitleg afzien. Dat betekent dat elke uitleg een christologische uitleg moet zijn. Voor voorchristelijke, resp. oudestamentische, teksten wil dat zeggen dat ze echt 'typologisch' opgevat moeten worden. Een 'typos' is een voorafbeelding van een nog verborgen, meer volkomen en groter feit. Volgens Rom 5:14 is Adam «typos van Hem Die komt», namelijk Christus. Volgens 1 Kor 10:1-13 moeten de Israëlieten in de woestijn gezien worden als typos van het christelijke volk Gods. De typologische uitleg van het Oude Testament is dus de christologische uitleg daarvan. Deze werd al door Christus Zelf toegepast en daardoor werd het Oude Testament eveneens tot Heilige Schrift voor de jonge Kerk.

2. Uit de noodzaak elke tekst christologisch uit te leggen vloeit ook het criterium voort dat men bij alle uitleg moet beseffen te zamen in de Kerk te zijn, als het Lichaam van Christus en het volk van God. Iedere uitleg in de Kerk is dus 'ekklesiologische uitleg'. In Rom 13:6 staat dat die uitleg moet geschieden «naar de mate (analogie) van ons geloof». Dat komt erop neer, dat het erom gaat elk afzonderlijk punt te begrijpen vanuit het geheel van het kerkelijk geloof. Want ten slotte zijn alle afzonderlijke uitspraken maar

voorbeelden (paradigmata) die ten doel hebben de gelovigen omhoog te voeren (anagogieen) tot de volheid van het inzicht. Daarom is de 'anagogische uitleg' het streven van de exegese om Schrift en traditie ernstig te nemen als middel om God, de Heilige Geest, in de Kerk te ontmoeten.

3. Tenslotte moet men bij alle uitleg bedenken dat zij die Gods Woord horen, onophoudelijk geroepen worden tot boete en tot een nieuwe levenswijze in de Geest (Rom 6:4). De 'tropologische uitleg' (tropos = ommekier) wendt zich zo tot de hoorders, dat tot uitdrukking komt dat iedere tekst de hoorder in zijn geweten voor God aangaat, zijn vrije wil aanspreekt en hem met Gods werk en wil konfronteert. Vaak wordt de tropologische uitleg aangeduid met 'zedekundige uitleg'. Maar dat kan tot het misverstand leiden dat het daarbij alleen om de moraal zou gaan, terwijl het toch gaat om het christelijk bestaan van de gelovigen in zijn geheel.

Aangezien deze drie kriteria voor de uitleg van Schrift en traditie in de Kerk van kracht zijn, behoeft men niet bang te zijn voor motieven uit legenden en voor poëtische bewerkingen in de kerkelijke traditie. Men weet dat die niet historisch, maar allegorisch uitgelegd moeten worden en er bestaat geen gevaar dat men door subjektieve willekeur op het verkeerde spoor wordt gebracht. Daarom is er ook in de Orthodoxe Kerk geen plaats voor 'fundamentalisme' (d.w.z. geloof aan de letter van de Bijbel); waar men deze toch aantreft, berust deze op onwetendheid of westerse invloed, en moet ze als hoogst onorthodox door zorgvuldige zielzorg uitgewist worden:<sup>90)</sup>

Bijbelse bronnen: Lk 24:27 Mk 12:10-11 Gal 4:21-31 1 Kor 10:1-11  
2 Kor 3:4-18 6:2 Hebr 4:1-13.

38: Bijgevolg moet ook allegorisch uitgelegd worden het beeld van de geboorte van Christus, zoals dat in de feestikoon en het troparion en de stichieren over het geboortefeest van Christus zichtbaar wordt en zoals het bijvoorbeeld in het feestkondakion van Kerstmis wordt bezongen:<sup>37)</sup>

*De Maagd baart heden Hem Die was voor alle zijn;  
en de aarde biedt een grot aan Hem Die ongenaakbaar is.  
De Engelen zingen lof met de Herders;  
de Koningen volgen de Sterre.*

*Want voor ons is geboren als Kind:<sup>38)</sup>  
Die God is in alle eeuwigheid.*

Wat willen de verschillende motieven in dat beeld duidelijk maken?

Volgens de orthodoxe traditie is Christus in een grot ter wereld gekomen. Ook de Kerst-ikoon toont ons Christus in een kribbe tussen os en ezel in een

zwarte grot midden in een berg, waarboven de Ster der Wijzen zijn licht uit God ontvangt en als een lichtstraal in de grot doorgeeft. De grot duidt de samenhang aan tussen geboorte en dood van Jesus Christus; want de geboorte is a.h.w. een eerste halte op de weg naar de dood, een weg van ongeevenaarde vernedering. De grot maakt zichtbaar dat de aarde Hem, de Alomvattende, niets anders te bieden heeft dan de engte van het graf, en kondigt aan dat het diepste punt van de weg op aarde van onze Heer, Zijn afdaling in de hades zal zijn na Zijn dood aan het kruis. De kribbe wordt dan ook vaak als een sarkofaag afgebeeld.

Christus ligt eenzaam tussen os en ezel, wat wijst op Jes 1:3, waar we lezen: «Een os kent zijn eigenaar en een ezel de krib van zijn meester, maar Israël heeft geen begrip, mijn volk geen inzicht.» De oude Kerkvaders hebben soms de os als symbool van de heidenvolkeren en de ezel als symbool van het weerbarstige volk Israël uitgelegd. Buiten de grot ligt of knielt de Moeder Gods. Zij is als de belangrijkste figuur behalve het kleine Kind, buiten verhouding groot afgebeeld. Meestal keert zij het Kind de rug toe; in ieder geval ziet zij het niet aan, maar kijkt in de verte of in zichzelf. Zij bidt. Daarbij wijst zij vaak met een hand in de richting van het Kind; soms ook legt zij een hand op haar hart en herinnert daarmee aan het Woord: «Maria echter bewaarde al deze woorden in haar hart, en overdacht ze bij zichzelf.» (Lk 2:19). Altijd echter is zij in zichzelf gekeerd en houdt zij zich niet bezig met het Kind. De uitleg van deze op het eerste gezicht merkwaardige situatie is toch eenvoudig: Ook nadat Christus in de Moeder Gods de menselijke natuur heeft aangenomen en in de wereld gekomen is, blijft de Moeder Gods verbonden met de wereld en voor deze aanwezig als belangrijkste voorbidster en geleidster tot Christus.

Het is geen toeval dat zij vrijwel nooit samen met Josef voorgesteld wordt, zoals dat in westerse uitbeeldingen van de kribbe gebeurt. Josef bevindt zich veeleer verder verwijderd van de kribbe, vaak bij de onderkant van de ikoon, waar hij met het hoofd in de handen gesteund in diep nadenken verzonken zit. Hij is immers niet de vader van het kind; zijn verstand tracht tevergeefs het mysterie van de wonderbare Geboorte te begrijpen. Voor hem staat een merkwaardige, in vellen geklede, gebogen gedaante, met een stok in de hand. De uitleg is verschillend. Sommigen zien daarin de oude Profeet Jesaja in de asketenkleding, zoals de grootste der Profeten van het Oude Testament, Joannes de Doper, die droeg. In Mt 1:20-23 zijn het woorden van de Profeet Jesaja die de twijfel van Josef hebben opgeheven en hem bewogen hebben met de Moeder Gods op weg te gaan, namelijk: «Zie, de Maagd zal zwanger worden en een Zoon baren; en men zal Hem noemen: Emmanuel, wat betekent: Met ons is God.» (Jes 7:14). Anderen zien in de eigenaardige gedaante de satan die, als oude herder verkleed, Josefs nadenken met twijfel vervult. Deze verklaring kan echter heel goed

van latere datum zijn en slechts ontstaan doordat men de asketenkleding van de Profeet niet meer begrepen heeft.

Bij de onderrand van de ikoon bevindt zich meestal nog een moeilijk uit te leggen scène: het nieuwgeboren Kind wordt door een vroedvrouw en haar dienstmeisje gebaad. Daarbij is van belang dat het bad er vaak uitziet als een stenen doopbekken, wat associaties wakker roept met de waterwijding met Theofanie. Daardoor wordt de geestelijke betekenis van de scène aangeduid: Hier wordt reeds het water – en tegelijk daarmee alle elementen van de schepping – gezegend en geheiligt door de aanraking met de Heer.

De bovenrand van de ikoon is vol Engelen die God, de Vader, lofprijzen en dankzeggen. Een van deze Engelen wendt zich tot de herders die op de berghelling schapen weiden. Hij verkondigt hun de komst van hun Verlosser (Lk 2:8-11), want voor hen, de armen, is de boodschap der verlossing bedoeld. Maar niet alleen zij worden in beweging gebracht in de richting van het Kind. Aan de andere kant van de berg trekken uit het Oosten de wijze astrologen erheen, meestal hoog te paard. Zij vertegenwoordigen op waardige wijze de grootheid van de wereld uit die tijd: wetenschap, aanzien en rijkdom. Dat ook zij door de Ster naar het Kind worden geleid, betekent dat de Verlossing voor de gehele wereld is geschied: voor armen en rijken, voor gewone mensen en hooggeplaatsten, voor simpelen en wijzen. Zij, de Wijzen, zoeken het Kind weliswaar eerst op de verkeerde plaats: in het koninklijke paleis bij de hoogwaardigheidsbekleders, in plaats van in de grot bij de armen. Zij moeten daarom een langere weg afleggen dan de herders. De ikoon toont hen op die weg, nog ver van het doel. Zij dragen gaven met zich mee om die aan het Kind te brengen en wijzen met die gaven op de waardigheid van de ontvanger: het goud past voor de koning, de wierook voor God en de myrrhe voor Hem Die mens geworden is, Die de dood op Zich neemt voor het heil der wereld.

Bijbelse bronnen: Mt 1:18-2:12 Lk 2:1-20.

39: Een feit werd bij de zojuist gegeven uitleg van de Kerst-ikoon slechts terloops aangeduid en schijnt toch van niet gering belang voor de orthodoxe theologie en vroomheid: Waarom wordt de Moeder Gods 'Maagd' genoemd? Kon zij zonder aanraking met een man zwanger worden en een kind ter wereld brengen?

Zij heeft niet zomaar een kind gekregen, maar God Zelf is door haar heen in de wereld binnengegaan. De maagdelijkheid van de Moeder Gods is daarbij de afbeelding van de pure passiviteit van de menselijke natuur bij deze gebeurtenis. Want de mannelijke wils- en daadkracht van de menselijke natuur heeft aan dit verlossingswerk in het geheel geen deel. Het is uitsluitend de vrucht van de Kracht Gods in de Heilige Geest en van de deemoedige

kinderlijke toestemming van een jonge vrouw, die niet zonder meer overweldigt werd. Daarom blijft hetgeen hier gebeurd is, een voor het menselijk verstand niet te doorschouwen wonder, zoals ook een troparion uit de canon van de alheilige Moeder Gods betuigt:

*Uw baren gaat alle verstand te boven, o Moeder Gods,  
want gij hebt ontvangen zonder man  
en gebaard als maagd.*

*Door u is God ter wereld gebracht:  
Hem willen wij verheerlijken  
en u prijzend verheffen.*

Bijbelse bronnen: Jes 7:14 Mt 1:18-25 Lk 1:26-38 Mt 18:3-4

N.B. Ons lofgezang over het onvoorstelbare wonder van de menswording van God en ons zalig prijzen van de Moeder Gods moet niets anders zijn dan het dankbaar instemmen met het 'Ja' van de maagdelijke Moeder. Ook wij kunnen immers ons heil niet met onze daadkracht bewerken, maar slechts als geschenk aanvaarden. In deze betekenis wordt in de negende ode van de canon van de alheilige Moeder Gods in de zesde toon gezegd:

*Maagd, gij zijt voorwaar het weefgetouw van de Godheid,  
waarop het Woord het gewaad van Zijn Lichaam heeft geweefd  
en daardoor mijn natuur heeft vergoddelijkt.*

*Toen Hij Zich daarmee bekleedde,  
verlost Hij ons allen  
die u met een rein hart verheffen.*

40: De Orthodoxen leren dat de Moeder Gods niet alleen de Zoon van God als maagd heeft ontvangen, maar dat zij ook na de Geboorte maagd is gebleven. Wat wil dat zeggen?

Een troparion uit de eerste ode van de canon van de alheilige Moeder Gods in de vierde toon luidt:

*Christus, Die boven de hemelen woont  
en tot de sterflijken is afgedaald,  
heeft Zijn woning geheiligt  
en haar oninneembaar gemaakt.  
Want zij die de Schepper gebaard heeft,  
bleef ook nadat zij Hem geboren had  
het sieraad der maagdelijkheid.*

In dit troparion wordt over de maagdelijkheid van de Moeder Gods gesproken in samenhang met haar uitverkiezing en heililing. Daarbij wordt gezinspeeld op een van de Vesperlezingen voor hoogfeesten van de Moeder

Gods, waar van de Tempel wordt gezegd: «En de Heer zeide tot mij: 'Deze poort zal gesloten blijven; zij zal niet geopend worden en niemand mag daar door binnengaan, want de Heer, de God van Israël, is daardoor binnengegaan.'» (Ez 44:2). De Tempel wordt in dit verband opgevat als typos (voorafbeelding) van de Moeder Gods. Dit stelt ons duidelijk voor ogen dat als God iets door Zijn aanraking uitverkiest, heiligt en reinigt, dit niet maar een toevallige gebeurtenis kan zijn, die voorbijgaat en het betrokkenne achterlaat alsof er niets was geschied. Integendeel wordt op het uitverkorene als het ware een stempel gedrukt, waardoor het voor altijd getekend is. Daarom ook draagt de Moeder Gods op de meeste orthodoxe ikonen drie prachtige gouden sterren op haar purperen mantel, één boven het voorhoofd en twee rechts en links een handbreed onder de schouders. Deze sterren zijn de tekens van haar maagdelijkheid vóór, gedurende en ná de geboorte van haar Zoon. Zij draagt deze tekens niet ter wille van zichzelf. Het zijn geen kenmerken van haar deugd of askese, maar getuigen van de betrouwbaarheid van de genade van God. Het gaat om de zekerheid dat God geen schepsel dat Hij uitverkoren en geheiligd heeft, als een oud stuk speelgoed weggooit, maar dat Hij Zijn Werk van heililing en reiniging, waaraan Hij begonnen is, tot voleinding brengt. Deze heililing brandt; zij reinigt met pijn (Lk 2:35), doch ze verbrandt niet maar behoudt, loutert en heilt. Hier geldt de belofte van de Profeet Jesaja: «Als gij door het vuur gaat, zult gij niet verteren en zal de vlam u niet verbranden.» (Jes 43:2). Met betrekking tot de Moeder Gods wordt dit altijd weer duidelijk gemaakt met het beeld van het Brandende Braambos, dat braambos in de woestijn waaruit God met Moses sprak, en dat brandde maar niet verbrandde (Ex 3:2-6). Dit braambos is door de Orthodoxe Kerk als typos van de Moeder Gods steeds weer opnieuw bezongen, zoals b.v. in de eerste ode van de canon van de alheilige Moeder Gods in de vijfde toon:

*Het braambos dat u, Alreine, voorafbeeldde,  
is niet verbrand in het laaiende vuur.  
Want als maagd hebt gij geboren  
en maagd zijt gij gebleven,  
wat alle verstand teboven gaat, o maagdelijke Moeder.*

Datgene wat met de Moeder Gods is gebeurd bij de geboorte van haar Zoon, heeft niet alleen betekenis voor haar, maar voor ieder van ons. Daarom is ook haar voortdurende maagdelijkheid voor ons een teken dat God door alle vuur heen heiligt en behoudt, wat Hij uitverkoren heeft.

N.B. Beter dan enige uitleg wordt in een troparion uit de derde ode van de canon van de alheilige Moeder Gods in de vierde toon gezegd wat het voor de orthodoxe gelovigen betekent, de Moeder Gods als eeuwige maagd te vereren:

*De natuur der sterflijken werd gereinigd,  
toen deze in u met het onuitblusbare goddelijke vuur  
in aanraking kwam.  
Alreine Maagd, als een onder de as gebakken brood  
zijt ook gij ongeschonden gebleven door het vuur,  
dank zij Hem, Die u behouden heeft.*

Bijbelse bronnen: Ez 43:27 - 44:4 Ex 3:2-6 Jes 43:2.

41: Beteekent dit dan dat volgens orthodox begrip de Moeder Gods voorafbeelding (typos) is van de menselijke ziel als zodanig?

Inderdaad. Maar zij is meer dan alleen dat. Door Gods uitverkiezing en haar deemoedig aanvaarden van de boodschap van de Engel met de woorden: «Zie de dienstmaagd des Heren: mij geschiede naar Uw woord.», is zij alleen onder alle mensen tot de moeder geworden van het Leven en heeft daarmee teruggekregen wat Eva verspeelde. We mogen dus niet aan haar ongeëvenaardheid voorbijzien. Als werktuig van de verlossing heeft zij ook als eerste de verlossing en volkomen theosis in zichzelf ervaren. Daarvan legt haar Ontslapen getuigenis af, zoals in het feesttroparion van 15 augustus wordt gezegd:<sup>39)</sup>

*Hoewel gij gebaard hebt, zijt ge Maagd gebleven,  
en na uw sterven hebt gij de wereld niet achtergelaten, Moeder Gods.  
Gij zijt opgegaan tot het leven, o Moeder des Levens,  
en door uw gebeden redt gij onze zielen van de dood.*

Als voornaamste lid van de Kerk wordt zij zo voorafbeelding (typos) en voorbeeld van de nieuwe mensheid die in de Kerk vorm aanneemt. Als typos van de Kerk is zij tegelijkertijd ook typos van de vernieuwde mensennatuur en daardoor van de meest innerlijke werkelijkheid van elke gedoopte. Aan haar kunnen we nu al ervaren wat door de theosis eens iedere gelovige naar de mate van zijn vermogen zal zijn, maar wat zij echter in volkomenheid is: een tempel van de levende God. Daarom zingen wij:

*Alleen gij, alreine Maagd, onder alle geslachten der mensen,  
werd als Moeder Gods tot woning en beschutting voor de Godheid ...*

En:<sup>40)</sup>

*De door u tot voorvader van God geworden profeet David  
heeft over u geprofeteerd tot Hem Die grote dingen aan u gedaan heeft:  
'De Koningin staat aan Uw rechterhand' Ps 44(45):10.  
Want Hij heeft u als de levenschenkende Moeder getoond (Gen 3:20)  
Die als God goedvond om zonder vader uit u mens te worden,  
om Zijn beeltenis te herstellen, die door de hartstochten bedorven was,*

*en om het in de bergen verdwaalde schaap  
op Zijn schouders te nemen  
en het thuis te brengen naar de Vader  
en te verenigen met de Krachten der Hemelen.*

Als Moeder des Levens, die in haar Zoon vrije toegang heeft tot God, wordt zij in de Kerk als onvermoeibare voorbidster en helpster der zwakken vereerd. Steeds weer klinkt in de orthodoxe kerkdiensten de uitroep:

*Door de gebeden van de alheilige Moeder Gods,  
Verlosser, verlos ons.*

of:

*Alheilige Moeder Gods, red ons.*

Uit deze laatste formulering moet men echter niet de indruk krijgen dat de Moeder Gods in zekere zin medeverlosseres zou zijn. Want in tegenstelling tot bepaalde nieuwe rooms-katholieke ideeën staat zij in de orthodoxe traditie altijd aan de kant van de verloste mensheid, dus nooit aan de kant van de verlossende goddelijke natuur. Want ook wat zij door haar voorbede en werkzame ondersteuning doet voor hen die in nood verkeren, is in diepste wezen niets anders dan dat wat ook de andere leden van de Kerk in de mate van hun vermogens doen en moeten doen: de zwakkere leden van het Lichaam van Christus door voorbede en hulpverlening steunen. Om daarover geen misverstanden te doen ontstaan, hebben we in onze nederlandse teksten de griekse constructie 'soson himas' met betrekking tot de Moeder Gods vertaald met de woorden:

*Alheilige Moeder Gods, bid voor ons. of: ... bescherm ons.*

Daardoor wordt aan de betekenis van de griekse tekst in onze omgeving beter recht gedaan dan door een letterlijke vertaling.

Hoezeer de Moeder Gods beschouwd moet worden als typos van de Kerk en van iedere gelovige afzonderlijk, blijkt ook uit het Evangelie uit Lk 10 en 11, dat wordt gelezen op alle hoogfeesten van de Moeder Gods die geen eigen bijbelse grondslag hebben. Om deze lezing te begrijpen, moet men allereerst het slot van de perikoop bezien. Daarin gaat Jesus in op de zaligprijsing van Zijn Moeder door een vrouw uit het volk, die heeft geroepen: «Zalig de schoot die U gedragen heeft en de borsten die U hebben gevoed.» (Lk 11:27). De Heer wijst deze zaligprijsing niet af, zoals vele westerse exegeten ten onrechte concluderen. Hij gaat er veeleer op door: »Ja, zalig zijn zij die het woord Gods horen en het bewaren.» (Lk 11:38). Want dat is juist wat de Moeder Gods gedaan heeft: zij heeft het Woord van God gehoord, is erop ingegaan en heeft het bewaard. (Lk 1:38 2:19, 51). Daarom is zij de Moeder des Levens geworden. Daarvan uitgaand kunnen we nu het

eerste deel van de lezing begrijpen. Deze verhaalt over een geestelijke navolgster van de Moeder Gods, die niet toevallig ook Maria heet. Ook zij is typos van alle hoorders van Gods woord, omdat zij onverstoornbaar aan de voeten van Jesus zit en naar hem luistert, terwijl haar zuster zich laat beheersen door de dingen die gedaan moeten worden en zich laat opjagen door zorgen, onrust en ongeduld. (Lk 10:38-40). Wie zich er dus over verwondert dat het eerste deel van de Evangelie-lezing op veel feesten van de Moeder Gods helemaal niet over haar gaat, maar over een vrouw die ook Maria heette, leert dit begrijpen, als hij zich voor ogen houdt dat de Moeder Gods is wat zij is, doordat zij «Gods woord hoorde en bewaarde».

Tegen de achtergrond van de zojuist gegeven beschouwingen kan men tenslotte ook het kondakion van het hoogfeest van de Verkondiging op 25 maart begrijpen, dat ook in de Akaft-hymne (akafistos = 'niet-zittend') voor de Moeder Gods wordt gezongen. Deze prijst de Moeder Gods als de beschermster van de stad Konstantinopel en zal wel stammen uit het jaar 626, toen Patriarch Sergios in afwezigheid van keizer Heraklios de verdediging van de stad succesvol organiseerde. In dit kondakion wordt de Moeder Gods aangesproken als 'Aanvoerster die voor ons strijd' die de stad onder haar hoede neemt. Daarin komt het geloof tot uiting dat degene die het woord van God hoort en bewaart, tegen alle nood en gevaren is opgewassen, als hij in dat woord blijft. Want de Heer Zelf heeft in de Afscheidsrede aan Zijn Leerlingen beloofd: «Voorwaar, voorwaar, Ik zeg u: Wie in Mij gelooft, ook hij zal de werken verrichten, die Ik doe; ja, nog grotere zal hij doen, want Ik ga tot de Vader.» (Joa 14:12). Daarom ervaart en prijst het orthodoxe volk de Moeder Gods altijd weer als beschermster en redster in noden en gevaren. Met dit kondakion houdt het de herinnering levendig aan de ontelbare wonderbare behoedingen en reddingen, maar ook aan het vreselijke feit dat Konstantinopel viel (1453), kort nadat zijn wereldlijke en geestelijke leiders het orthodoxe geloof verraden hadden. Omdat zij weten waarop het betrekking heeft, en uit dankbaarheid voor het feit dat, ondanks de val van de stad, het orthodoxe geloof niet verloren ging, zingt het volk tot heden toe het kondakion met vuur, vrees en verering: <sup>41)</sup>

*Gij zijt de Aanvoerster die voor ons strijd,  
en die ons van alle boosheid hebt bevrijd;  
daarom zingen wij u vol dankbaarheid het zegelied.  
Maar door uw onoverwinnelijke macht, o Moeder Gods,  
red ook nu uit alle gevaren het bevrijde volk dat tot u zingt:  
Verheug u, ongehuwde Bruid.*

Bijbelse bronnen: Hooglied 4:12 Lk 1:26-38 2:19, 51 10:38-40  
11:27-28 15:1-7 Ps 44(45):10-18 1 Kon 2:10 Rom 8:29 1 Kor 15:49  
Joa 14:12-14.

N.B. Wat de Moeder Gods voor de orthodoxe gelovigen betekent, wordt samengevat in een stichirion (tussenstrofe) bij de lucernariumpsalmen<sup>42)</sup> van de zondagsvespers in de vijfde toon:

*Alreine Moeder Gods, hoe moet ik u noemen?*

*Tempel van de Heerlijkheid Gods.*

*Ik noem u Tuin van Eden en duid u aan als Ark van Noach,  
die voor God heeft gered het koninklijk priesterdom,  
het gehele heilige volk,*

*de schare van Christus onze God.*

*Ik vergelijk u met de tent van Moses,  
waarin de Ark des Verbonds geborgen was  
met de bloeiende staf, de luchters,  
de kruik met manna en het gouden wierookvat;  
de tent waar iedere gelovige zijn toevlucht zoekt  
en smeekt om grote genade.*

42: Maar hoe kan men deze verering van de Moeder Gods in de Kerk rechtvaardigen? Is die niet in strijd met het gebod alleen God te aanbidden en van Hem hulp en redding te verwachten?

Het is buiten twijfel dat ook binnen de Orthodoxe Kerk hier en daar een begin te vinden is van een verkeerde Maria-verering, die uit de Middel-eeuwen stamt. Maar de beginselen van het recht en de grenzen van de verering van de Moeder Gods zijn in de Orthodoxe Kerk heel duidelijk. Daarbij moet men in de eerste plaats bedenken dat in het Lichaam van Christus – dat de Kerk is – wederkerige eerbiediging en voorbeden een vanzelf-sprekende uiting vormen van de onderlinge verbondenheid in de Heilige Geest, en beantwoorden aan de elkaar verschuldigde liefde, waarin de één de ander in eerbied voorkomt en de sterkeren de zwakkeren te hulp schieten. Aan dit gedrag binnen het Lichaam van Christus kan ook de dood niets veranderen; deze is niet in staat de liefdesbanden te verscheuren; hem is immers door de dood van Christus de macht ontnomen. Op die manier gezien is het vereren en aanroepen van de Moeder Gods niet iets dat aanstoot zou kunnen geven. Daarbij moeten we er wel van uitgaan dat de Moeder Gods volgens de orthodoxe leer bij alle verering die haar als voor-naamste lid van de Kerk toekomt, schepsel is en blijft, zodat het oneindige kwalitatieve onderscheid tussen Schepper en schepsel altijd gerespecteerd moet worden. De Vaders van de Orthodoxe Kerk hebben daarom aan een onderscheid van begrippen vastgehouden, dat de theologen in het Westen is ontgaan, ten dele door verkeerde vertalingen uit het Grieks in het Latijn, deels door onderschatting van de betekenis ervan.

Naar aanleiding van de ikonenstrijd in het Byzantijnse Rijk (726-843) werd namelijk op het Zevende Ecumenische Concilie te Nicea in 787

vastgelegd dat er onderscheid gemaakt moest worden tussen de verering (de douleia, d.w.z. dienst, buiging, kus) die toekomt aan de ikonen, het Evangelieboek, het heilig Kruis, de Heiligen en de hemelse Machten, en de ware aanbidding (latreia), die alleen aan de Drie-ene God voorbehouden blijft. De Moeder Gods, die 'eerbiedwaardiger is dan de Cherubim en onvergelijkelijk glorierijker dan de Serafim', is dus net als alle andere schepselen uitgesloten van de 'latreia' (aanbidding), ook al wordt haar een 'hogere verering' (hyperdouleia) bewezen.

Reeds de Karolingische hoftheologen, die de stukken van het concilie in opdracht van Karel de Grote moesten goedkeuren, hebben bewust of onbewust dit principiële onderscheid tussen 'douleia' en 'latreia' over het hoofd gezien, om er tegen te polemiseren dat de Grieken 'afbeeldingen aanbidden' (adorare = latreuein). Woordenrijk hebben ze in de zogenaamde Karolingische boeken de besluiten van het Concilie van Nicea vervloekt en de 'aanbidding van afbeeldingen' die dit concilie volgens hen leerde, verworpen. Daarbij hebben zij echter vooropgesteld dat men de Heiligen en hun relikwieën, maar vooral de Moeder Gods, wel mocht en moest aanbidden. Daardoor werd in het Westen deur en poort geopend voor een Mariaverering die de grenzen tussen schepsel en Schepper uitwiste en in strijd was met het eerste gebod.

Hoe moet men nu een dergelijk misbruik in de Mariaverering tegemoet-treden? Naar de orthodoxe opvatting niet daarmee dat men überhaupt weigert de Moeder Gods te vereren. Ook in de familiekring treedt men niet op tegen de verafgodende liefde voor een kind door dat kind geen enkele liefdesbetuiging meer te geven. Het gaat er veeleer om, richtlijnen te hebben en te gebruiken die in de geloofsuitingen zelf een onderscheid tussen goede en verkeerde verering mogelijk maken. Het door de orthodoxe Vaders na de ikonenstrijd vastgehouden onderscheid in de begrippen levert zulke criteria. Daarin wordt namelijk gezegd dat de Moeder Gods niet zo mag worden vereerd, dat zij het schouwen van de Drieëne God en van onze enige Verlosser in de weg staat. Zij mag niet op Zijn plaats worden gesteld, noch gescheiden van Hem worden vereerd, zoals dat in de westerse Middel-eeuwen op grote schaal is gebeurd. Ook al schat men haar hoger dan alle Cherubim en Serafim, bezingt men haar als koningin, prijst haar als Moeder des Levens, roemt haar als sieraad der maagdelijkheid en roept haar aan als voorbidster en helpster, altijd moet duidelijk blijven dat zij dit niet vanuit zichzelf is, maar slechts door Hem, en om heen te voeren tot Hem, Die ook als haar Zoon haar Heer is en blijft.

Bijbelse bronnen: Ex 20:2v Mt 8:21-22 12:46-50 Joa 2:1-11  
Rom 12:10 14:1.

43: Wat brengt de orthodoxe gelovigen tot verering van de Moeder Gods?

Geen officiële dogmatische verplichting. Weliswaar werd Maria op het Derde Oecumenische Concilie van Efese in 431 tot Theotokos (Moeder Gods) uitgeroepen, wat aanleiding gaf tot het ontstaan van veelvuldige kerken, feesten en ikonen van de Moeder Gods, maar haar verering is voor de gelovigen afzonderlijk nooit tot een godsdienstige plicht gemaakt. De orthodoxe volkeren hebben veeleer ongedwongen, met vreugde en spontaan de Moeder Gods vereerd, overeenkomstig het woord uit het Magnificat: <sup>43)</sup> «... zie, van nu af zullen alle geslachten mij zalig prijzen.» Want tot de erkenning en aanvaarding van het wonder van de menswording van Christus behoort van oudsher het lofprijzen van Zijn Moeder. Daardoor werd volgens de oud-christelijke opvatting zowel de Zoon geëerd, als de genade-gave van de verlossing dankbaar aanvaard.

Bijbelse bronnen: Lk 1:48.

N.B. Het Megalynarion van de Moeder Gods behoort bij alle orthodoxe volkeren tot de meest geliefde gezangen: <sup>44)</sup>

*Waarlijk, u zaligprijzen moeten wij,  
o Moeder Gods, altijd gebenedijd;  
gij, ongeschonden Moeder van onze Heer en God,  
gij zijt eerbiedwaardiger dan de Cherubim,  
en onvergelijkelijk glorierijker dan de Serafim.  
Zonder smet hebt gij het Woord gebaard:  
Gij zijt waarachtig de Moeder Gods. U vereren wij.*

44: Wat betekenen in dit verband de hoogfeesten van de Moeder Gods?

Elk van de vier hoogfeesten van de alheilige Moeder Gods die in het orthodoxe kerkelijke jaar gevierd worden, heeft een apart karakter en inhoud. Deze hoogfeesten zijn: de Geboorte van de Moeder Gods, haar Tempelgang, de Verkondiging van de Geboorte des Heren door Gabriël en de Ontslaping van de Moeder Gods (de Koimesis).

45: Waarover gaat het bij de Geboorte van de Moeder Gods?

Het feest van de Geboorte van de Moeder Gods, dat op 8 september valt, is het eerste grote feest van het kerkelijke jaar. Het wijst vooruit naar de Geboorte van Christus, zoals het feesttroparion betuigt: <sup>45)</sup>

*Uw geboorte, o Moeder Gods,  
heeft de Vreugde geopenbaard aan heel de wereld.*

*Want uit u is opgegaan de Zon der Gerechtigheid:*

*Christus onze God;*

*Hij heeft ons van de vervloeking bevrijd*

*en schenkt ons Zijn zegen.*

*Hij heeft de dood teniet gedaan*

*en Hij verleent ons het eeuwige Leven.*

Dit betekent: Het vieren van de Geboorte van de Moeder Gods is, zoals ieder feest van de Moeder Gods, uiteindelijk een feest des Heren. De speciale betekenis van het feest van 8 september komt aan het licht, als men de in poëtische vorm geklede waarheid beschouwt, die als feestlegende (legende betekent oorspronkelijk: wat in de dienst gelezen moet worden) aan het Protevangelium van Jakobos (Pseudo-Jak 4:1-2) is ontleend. Daarin wordt verhaald dat Joachim en Anna, de ouders van Maria, lang kinderloos waren gebleven. Zij leden zeer daaronder, totdat ingevolge hun gebeden een Engel aan Anna in de tuin en aan de vastende Joachim in de woestijn een gezegende nakomelingschap beloofde. Dat betekent: het feit dat God in de Maagd Maria de menselijke natuur heeft aangenomen, wordt als een wonder van genade beschouwd, omdat het op geen enkele manier de natuur zelf als verdienste kan worden aangerekend. Want onze natuur is door de zonde onvruchtbaar geworden. Dat deze toch God kan ontvangen, komt alleen doordat God Zelf dit tot stand brengt. Daarom luidt een stichirion bij 'Heer, ik roep' in de Vespers van 8 september: <sup>46)</sup>

*Deze dag is het voorspel der algehele vreugde:*

*Heden waait voor het eerst de wind die ons het Heil aanbrengt.*

*Nu is een einde gemaakt aan de onvruchtbaarheid van onze natuur,  
want een onvruchtbare vrouw blijkt moeder te zijn van haar  
die na het baren van haar Schepper Maagd gebleven is.*

*Want door haar heeft Hij, Die van nature God is,  
aangenomen wat Hem vreemd was,*

*en maakt Hij onze natuur tot Zijn eigen natuur;  
door haar voltrekt Christus de Verlossing  
aan hen die verloren waren in het vlees:*

*Hij is de Vriend der mensen  
en de Bevrijder van onze zielen.*

46: Wat betekent de Tempelgang van de Maagd Maria, het hoogfeest van 21 november?

Dit hoogfeest viert dat de Moeder Gods in de Tempel is gebracht, en sluit thematisch aan bij het feest van 8 september. De feestlegende stamt in haar kern weer uit het Protevangelie van de Pseudo-Jakobos, waar wordt verhaald dat Maria, ingevolge een gelofte van haar moeder, toen zij drie jaar

geworden was in de Tempel werd gebracht en daar tot haar twaalfde levensjaar werd opgevoed. (Pseudo-Jak 7:1-3). Dit feest, dat evenals het feest van 8 september uit een bijfeest van een kerkwijding is ontstaan, wortelt in het symbolisch-poëtische, niet in het historisch-feitelijke, en is er helemaal op gebaseerd dat over ons gesproken wordt, telkens als in beeldspraken over de Moeder Gods gesproken wordt. Dit echter zodanig dat haar eenmaligheid nooit buiten beschouwing wordt gelaten. Daarom wordt in de 'Heer, ik roep'-stichieren van dit feest gezegd: <sup>47)</sup>

*In het Heilige der Heiligen*

*wordt de heilige Onbevlekte binnengeleid door de Heilige Geest,  
om er te wonen, gevoed door een Engel.*

*Want zij is in waarheid de heilige Tempel van onze God,  
Die door Zijn tegenwoordigheid alles heiligt,  
en de gevallen natuur der stervelingen goddelijk maakt.*

De heilaging van de menselijke natuur wordt dus in dit feest op een bijzondere manier uitgewerkt. Deze geschiedt door een ononderbroken groeien in de tegenwoordigheid van God. De elementen echter, waardoor de door God aangenomen menselijke natuur zover gebracht wordt dat God Zelf daarin gestalte aanneemt, zijn: het binnenbrengen in de goddelijke sfeer in een toestand van kinderlijke ontvankelijkheid; het jarenlang verblijven in deze sfeer tot men gerijpt is; het trapsgewijze omhoogstijgen, gevoed door de hemelse spijze; de vertrouwelijke omgang met Engelen. Dit alles geschiedt echter niet door de wilsinspanningen van een mannelijke geest, maar in de overgave en hulpeloosheid van een kind dat geleid wordt en zich laat leiden.

47: En hoe moeten wij het feest van de Verkondiging van de Geboorte van Christus door Gabriël opvatten?

De Verkondiging van de 'Blijde Boodschap' (grieks: Evangelismos) aan de alheilige Moeder Gods op 25 maart is een feest dat meestal in de Grote Vasten valt en dat in het Oosten al in het midden van de zesde eeuw op die datum werd gevierd. Het feesttroparion geeft in weinig woorden een samenvatting van de centrale gedachte van het feest: <sup>48)</sup>

*Heden is de aanvang onzer Verlossing:  
de openbaring van het eeuwig Heilsmysterie.*

*De Zoon Gods wordt geboren als Zoon der Maagd.  
Gabriël verkondigt de Blijde Boodschap der genade.  
Met hem roepen ook wij tot de Moeder Gods:  
'Verheug u, Hoogbegenadigde:  
de Heer is met u.'*

Dit feest leeft helemaal vanuit zijn bijbelse grondslag: de boodschap van Gabriël aan de Moeder Gods en haar antwoord (Lk 1:26-38). In de stichieren en troparen worden de woorden van deze tweespraak steeds opnieuw overwogen en wordt geprobeerd hun betekenis te vatten. Daarbij mag de vaak dichterlijke, fantasierijke voortzetting van het gesprek niet uit de gedachten doen verdwijnen dat het hier om de theosis gaat, die mogelijk wordt gemaakt doordat in de Moeder Gods, God Zelf onze natuur heeft aangenomen. Voorwaarde daarbij is het kinderlijk gelovige 'Ja' van de Moeder Gods. Want God, in Zijn onmetelijke goedheid, overweldigt de mens niet tot zijn heil. Hij wil veeleer dat de mens in volle vrijheid groeit in de gemeenschap met Hem en daarin steeds hechter verankerd wordt.

48: Dan is er tenslotte nog het hoogfeest van de Ontslaping van de alheilige Moeder Gods. Waarover gaat dat?

Het laatste hoogfeest van het kerkelijk jaar is gewijd aan de gedachtenis van het Ontslapen van de Moeder Gods (grieks: Koimesis) op 15 augustus. Het brengt op een wat andere wijze nog eens de theosis ter sprake. Ook dit feest is geput uit apokriefe Evangelien (Transitus Mariae cap. 6-17), waarin wordt verhaald dat de over de gehele wereld verspreide Apostelen kort voor het overlijden van de Moeder Gods op wonderbare wijze door de lucht naar haar legerstede werden gebracht, zodat ze nog met haar konden waken en bidden. Na haar dood begroeven zij de Moeder Gods op bevel van de Heer in het dal Josafat in een nieuw graf. Maar toen zij het graf net met de steen hadden afgesloten, verscheen de Heer Zelf met Zijn heerscharen, liet de steen wegrollen en riep Zijn Moeder tot het Leven terug met de woorden: «Verhef u, Mijn vriendin; gij zijt niet geschonden door de aanraking van een man en gij zult ook niet het bederf van het lichaam in het graf ondergaan.» (Trans Mar 17).

De Moeder Gods heeft dus het bederf van de dood niet gekend, maar het doodgaan zelf wordt haar niet bespaard. Integendeel, ook zij had in haar doodsnood behoefte aan de voorbede van haar broeders in het geloof, zoals door de legende wordt verhaald, doordat deze haar de woorden in de mond legt: «De Heer heeft u hierheen gevoerd om mij te troosten in de angsten die mij gaan benauwen. Ik smeek u allen, zonder te verslappen met mij te waken tot het uur dat de Heer zal komen en ik dit lichaam zal verlaten.» (Trans Mar 6). Dat betekent voor de gelovigen: de dood is nadat hij door Christus in de Opstanding werd overwonnen, niet zomaar opgeheven en uit de werkelijkheidservaring van de gelovigen verdwenen. Veeleer behoort hij tot het geheel van de menselijke natuur. Hij heeft echter niet meer het laatste woord, maar is geworden tot middel van verheerlijking in de hand van Hem Die heerst over leven en dood.

49: Wordt op 2 februari, 'Maria Lichtmis', niet ook nog een feest van de Moeder Gods gevierd?

Het hoogfeest van de Ontmoeting (Hypapanti) van onze Heer, God en Verlosser Jesus Christus in de Tempel met Simeon en Anna, is in de Orthodoxe Kerk geen feest van de Moeder Gods, maar een Feest des Heren, ook al wordt de Moeder Gods naast de grijze Simeon speciaal bezongen, zoals b.v. in het kondakion van het feest: <sup>49)</sup>

*Door Uw Geboorte hebt Gij de maagdelijke schoot geheiligd,  
en de armen van de gerechte Simeon gezegend.  
Gij zijt gekomen, Christus God,  
om ons heden te redden. ...*

En in de hypakoi wordt gezongen: <sup>50)</sup>

*De Oude van dagen  
is omwille van ons geworden tot een Kind. (Dan 7:9)  
De alreine God laat Zich nu reinigen,  
om de waarachtigheid te tonen  
van het menselijk vlees dat Hij aangenomen heeft  
uit de Maagd Maria.  
Simeon, die in dit Mysterie werd ingewijd,  
erkent Hem als God, Die verschijnt in ons vlees.  
Hij begroet Hem als het waarachtige Leven  
en roeft in zijn ouderdom vol vreugde uit:  
'Laat mij nu heengaan, o Heer,  
want ik heb U, het Leven van alles, aanschouwd.'*

Op dit feest is dus thema van bespreking, de werking van het heilsmysterie voor de menselijke natuur (de Moeder Gods) en elke gelovige (Simeon). Aan de menselijke natuur wordt genezing en vergoddelijking beloofd. Door elke gelovige wordt dit echter als een tweevoudige zegening ervaren: op de eerste plaats als de zegening van zijn handen, zodat zijn doen en laten voortaan gezegend is; en vervolgens als het herkregen vermogen de wereld in vreugde en vrede te verlaten, omdat de zin en het doel van het leven geen probleem meer zijn. Dit brengt de gelatenheid die niet alleen nodig is om op de juiste wijze te sterven, maar minstens evenzeer om op de juiste wijze te leven.

Bijbelse bronnen: Lk 2:22-40.

N.B. De woorden van Simeon worden aan het eind van elke Vespers als plechtig gebed gezongen of gezegd: <sup>51)</sup>

*Nu laat Gij Uw dienaar heengaan, o Meester,  
volgens Uw heilig woord in vrede.*

*Want mijn ogen hebben Uw heil aanschouwd,  
dat Gij bereid hebt voor het oog van alle volkeren.  
Licht, tot verlichting der heidenen,  
en tot glorie van Uw volk Israël. (Lk 2:29-32).*

50: Wordt het nu geen tijd een paar opmerkingen te maken over de opbouw van het orthodoxe kerkelijke jaar? Hoe is het samengesteld? Wanneer begint het? Welke feesten komen erin voor?

Het orthodoxe kerkelijke jaar bestaat uit een dubbele krans van feesten: de eerste feestkring begint met de Voorvastentijd en heeft zijn hoogtepunt met Pasen – dat is de krans van het zonnejaar –, terwijl de andere feestkring – de krans van het maanjaar – is samengesteld uit de afzonderlijke feesten die aan een datum gebonden zijn, en op 1 september begint. Omdat elke dag uiteraard deel uitmaakt van beide feestkringen, bepaalt de vervlechting van beide kringen het speciale karakter van een jaar. De liturgische teksten van de Paaskring voor de Voorvasten, de Grote Vasten en de Heilige en Grote Week (Goede Week), staan in het Triodion (Vasten-triodion). Van de Paasnacht tot het Feest van Allerheiligen op de zondag na Pinksteren wordt het Pentekostarion (Bloemen-triodion) gebruikt. (In de nederlandse vertaling staan de teksten voor Witte Donderdag t/m de Paasnacht in het 'Pascha-boek'.) Daarna vindt men de benodigde wisselende teksten in de Oktoichos (acht-tonen-boek, voor weekdagen ook als Paraklitiki aangeduid). De feesten die aan een datum gebonden zijn, staan in de Menèa (maandboeken). Het Menelogion bevat een verzameling uittreksels uit de Menèa, beginnend met 1 september.

Voor de volgorde en keuze van de teksten voor een bepaalde dag bestaan vaste regels, die overigens bij de Slaven een beetje anders zijn dan bij de Grieken. Omdat het Paasfeest niet altijd op dezelfde datum valt, is de samenvoeging van paasfeestkring en heiligenfeestkring elk jaar anders. Daarom is het nodig voor elk jaar een eigen kalender uit te geven. (Zie ook het voorwoord van het Horologion.)

Vraagt men naar verschil in belangrijkheid in het kerkelijk jaar, dan moet men op de eerste plaats onthouden dat in het algemeen geldt dat de zonnefeestkrans voorgaat ten opzichte van de maanfeestkrans, zoals Christus Zelf, de Zon der Gerechtigheid, voorgaat ten opzichte van de Heiligen, die Zijn licht weerkaatsen. Dit betekent in feite: te beginnen met de Voorvastentijd overheerst de zonnefeestkrans, omdat van dat moment af de gelovigen zich naar Pasen richten en steeds dichter bij het mysterie van het Kruis en de Opstanding van Christus komen, vooreerst door verdiepen van zondenerkenning en berouw. Alleen het feest van de Verkondiging op 25 maart uit de maanfeestkrans maakt daarop een uitzondering.

De Basiliос-Liturgie op de Heilige en Grote Zaterdag (en niet de Metten

van Pasen, zoals veel buitenstaanders denken) is het hart van het kerkelijke jaar, het ogenblik waarop Christus de macht van de dood vernietigt. Ook de tijd van de Pentekoste wordt door de zonnefeestkring beheerst. Want de Paastijd duurt tot de dag voor Hemelvaart en daarin staat het persoonlijk opnemen van de waarheid van de Opstanding in het middelpunt. Van Hemelvaart tot Pinksteren bereidt de Kerk zich voor op de uitstorting van de Heilige Geest en de daarbij behorende volle openbaring van de Drie-eenheid van God. De hele tijd van de Pentekoste (vijftig dagen) is een tijd van groei in geloof en godskennis.

Na Pinksteren volgt een tijd van heiligening en groei in de Heilige Geest; nu neemt langzamerhand het maanjaar de leiding in het kerkelijk jaar over; de gedachtenissen van de Heiligen bepalen het karakter van de tijd en herinneren ons aan de theosis, waartoe iedere gelovige geroepen is. Alleen de zondagen weerspiegelen in de acht-weken-cyclus de Paasdag nog. De belangrijkste feesten na Pinksteren zijn: op 24 juni de Geboorte van Joannes de Doper, op 29 juni de gedachtenis van de Apostelvorsten Petros en Paulos, op 20 juli het feest van de Profeet Elia, op 1 augustus een kruisverering en de gedachtenis van de Makabese Broeders, op 6 augustus het hoogfeest van de Verheerlijking van Christus, op 15 augustus de Koimesis (Ontslapung van de Moeder Gods), op 29 augustus de Onthoofding van Joannes de Doper. Op de eerste september begint het nieuwe jaar; op 8 september wordt de Geboorte gevierd van de Moeder Gods. Het hoogfeest van Kruisverheffung op 14 september is een keerpunt in het orthodoxe kerkelijke jaar. Want hier gaat de sedert Pinksteren durende tijd van vervulling weer over in de tot Pasen durende tijd van verwachting. Die begint overgens met de verwachting van de Geboorte en de Theofanie van Christus, die binnen het maanjaar vallen; het vieren van de Geboorte van de Moeder Gods was al een eerste voorbereiding op dit mysterie. De uitdieping van de verwachting geschiedt door het hoogfeest van de Tempelgang van de Moeder Gods en dan door de vastentijd voor Kerstmis met de beide grote gedachtenis-zondagen: de Zondag van de Voorouders en de Zondag van de Voorvaders, die allebei al tot de eigenlijke kerstfeestkring behoren.

Behalve het feest zelf van de Geboorte van Christus en, op 6 januari, het hoogtepunt van het maanjaar: Theofanie, wordt de kersttijd gekenmerkt door een reeks daartoe behorende feesten: op 26 december het nafeest van de Moeder Gods, op 27 december de gedachtenis van de eerste christelijke martelaar Stefanos, op 29 december de gedachtenis van de Onschuldige Kinderen in Bethlehem, op 1 januari de Besnijdenis des Heren en de gedachtenis van de heilige kerkvader Basilios de Grote, op 7 januari het nafeest van Joannes de Doper, op 2 februari Hypapanti, de Ontmoeting van de Heer met Simeon en Anna in de Tempel. Van dat ogenblik af begint de Voorvastentijd alweer de aandacht van de gelovigen op Kruis en Opstanding des Heren te richten.

Als men het orthodoxe kerkelijke jaar als geheel overziet, valt op de eerste plaats op, dat de beide feestkringen van het jaar ineengevoegd zijn op overeenkomstige wijze als de beide naturen in Christus: ongedeeld en ongescheiden, onvermengd en onveranderd, waarbij het zonnejaar overeenkomt met Zijn goddelijke natuur en het maanjaar met Zijn menselijke natuur. Misschien hangt daarmee ook samen wat verder opvalt: dat het orthodoxe kerkelijke jaar geen feestloze perioden kent, perioden waarin de Kerk het innerlijk leven van de gelovigen niet naar een bepaald doel voert. Het orthodoxe kerkjaar bevat een onuitputtelijke rijkdom, waardoor het innerlijke groeiproces van het geloof steeds intensiever kan plaatsvinden. Want wie met het orthodoxe kerkjaar meeleeft en het met de Kerk in gebed, vasten en feesten samen voltrekt, zal spoedig bemerken meegenomen te worden in een geestelijke groei en daardoor, net als een boom, als het ware door jaarringen groter worden. Dergelijke jaarringen betekenen een winst aan waarde en zijn de onontkoombare voorwaarden voor het groeien van de takken, opdat de vogelen des hemels erin kunnen nestelen.

Bijbelse bronnen: Ef 4:15-16 Kol 2:19.

N.B. Het feesttropion van 1 september, dat men in onze streken graag ook met Nieuwjaar weer zingt, spreekt over de 'jaarkrans' van Gods goedheid, waarvoor Gods zegen wordt afgesmeekt: <sup>52)</sup>

*Formeerder der gehele schepping,  
Gij hebt seizoenen en tijden vastgesteld  
in de volkommenheid van Uw macht.  
Zegen, Heer, de jaarkrans Uwer goedheid.  
Bewaar de overheid en Uw volk in vrede,  
en verlos ons.*

51: Het is opvallend dat Joannes de Doper naast de Moeder Gods een speciale rol speelt in het orthodoxe kerkelijke jaar. Ook op de ikonen die de Deisis (voorbode) afbeelden, ziet men rechts naast de tronende Christus de Moeder Gods met opgeheven handen, terwijl links Joannes de Doper in dezelfde houding tegenover haar staat. Daardoor komt de vraag op, waarom Joannes de Doper deze bevoordeerde plaats temidden van de Heiligen inneemt, en welke betekenis hij heeft voor de Orthodoxe Kerk.

Jesus Christus sprak met betrekking tot Joannes (Mt 11:11-12): «Voorwaar, Ik zeg u: Onder wie uit vrouwen geboren zijn is er geen grotere opgestaan dan Joannes de Doper; en toch is de kleinste in het Koninkrijk der Hemelen groter dan hij. Sinds de dagen van Joannes de Doper, tot nu toe, lijdt het Koninkrijk der Hemelen geweld, en die het geweld aandoen, trekken het tot zich.» En in Lk 16:16 zegt Christus: «De Wet en de Profeten

golden tot Joannes; sindsdien wordt het Evangelie van het Koninkrijk Gods verkondigd, en allen bestormen het met geweld.» Daarom geldt Joannes de Doper in de Orthodoxe Kerk als de laatste en grootste van de Profeten van het Oude Testament. Op de ikoon van de Deïsis symboliseert hij, naast Maria die de voorbede van de Kerk opdraagt, de voorbeden van de gelovigen van het Oude Verbond.

Op grond van wat er verhaald wordt over de geboorte van de Doper, ziet men hem verder als de vriend van de Heer. Tegelijkertijd wordt hij beschouwd als de Vader van alle asketen en monniken. Vóór alles wordt hij zaliggeprezen, omdat hij gewaardigd werd de Heer in de Jordaan te dopen en daardoor gewezen heeft op de vervulling van alle profetische beloften. Op de dag na Theofanie, op 7 januari, wordt hij daarom speciaal herdacht. Met hem worden alle Heiligen van het Oude Verbond, de Voorvaders, Koningen en Profeten, opgenomen in de gemeenschap van het Nieuwe Verbond.

Als bloedgetuige voor de waarheid en gerechtigheid is hij echter ook de vertegenwoordiger van alle martelaren, ja van alle gerechten die bewust of onbewust voor de ene waarheid gestorven zijn. Hij heeft immers ook de genade ontvangen, na zijn onthoofding aan de gestorvenen reeds tevorende boodschap van het verschijnen van de Heer te verkondigen. Want hij was de eerste die met de troost van deze kennis stierf.

Het is opmerkelijk en beslist in overeenstemming met de historische gebeurtenissen, dat de kerkelijke traditie hem altijd op een bewuste afstand van de Leerlingen van Jesus heeft gezien: hij werd niet door Jesus gedoopt, is Hem niet gevuld, maar stierf als joodse martelaar voor gerechtigheid en Wet. Toch is hij door de Kerk al vroeg vereerd in het geloof dat hij als vastbesloten en volhardende boeteling een machtige voorbidder voor de wereld is bij de Heer.

Bijbelse bronnen: Mt 3:1-17 11:1-15 14:1-12 Lk 1:5-25, 39-80 16:16  
Joa 1:15-34 Hand 19:1-7.

N.B. Als troparion te zijner gedachtenis zingen we:<sup>53)</sup>

*Het aandenken der Gerechten wordt gevied met hymnen.  
Maar gij hebt het getuigenis des Heren, o Voorloper,  
want gij zijt in waarheid de grootste der Profeten,  
omdat gij Hem Dien gij gepredikt had,  
mocht dopen in de wateren.*

*Nadat gij gestreden had voor de waarheid,  
hebt gij ook vol vreugde het Evangelie gebracht in de hades:  
dat God in het vlees is verschenen  
om de zonden der wereld weg te nemen,  
en ons de grote ontferming te schenken.*

## 52: Hoe ziet de Orthodoxe Kerk de verhouding tussen het Oude en het Nieuwe Testament, tussen Israël en de Kerk?

De Kerk ziet deze verhouding vanuit Jesus Christus, d.w.z.: in Hem en door Hem vormen beide delen een verborgen eenheid in de Drieéne God. Daarbij is het Oude Testament niet zonder meer vervuld en opgeheven door het Nieuwe Testament, Israël niet zonder meer vervangen door de Kerk. Evenmin bestaan het Oude Testament en Israël onveranderd naast het Nieuwe Testament en de Kerk voort tot zij eens in de eindtijd elkaar zullen vinden. Veeleer is het Oude Testament voorafbeelding en deel van de universele Kerk uit de Joden en de heidenen, wat overigens slechts door de Heilige Geest voor het christelijk geloof zichtbaar is. Daarom kan men op vele ikonen op de achtergrond twee bouwwerken onderscheiden, die door een rode doek met elkaar verbonden zijn. Deze rode doek beeldt de band uit van de Heilige Geest, die Kerk en Synagoge verbindt en tot één maakt. Door deze eenwording in de Heilige Geest behoren alle gerechten van het Oude Verbond als Heiligen in het Nieuwe Verbond thuis, ook al wordt de gerechtigheid van het Nieuwe Verbond ervaren als een nieuwe gerechtigheid.

Als we Joannes de Doper en zijn leerlingenkring beschouwen, wordt duidelijk zichtbaar dat Israël met het optreden van Jesus Christus op aarde en het ontstaan van Zijn leerlingengroep, niet in de zichtbare Kerk is opgegaan. Het wordt echter ook duidelijk dat iedere mens die voor de waarheid en de gerechtigheid getuigenis aflegt, lijdt of zelfs sterft, voor Christus getuigt, lijdt en sterft, of hij zich daarvan bewust is of niet. Daarom wordt de verhouding tussen Israël en de Kerk volgens orthodoxe begrippen niet uitsluitend door hun tegenstelling bepaald, welke opvatting sedert de Kruistochten in het Westen wijd verbreed was. De Vaderen van Israël, van Adam via Abraham, Isaäk, Jacob, Josef, Moses, Aäron, David, Salomo tot aan Joannes de Doper, behoren immers tot de Heiligen van de Kerk, ook al hebben zij Christus slechts in voorafbeeldingen als schaduwen geschouwd of in bedekte woorden beleden.

De verhouding tussen Israël en de Kerk is echter ook niet zonder tegenstellingen, die duidelijk maken dat voortgang op de weg van de kennis van God en de theosis de diepere zin uitmaakt van het onderscheid in 'oud' en 'nieuw'. Want het Nieuwe Verbond is in Gods heilsplan noodzakelijk doordat het Oude Verbond door zijn beperktheid op grenzen stootte. De grenzen van een heilsverwachting die beperkt was tot hen die behoren tot het joodse volk, werden in de Kerk opengebroken door het aan allen verkondigde heil: de grenzen van het op de volksgemeenschap toegepaste recht, door een naastenliefde zonder onderscheid; de grenzen van de wettelijkheid, door geloofsgerechtigheid; de grenzen van de politieke Christusverwachting, door het door Kruis en Opstanding mogelijk gemaakte volkomen Leven in Christus; om maar enige van de belangrijkste factoren te noemen, waarin

het Oude Testament door het Nieuwe Testament is achterhaald.

Deze stand van zaken geeft overigens de Christenen niet het recht om in verwaande zelfgenoegzaamheid op de Joden neer te zien. Want de uitverkiezing van Israël uit de volkerengemeenschap is daardoor niet verloren gegaan. God is immers trouw: Hij breekt Zijn woord niet en laat niet te schande worden wie Hem verwachten. Hij is ook dan trouw, wanneer mensen ontrouw worden. Daarom geldt wat de Apostel Paulus schrijft ook nu nog voor Israël: «Heeft God wellicht Zijn volk verstoten? Volstrekt niet! ... Ik vraag nu: Zijn zij dan soms gestruikeld om voorgoed ten val te komen? Volstrekt niet! Maar door hun val is het heil tot de heidenen gekomen om hen zelf weer tot naijver op te wekken. Wanneer nu hun val verrijking voor de wereld betekent en hun achterblijven verrijking voor de heidenen, hoeveel meer zal dan eens hun voltallig binnentrede betekenen?» (Rom 11:1-2, 11-12).

Daarom moeten wij, die uit de heidenvolkeren tot het geloof geroepen zijn, de erfgenamen van Israël met eerbied<sup>121)</sup> tegemoet treden, terwijl wij zonder enige aanmatiging getuigenis afleggen van de hoop die ons in Jesus Christus is geschonken, ook voor hen die naar het bloed erfgenamen van de belofte aan Abraham zijn. Want voor hen geldt evengoed als voor hun Vaderen wat de brief aan de Hebreeën zegt over de martelaren van het Oude Verbond: «Dezen allen, die roem geoogst hebben door het geloof, hebben echter de vervulling der belofte niet ontvangen, want God had iets beters met ons voor, namelijk dat zij niet zonder ons tot volmaaktheid zouden komen.» (Hebr 11:39-40).

Bijbelse bronnen: Deut 7:9 32:4-5 Rom 9:11 1 Kor 1:9 2 Kor 1:18  
Hebr 10:23.

53: In de Orthodoxe Kerk wordt aan de doop van Christus door Joannes de Doper een bijzondere betekenis gehecht. Welke?

In de Evangelieën staat aan het begin van de werkzaamheid van Christus Zijn doop door Joannes de Doper, waarbij de Heilige Geest in de gedaante van een duif op de Heer nederdaalde en een stem uit de hemel klonk: «Gij zijt Mijn geliefde Zoon, in Wien Ik Mijn welbehagen heb.» De doop van Christus wordt speciaal op Theofanie herdacht. Toen in het laatste kwart van de vierde eeuw ook Konstantinopel het nieuwe romeinse gebruik overnam, het geboortefeest van Christus te scheiden van het Epifaniefeest en het naar voren te verplaatsen op 25 december, droeg het hoogfeest van 6 januari in het Oosten reeds de naam Theofanie (Godsverschijning) en had andere accenten dan in het Westen gekregen. In tegenstelling tot het Westen stond

daar de doop van de Heer in het centrum van het oude feest en, daarmee verbonden, de openbaring van de Drieëenheid van God en van het Zoon-Gods-zijn van Christus door de zichtbare nederdaling van de Heilige Geest op de Heer. Dit hield ook in het geven van godskennis aan de gelovigen door de verlichting (fotismos) in de doop, en bovendien de heilige en zegening van de materie doordat de Heer in het water van de Jordaan neerdeerde en het aanraakte. Daarom wordt op Theofanie van oudsher waterwijdig gedaan, die niet alleen het praktische doel heeft het doopwater te wijden, maar bovendien symbool is van het beginnende heil voor de door de zonden bedorven schepping. Daarom is Theofanie, als feest van de Doop en van de openbaring van de Drieëenheid van God, ook tegelijkertijd het feest van een beginnende verandering en verheerlijking van Gods schepping.

Bijbelse bronnen: Mt 3:13-17 28:19 Mk 1:9-11 Lk 3:21-22  
Joa 1:31-34 Hebr 6:4 Joa 1:9 Rom 8:18-22.

N.B. Als feesttropion van Theofanie zingen we:<sup>54)</sup>

*Toen Gij, Heer, gedoopt werd in de Jordaan,  
werd de aanbidding der heilige Drieëenheid geopenbaard:  
De Vader heeft van U getuigd,  
en noemde U Zijn geliefde Zoon;  
de Geest, in de gedaante van een duif,  
bevestigde de waarheid van dit woord.  
Gij verschijnt ons, o Christus God,  
en hebt de wereld verlicht: ere zij U.*

54: De Evangelieën verhalen dat Jesus Christus na Zijn doop de woestijn is ingegaan en daar veertig dagen en veertig nachten gevast heeft en door de duivel verzocht werd. Wat betekent dit begin van de werkzaamheid van Christus?

Dat onze Heer Zijn werk met een vastentijd van veertig dagen is begonnen, beschouwt de Orthodoxe Kerk als een wegwijzer; ook de Kerk begint haar leven en werken vanuit de Opstanding met een vastentijd van veertig dagen. Het vasten van de Heer Zelf toont overigens aan, dat met Zijn komst in de wereld het vasten niet zonder meer zijn zin verloren heeft, zoals sommige westerse theologen menen te mogen aannemen op grond van een eenzijdige uitleg van Mk 2:18-22 en Mt 11:19-20 en 12:1-8. In de Bergrede gaat de Heer ook bij Zijn Leerlingen ervan uit dat zij vasten (Mt 6:16-18), ofschoon Hij hen aanspoort dat verborgen te houden. In de perikoop Mk 2:18-22 rechtvaardigt de Heer Zijn Leerlingen tegenover buitenstaanders, al vasten zij niet zoals de leerlingen van Joannes en die van de Fariseeërs. Hij zegt in beeldsprak van Zich en Zijn Leerlingen: «Kunnen de bruiloftsgasten dan

vasten zolang de Bruidegom bij hen is? Zolang zij de Bruidegom bij zich hebben, kunnen zij niet vasten. Er zullen echter dagen komen dat de Bruidegom van hen is weggenomen: op die dag zullen zij vasten.» (Mk 2:19-20). De Heer toont daarmee aan dat Hij niet wil dat het vasten als een wet wordt opgevat. Iedereen moet vasten naar zijn vermogen (vgl. ook Mt 12:1-8). Maar wie vast, verwerft zich geen 'verdienste', zoals de westerse Kerk in de Middeleeuwen met haar, door Aristoteles beïnvloede, denken in praktijk bracht; maar wie van ganser harte vast, ontvangt kracht en versterking om te leven en te werken. Toen de Heer bij Zijn terugkeer van de berg der Verheerlijking een knaap genas, die Zijn Leerlingen niet hadden kunnen genezen, en zij Hem vroegen hoe dat kwam, antwoordde Hij: «Deze soort (demonen) kan door niets anders uitgedreven worden dan door bidden en vasten.»<sup>55)</sup> Daardoor wordt duidelijk dat het vasten een wonderbaarlijke krachtbron kan zijn, als het niet uiterlijk, op grond van een voorschrijf,<sup>56)</sup> wordt uitgevoerd, maar met de vrije instemming van een zuiver hart.

Zeer vaak voert zulk vasten echter eerst in verzoeken. Christus Zelf werd in Zijn vastentijd in de woestijn door de satan verzoekt. De woestijn wordt van oudsher beschouwd als een plaats waar de demonen wonen; misschien omdat men bekoringen in de eenzaamheid niet zo makkelijk kan ontluchten als onder mensen. Overigens zijn het geen willekeurige bekoringen die de Heer volgens Mattheos en Lukas moest overwinnen, maar drie verzoeken die een gerechte, die op het welzijn van de mensheid is bedacht, heel goed ten val kunnen brengen. Allereerst de verzoeking de materiële grondslag van het leven als het enig belangrijke te beschouwen en te vergeten dat de mens het beter buiten brood kan stellen dan buiten het Woord Gods. Bij Mattheos volgt daarop de verzoeking geestelijke ervaringen en gebedsverhoringen te misbruiken als zelfbevestiging en er als bewijs van goddelijke volmacht mee te pronken. De derde verzoeking volgens Mattheos bestaat erin, omwille van het bezitten van macht, ermee genoegen te nemen niet meer alleen God te aanbidden en Hem alleen te dienen. Lukas heeft in zijn perikoop over de verzoeking van Christus de tweede en derde verzoeking verwisseld, maar ze naar inhoud niet veranderd.

Wie over deze verzoeken nadenkt, komt al gauw tot de erkenning dat wij, hedendaagse navolgers van de Heer, steeds weer opnieuw voor die drie verzoeken bezwijken: we slaan de macht van het brood hoger aan dan de macht van het Woord Gods. We misbruiken onze geestelijke ervaringen en ons geestelijk kennen ter zelfbevestiging en ter zelfhandhaving. We sluiten compromissen met het kwaad om macht te krijgen of te behouden. Christus is Zijn werk begonnen door deze verzoeken allemaal af te wijzen. Daardoor heeft Hij Zelf Zijn carrière tot mislukken gedoemd, maar Hij heeft de kracht veroverd Zijn broeders en zusters in ongedeelde reinheid te dienen.<sup>57)</sup>

De oproep om het lijden na te volgen geldt echter voor iedere christen ook wat betreft deze verzoeken: «Zo iemand Mij volgen wil, die verloochene zichzelf, neme zijn kruis op en volg Mij. Want wie zijn leven wil vasthouden, die zal het verliezen; maar wie zijn leven verliest omwille van Mij en het Evangelie, die zal het behouden.» (Mk 8:34-35).

Bijbelse bronnen: Mk 1:12-13 Mt 4:1-11 Lk 4:1-13.

55: Welke betekenis voor ons geloof heeft naar orthodoxe opvatting de werkzaamheid van onze Heer en Heiland vóór Zijn lijden?

De Evangelie-perikopen die over Zijn werken in Galilea, Samaria en Judea gaan, verkondigen ons de mensliefendheid (filanthropia) en het erbarmen (eleos) van God. In Mt 9:35-36 wordt gezegd als samenvatting van de werkzaamheid van de Heer: «Nu trok Jesus langs alle steden en dorpen, leerde in hun synagogen, predikte het Evangelie van het Koninkrijk, en genas alle ziekten en kwalen onder het volk. Toen Jesus de volksscharen zag, werd Hij door medelijden bewogen, want zij waren uitgeput en verstrooid, als schapen zonder herder.» De verhaalde wonderen in de Evangelieën tonen ons de macht van de Heer over de natuur en de demonen. Zijn verkondiging van het Rijk Gods en Zijn leer geven ons troost en moed om in de aanvechtingen van deze wereld steeds opnieuw een leven van omkeer (boete), van gebed en naastenliefde te wagen en zo voortgang te maken op de weg van de theosis. De perikoop van de Verheerlijking des Heren (Mt 9:1-13) maakt ons duidelijk wat ons op deze weg van het overwinnen van kruis en lijden te wachten staat: het deelhebben aan de heerlijkheid van Christus en het schouwen van God. Daardoor geven de mededelingen in de Evangelieën over het openbare leven van onze Heer vóór Zijn lijden, aan ons geloofsbestaan richting, doel en moed. Een probleem betreffende de historische Jesus kent de orthodoxe theologie niet, omdat het voor haar duidelijk is dat de geschiedvorsing het 'leven van Jesus' niet aan het licht kan brengen. Want de aanvaarding van het geloofsmysterie wordt alleen aan het geloof zelf als genadegeschenk vergund.<sup>58)</sup>

Bijbelse bronnen: Mt 4:23-25 9:35-36 14:34-36 Mk 1:32-34 6:53-56 9:1-13 1 Kor 2:6-16.

56: In de mededelingen van de Evangelisten over het openbare leven van de Heer wordt herhaaldelijk over 'demonen' gesproken. In het westerse christendom ziet men daarin gewoonlijk een historisch bepaalde, niet geheel juist uitdrukkingswijze, waarmee verschillende verschijnselen worden aangeduid, die grotendeels door

de wetenschap verklaarbaar zijn geworden. In de Orthodoxe Kerk heeft men echter de gewoonte, net als in het Nieuwe Testament en bij de Monnikvaders, nog steeds over 'demonen' te spreken. Wie zijn deze 'demonen'? Gaat het daarbij niet om verouderde ideeën, die aan de werkelijkheid geen recht meer kunnen doen en die men daarom beter kan vermijden?

Het spreken over 'demonen' drukt inderdaad oeroude ervaringen van de mensheid uit, de ervaringen namelijk, dat er verwoestende machten bestaan, waaraan de mens overgeleverd is en waartegen hij zich, met de hem van nature en door zijn verstand ter beschikking staande middelen, niet kan verweren. Men kan deze machten noemen zoals men wil, het verschijnsel blijft hetzelfde en is tegenwoordig minder dan ooit uit de weg geruimd. De Evangelieën doen Jesus Christus zien als Heer ook over deze machten. Dat willen de perikopen duidelijk maken, waarin over 'uitdrijvingen van demonen' wordt verhaald. De Heer heeft echter niet alleen Zelf demonen uitgedreven, maar ook aan Zijn Apostelen de macht verleend de demonen te overwinnen. Zoals in Lk 9:1-2: «Hij (nl. Jesus) riep Zijn twaalf Leerlingen bijeen en gaf hun macht en gezag over alle boze geesten en om ziekten te genezen. Hij zond hen uit om het Koninkrijk Gods te prediken en de zieken gezond te maken.» En in Lk 10:17 lezen we: «De zeventig keerden vol blijdschap terug en zeiden: 'Heer, door Uw Naam waren zelfs de demonen aan ons onderworpen.'»

Ook heden nog kent de Orthodoxe Kerk het uitdrijven van demonen door het aanroepen van de Naam van de Drieënne God. Zo'n exorcisme wordt voor elke doop gedaan,<sup>59)</sup> want als niet Christus in een mens woont, huizen de demonen in hem. Afgezien van de doopritus, worden echter in de Orthodoxe Kerk nog maar heel zelden exorcismen gedaan, op verzoek van geesteszieken; deze terughoudendheid wordt toegepast om zucht naar wonderen en bijgelovig misbruik niet in de hand te werken. Toch kennen veel orthodoxe gelovigen uit eigen ervaring de macht van de demonen, die juist daar zichtbaar wordt, waar Christus Zijn heerschappij gaat beginnen of uitbreidt. Zij weten echter ook dat daartegen niets helpt behalve 'bidden en vasten'<sup>60)</sup> (Mk 9:29).

Bijbelse bronnen: Lk 9:1-5 10:1-2, 17-20 Mk 9:14-29 1:21-28 5:1-12  
7:24-30 Lk 13:31-32.

57: De tijd van de werkzaamheid van onze Heer Jesus Christus op aarde heeft in de Evangelieën zijn hoogtepunt in de Verheerlijking van de Heer. Deze is als een belangrijke datum in de orthodoxe feestkalender opgenomen. Waarover gaat dit feest?

Het hoogfeest van de verheerlijking van Christus op 6 augustus is al in de vierde eeuw ontstaan als kerkwijdingsfeest van de door de keizerin-moeder Helena gestichte kerk op de Tabor. Ook dit is weer een feest van de Drie-eenheid van God omdat, evenals bij de Doop, ook hier de Vader over de Zoon getuigt, terwijl de Heilige Geest Zich in het taborlicht doet zien. Tegelijkertijd wijst dit feest echter ook op de voleinding van het geloof en van de gelovigen aan het einde der tijden; het maakt duidelijk dat dan het eeuwigdurende schouwen van God aan de gelovigen wordt geschenken, en wel in die mate als ieder daartoe voorbereid zal zijn. Dit getuigt ook Efraïm de Syriër (306-373) in een van zijn Hymnen:<sup>60)</sup>

*Voor zover ieder zijn oog in dit leven gereinigd heeft,  
zal hij aan gene zijde de heerlijkheid des Allerhoogsten kunnen  
schouwen.*

*Voor zover ieder zijn oor in dit leven geopend heeft,  
zal hij aan gene zijde Zijn Wijsheid kunnen vatten.*

*Voor zover ieder zijn innerlijk in dit leven wijd heeft opengesteld,  
zal hij aan gene zijde Zijn schatten in zich kunnen opnemen.*

Het feesttroparion van 6 augustus zegt daarom:<sup>61)</sup>

*Gij werd verheerlijkt op de berg, o Christus God,  
en aan Uw Leerlingen toonde Gij Uw heerlijkheid  
voor zover zij deze konden verdragen.*

*Doe ook voor ons, zondaars, Uw eeuwig Licht stralen,  
door de voorbeden van de Moeder Gods.  
Gij Die ons het Licht schenkt, ere zij U.*

Maar wat hier geschouwd wordt als eeuwig Licht is ook nu al en niet pas in de toekomst de onvergankelijke werkelijkheid. Deze is weliswaar een nog verhulde, maar daarom niet minder wezenlijke werkelijkheid, waarin en waarmee elke gelovige leven kan. Om dit vast te leggen hebben de Vaders in de 14de eeuw tegenover een humanistisch rationalisme in de strijd over de hesychasten (1341-1351) vastgehouden aan de uitspraak dat het door de Leerlingen op de berg Tabor geschouwde Licht niet maar een psychologisch verklaarbaar verschijnsel was, maar God, het Ongeschapen Licht, Zelf. Hij deelt Zich mede door voor een ogenblik de nevel die ons hier omgeeft, te verscheuren en ons in het Licht van Zijn luister onder te dompelen, opdat wij, op de weg der theosis, het geduld temidden van de bekoringen niet verliezen. In dezelfde gedachtengang zegt ook de eerste stichier van de Vespers van het feest der Verheerlijking:<sup>62)</sup>

*Toen de tijd van Uw Kruis gekomen was,  
werd de berg in de hemel veranderd, o Heer,  
en een wolk beschutte U als een tent.*

*De Vader getuigde over U in heerlijkheid  
voor Petros, Jakobos en Joannes,  
die ook bij U zouden zijn toen Gij verraden werd,  
opdat zij, na het aanschouwen van Uw wonderen,  
niet door Uw lijden zouden wankelen.  
Maak ons waardig om in vrede Uw lijden te aanbidden,  
door Uw grote genade.*

Bijbelse bronnen: Mt 17:1-9 Mk 9:2-10 Lk 9:28-36 Kol 1:27.

58: Volgens de orthodoxen beleeft de menswording van onze Heer en Verlosser Jesus Christus haar hoogtepunt in Zijn lijden en Zijn dood aan het kruis. Wat wil dat zeggen?

In het Apolytikion (wegzendingstroparion) van de Heilige en Grote Vrijdag wordt gezegd: <sup>63)</sup>

*Gij hebt ons vrijgekocht van de vervloeking der Wet  
door Uw kostbaar Bloed.*

*Vastgehecht aan het Kruis, en doorboord door de lans,  
zijt Gij de Bron der Opstanding geworden voor de mensen,  
onze Verlosser, ere zij U.*

Dat Hij mens werd omdat van onze verlossing, bracht de Heer en Schepper der wereld in de diepste vernedering, in lijden, eenzaamheid en een smadelijke dood als van een misdadiger. Dat deze weg in de diepte in feite een vrijwillige zelfontlediging is, wordt al in een vroegchristelijke hymne (Fil 2:6-11) duidelijk gemaakt, waar over Christus gezegd wordt:

*Hij heeft Zichzelf ontledigd  
door de gedaante van een dienstknecht aan te nemen  
en aan de mensen gelijk te worden.  
En in gestalte als een mens bevonden  
heeft Hij Zich vernederd  
en is gehoorzaam geworden tot de dood. <sup>64)</sup>*

Men moet zich duidelijk voor ogen stellen wat dat betekent: Als God had Christus het kruis kunnen ontgaan; als zondeloze was hij niet aan de dood onderworpen. De onvoorstelbare paradox dat God, Die zonder lijden is, leed; dat de Onsterflijke stierf; dat de Zondeloze alle zonden der wereld op Zich nam, wordt in de teksten van de diensten in de Heilige en Grote Week steeds weer opnieuw door paren tegenstellingen voor ogen gesteld, zoals ook in de 15de antifoon van de Goede Vrijdag, waar gezegd wordt: <sup>65)</sup>

*Heden hangt aan het Hout  
Hij Die de aarde gehangen heeft boven de wateren. (3x)  
De Koning der Engelen  
draagt een kroon van doornen,  
Hij Die de hemel met wolk bekleedt,  
wordt in spottend purper gehuld.  
Hij Die in de Jordaan Adam weer heeft vrijgemaakt,  
wordt in het gelaat geslagen.  
De Bruidegom der Kerk wordt met spijkers vastgenageld;  
de Zoon der Maagd wordt met een lans doorboord.  
Wij aanbidden Uw Lijden, o Christus;  
wij aanbidden Uw Lijden, o Christus;  
wij aanbidden Uw Lijden, o Christus:  
Toon ons nu ook de heerlijkheid van Uw Verrijzenis.*

59: Wat betekent in het orthodoxe geloof de 'verering' van het Lijden en het Kruis van Christus?

De onvoorstelbare zelfovergave van de Schepper aan Zijn schepselen kunnen dezen alleen passend beantwoorden, doordat zij zich gewillig laten binnenvoeren in het nieuwgeschenken leven in de gemeenschap met hun God. De 'verering' is het volkomen opgaan van de gelovigen in dit nieuwe leven in Christus door in te stemmen met de Doxologie van alle hemelse en aardse wezens die Jesus Christus als Heer erkennen (toejuichen) en belijden (proklameren). Deze 'verering' is principieel iets anders dan de 'devotie' waarmee de middeleeuwse westerse mens heeft geleerd de Passie van de Heer te beschouwen. Hierin werd het lijden van de Heer afgezonderd uit de samenhang van het heilsgebeuren en als zodanig, met concentratie van alle krachten, overdacht en in verstand en gevoel meebeleefd, om met het voor ogen gestelde beeld van lijden en sterren van de Heer gelijkvormig (conform) te worden. Maar de orthodoxe verering van Lijden en Kruis van Christus heeft niet de bedoeling over aparte onderdelen van het heilsgebeuren op zichzelf te mediteren, maar gaat ervan uit dat men steeds het heilsgebeuren als geheel voor ogen houdt en de gelovige zich daardoor ook in zijn geheel laat veranderen. Dat wil dus zeggen: het Lijden en het Kruis van Christus kan men nooit los zien van de Menswording, Opstanding, het zenden van de Heilige Geest op Pinksteren en de vervolmaking van de gelovigen en de wereld aan het einde der tijden.

Bijbelse bronnen: Fil 2:6-11 Joa 3:8-21 16:1 - 17:26.

60: Zijn de Grote Vasten voor Pasen toch niet in zekere zin een 'meditatie' van het Lijden en het Kruis van Christus?

Ja, in zoverre namelijk dat het er in deze vastentijd van veertig dagen niet alleen om gaat zich van bepaald voedsel te onthouden, niet tot verzadiging toe te eten en het uitgespaarde aan de behoeftigen te geven. Bij dit uiterlijke vasten, dat in overleg met de biechtvader in het verborgene moet geschieden, behoort ook een intensiever beoefenen van het gebed en de geestelijke lezing, opdat het Lijden en de Dood van Christus de gelovigen intensiever dan anders voor ogen staan. Maar ook hier gaat het niet op de eerste plaats om een met gevoel en zintuigen meebeleven van de Passie van Christus, maar om het voltrekken van de door het lijden, sterven en opstaan van Christus mogelijk geworden boete als omkeer en vernieuwing van de gehele mens. Daarom spelen ook in de zes weken van de Vastentijd tot aan de Goede Week voor elke gelovige het lezen van de Boetecanon van de heilige Andreas van Kreta en het dagelijkse gebed van de heilige Efraïm de Syriër een bijzondere rol.

Bijbelse bronnen: Mk 2:19-20 Mt 6:1-4, 16-18.

N.B. Gedurende de Vastentijd wordt aan elke gebedsdienst het gebed van de heilige Efraïm toegevoegd: <sup>66)</sup>

*Heer en Meester van mijn leven,  
geef mij niet de geest van ledigheid,  
kleinmoedigheid, heersucht of onnutte woorden.* (Grote metanie)

*Maar geef mij, Uw dienaar(es),  
de geest van zelfbeheersing,  
deemoed, geduld en liefde.* (Grote metanie)

*Ja, Heer mijn Koning,  
laat mij mijn eigen fouten zien,  
en geen oordeel vellen over mijn broeder;* (Grote metanie)

*want Gij zijt gezegend in de eeuwen der eeuwen. Amen.*

(Twaalf kleine metanieën, herhaling van het gebed zonder metanieën, grote metanie tot slot).

61: Welke betekenis heeft het vasten in de Orthodoxe Kerk en hoe wordt het gedaan?

De Orthodoxe Kerk is zich bewust van het woord van haar Heer: «Niets kan de mens verontreinigen wat van buitenaf in hem binnentkomt. Maar wat uit de mens zelf komt, dat verontreinigt de mens.» (Mk 7:15).

Voor het begin van de Grote Vasten herinnert de Kerk daarom de gelovigen aan de woorden van de Apostel: «Broeders, de spijs zal ons niet nader tot God brengen; want indien wij niet eten, zijn wij er niet minder om, en indien wij wel eten, zijn wij er niet meer om. Ja, maar ziet toe dat uw recht geen aanstoot geeft aan de zwakken.» (1 Kor 8:8-9). Het vasten moet dus niet opgevat worden als een werk dat de mensen voor God zou kunnen rechtvaardigen. Dit zo duidelijk te maken dat er geen misverstand mogelijk is, is tevens de zin van de Voorvastentijd, met name van de Zondag van Tollenaar en Fariseeër (eerste zondag van de Voorvastentijd) en van de Zondag van het Laatste Oordeel (derde zondag van de Voorvastentijd, Zondag van de Vleesonthouding).

De bedoeling van het vasten is veeleer: door zich opnieuw volkomen te richten op God, gevoelig te worden voor de ware levensbehoeften en zo de bekwaamheid te verkrijgen vollediger en dieper deel te hebben aan het vieren van het heilsmysterie. In die richting wijst ook het woord dat de Heer na Zijn veertig dagen vasten in de woestijn sprak om de verleider af te weren: «Niet van brood alleen leeft de mens, maar van alle woord dat uitgaat van de mond van God.» (Mt 4:4).

Daarom houdt de Kerk als voorbereiding van de grote feesten van het kerkelijk jaar telkens een vastentijd: voor Pasen een vasten van veertig dagen tot aan de Heilige en Grote Week, dat is de zogenaamde Grote Vasten; voor de Geboorte van Christus en Theofanie ook een vasten van veertig dagen, die op de avond van de gedachtenis van de H. Filippus (14 nov.) begint; voor de gedachtenis van de Apostelvorsten Petros en Paulos en alle Apostelen de Apostelvasten van maandag na Allerheiligen tot 28 juni; en tenslotte voor het feest van de Ontslaping van de Moeder Gods (Koimesis) een kleine vastentijd van 1 - 14 augustus.

Bovendien wordt op elke woensdag en vrijdag van het jaar, behalve in de Paasweek, de Pinksterweek, de Kersttijd en de Voorvastentijd, gevast ter gedachtenis aan het heilige en kostbare Kruis. Op deze dagen wordt het tropion gezongen van 14 september: <sup>67)</sup>

*Heer, red Uw volk  
en zegen Uw erfdeel;  
en bescherm Uw Gemeente  
door Uw Kruis.*

Slechts op enkele dagen van het jaar betekent vasten abstinencie, d.w.z. volledige onthouding van eten en drinken, zoals op de Heilige en Grote Vrijdag (Goede Vrijdag) en op Witte Maandag, de eerste dag van de Grote Vasten.

Voor de rest betekent vasten, enerzijds het niet eten van bepaalde spijzen, en anderzijds het niet tot verzadigens toe eten. Wat de soort van toegestane spijzen betreft, bestaan er drie groepen vastendagen, nl. ten eerste vasten-

dagen waarop alleen plantaardige spijzen (dus geen eieren en melkprodukten) zonder olie en wijn gegeten worden: alle woensdagen en vrijdagen van het jaar – behalve de al genoemde uitzonderingen –; in de Grote Vasten en van 1 - 14 augustus alle weekdagen, dus niet op zaterdag en zondag; de hele Goede Week tot en met de Grote Zaterdag; de dag voor Theofanie; op het feest van de Onthaafding van Joannes de Doper (29 augustus) en het feest van Kruisverheffing (14 september). Tot de tweede groep behoren de vastendagen waarop behalve de plantaardige spijzen (dus geen eieren en melkprodukten) bepaalde weekdieren zoals inktvis en schaaldieren, olie en wijn geoorloofd zijn: alle zaterdagen en zondagen in de Grote Vasten, alle weekdagen behalve woensdag en vrijdag in de Kerst- en Apostelvasten, alle feestdagen van de eerste en de tweede rang als ze op een vastendag vallen. De derde groep bestaat uit vastendagen, waarop boven dien vis is toegestaan: alle zaterdagen en zondagen in de Kerst- en Apostelvasten, alle feestdagen van de eerste en de tweede rang als ze op een vastendag vallen.

Deze vastenregels van de Orthodoxe Kerk zijn zeer oud en houden verband met de eetgewoonten van de landen om de Middellandse Zee. Wat daar goedkopere levensmiddelen zijn, zoals inktvis en schaaldieren, zijn voor ons westeuropäen lekkernijen. Het spreekt daarom vanzelf dat wij het vasten aan onze levensomstandigheden moeten aanpassen. Dus behoort voor ons bijvoorbeeld ook het zich onthouden van genotmiddelen, van roken en snoepen, en ook van televisie-kijken, tot het vasten.

Tot het vasten behoort boven dien van oudsher onafscheidelijk het intensiveren van het gebed, en het weggeven van het uit de mond gespaarde aan de behoeftigen.

Omdat, ingevolge het strenge gebod van de Heer en de traditie van de Orthodoxe Kerk, het vasten in het verborgene moet geschieden (Mt:16-18), kan het, in tegenstelling tot de middeleeuwse gebruiken van het Westen, nooit een officieel voorschrift worden, en wordt aan het geweten van elke gelovige zelf overgelaten hoe deze aan het kerkelijke vasten deelneemt.

Anders dan van monniken, verwacht men van christenen in de wereld, priesters zowel als leken, niet dat zij de vastenregels volledig (kat'akribéian) opvolgen. Zij moeten doen wat ze kunnen en wat in hun levensomstandigheden zin heeft. Maar het is wel belangrijk dat zij niet te lichtvaardig van het gemeenschappelijke vasten van de Kerk afzien en dat zij met hun biechtvader afspreken hoe zij daaraan kunnen deelnemen. Want zich van iets onthouden, verdiepen van zijn gebed en met meer ijver de naastenliefde beoefenen, is voor elke christen mogelijk. Zonder dat is geen groei en weg naar de theosis mogelijk.

Bovendien is het vasten in de oipvatting van de Orthodoxe Kerk van oudsher een teken van de eschatologische verwachting van het Vrederijk van God, waarin de schepselen elkaar niet meer over en weer zullen doden en opeten, zoals de Profeet Jesaja zegt:

«De wolf zal wonen bij het lam en de luipaard bij de ram. Rund en leeuw en schaap zullen samen ter weide gaan, en een kleine knaap zal hun herder zijn. De leeuw zal stro eten als het rund; het nog kruipende kind zal de hand in een addernest steken zonder dat hem iets overkomt. Geen leed zal voortaan zijn en niemand zal meer worden gedood op geheel Mijn heilige berg. Want de aarde is vervuld van de kennis van God, zoals de wateren de bodem der zee bedekken.» (Jes 11:6-9).

Daarom is voor de gelovigen het zich onthouden van vlees, eieren en melk een tijdelijke beperking van hun behoeften, die de aandacht erbij bepaalt dat de mens slechts tot het heil kan komen door te leren met zijn omgeving in vrede te leven. Goed begrepen vasten maakt gevoelig voor de roofbouw waarmee de gevallen schepping zichzelf te gronde richt.

Goed begrepen vasten volgt niet domweg een ritueel van wat onbegrepen voorschriften, maar aanvaardt op een konkreet punt de boete als volledige omkeer en houdt daaraan vast door de onthouding. Gevaarlijker dan het verwaarlozen van de vasten is daarom in de Kerk het wettische, rituelle misbruik, dat afstompt in plaats van gevoeliger maakt. Dan wordt het vasten al gauw tot gerustheid voor de zelfgerechtigen of tot hoogmoedige pralerij met bijzondere prestaties. Daarom zingen we op de eerste Voorvastenzondag bij 'Heer, ik roep': <sup>68)</sup>

*Broeders, laat ons niet bidden als de Fariseeér,  
want wie zichzelf verheft, zal vernederd worden.  
Maar laten wij ons voor God vernederen,  
en zoals de Tollenaar onder vasten roepen:  
'God, wees ons, zondaars, genadig.'*

*De Fariseeér, ten prooi aan de hoogmoed,  
en de Tollenaar, door boete neergebogen,  
kwamen tot U, Die alleen de Meester zijt.  
Hij die praalde, beroofde zichzelf van de eeuwige goederen,  
maar hij die gezwegen had,  
wordt Uw genade waardig geacht.  
Bevestig door zijn zuchten ook mij in zijn boete,  
Christus, God, als de enig Menslievende.*

Bijbelse bronnen: Mt 6:16-18 Mk 2:18-22 7:1-23 9:29 Rom 8:19-22  
1 Kor 8:1-13.

62: Waarom worden in onze geloofsbelijdenis Pontius Pilatus en het begraven worden van Christus uitdrukkelijk genoemd?

Alle twee om duidelijk te maken dat Jesus Christus werkelijk lichamelijk geleden heeft en dus konkret in de geschiedenis is binnengetreden. Het is

gericht tegen diegenen die het christendom tot mythologie willen maken en het puur symbolisch willen uitleggen.

Bijbelse bronnen: 1 Kor 15:4, 35-49.

63: Hoe staat de Orthodoxe Kerk tegenover het feit dat de kerkelijke tradities inzake de menswording van God in Jesus Christus toch altijd plaats- en tijdgebonden zijn en daardoor ook aan een zekere historische verandering onderworpen?

Omdat de Kerk het Lichaam van Christus is, en in Christus godheid en mensheid onvermengd en onveranderd, maar ook ongedeeld en ongescheiden verenigd zijn, kan de Kerk als schepsel met de geschiedenis meegroeien zonder dat daardoor de goddelijke waarheid van haar traditie twijfelachtig wordt. Want de tijdgebondenheid van de Kerk wordt beteugeld door de goddelijke paradosis, d.w.z. de traditie als het zichzelf geven van God, dat in de traditie van de Kerk gedaante heeft aangenomen, waarbij het goddelijke en het menselijke ook hier onvermengd en onveranderd, ongedeeld en ongescheiden verenigd zijn, zodat het goddelijke het menselijke tot zich trekt. Daardoor kan men een zekere historische verandering binnen de Kerk zien als het groeien van de menselijke natuur in de theosis. Dit groeien gebeurt echter niet zo dat de latere generaties meer deel zouden hebben aan de goddelijke waarheid dan de voorafgaande geslachten. Want de waarheid waar het hier om gaat, is de ene, ondeelbare goddelijke natuur, die onlosmakelijk en steeds in dezelfde mate met de tijdgebondenheid van de schepselen verbonden is, zodat deze voor alle geslachten der gelovigen, de ledematen van het Lichaam van Christus van verleden, heden en toekomst, even rechtstreeks toegankelijk is.

Met dit feit houden de tegenwoordige generaties rekening doordat zij enerzijds de band van eenheid tussen hen en de Vaders niet liefdeloos verscheuren door de traditie zonder gelijkgezindheid in de Heilige Geest op ruwe wijze te veranderen; anderzijds geen noodzakelijke verandering door krampachtig vasthouden aan oude wegen verhinderen. Dit is overigens een voortgaan over een bergkam waartoe geen generatie uit zichzelf in staat is; het is slechts mogelijk door de leiding van de Heilige Geest, die voor alle tijd en eeuwigheid aan de Kerk beloofd is. Op deze leiding van de Heilige Geest berust naar de orthodoxe opvatting de onfeilbaarheid van de Kerk, die niet de onfeilbaarheid van een lid of meerdere leden als zodanig is, maar die van het gehele Lichaam. Deze opvatting over de verhouding tussen de tijdgebondenheid als schepsel en de goddelijke waarheid binnen de Kerk verschilt dus zowel van het rooms-katholieke als van het protestante standpunt.

Bijbelse bronnen: 1 Kor 15:3-11 Ef 4:4-16.

64: De Graflegging van Christus speelt ook bij het vieren van de Heilige en Grote Vrijdag een speciale rol. Wat gebeurt er dan?

Op de Heilige en Grote Vrijdag, die in het Westen Goede Vrijdag heet en bij de orthodoxen overeenkomstig de bijbelse traditie vaak Voorbereidingsdag wordt genoemd, wordt na de Vespers (vaak direct volgend op de Noon) de Graflegging van Christus gevierd: Het Epitafion (sl. plastsjanitsa, d.w.z. de Grafdoek van Christus, die tijdens de Paasmetten op het Altaar zal liggen en daar blijft tot de Hemelvaart van Christus) wordt op een baar onder het zingen van het kondakion van de Graflegging naar het midden van de Kerk gedragen en daar tenslotte opgesteld, met bloemen en welriekende olie versierd en door de gelovigen vereerd. Later wordt in plaats van het nachtelijk psalmgebed een 'dodengedachtenis' voor de Heer gehouden en worden tussen de verzen van psalm 118(119) in drie delen de zogenaamde Enkomia gezongen, die de dodenklacht met de paasjubel verbinden. Direct daarna worden de Opstandings-evlogitaria (Opstandingszegeningen) ingezet, die al vooruitlopen op de paasboodschap. Daarop volgen de Metten en Lauden met de Grote Doxologie, waarna in een grote processie om de kerk of door de stad, onder gezang van het Trishagion, het Epitafion in het altaar teruggedragen wordt. Deze processie door de nacht verzinnebeeldt de afdaling van Christus in de duisternis van de onderwereld. Bij de Grieken is het gebruik na de processie, – die als volksfeest bijna zo populair is als de Paasnacht – bij het binnengaan in de Kerk onder het Epitafion door te gaan, wat het ondergedompeld worden in de dood van Christus door de doop symboliseert. Het hele feest is een feestelijke verering van de overwinnende dood van Christus, die ook voor mensen, die niet door middel van het intellekt de toegang tot de werkelijkheid vinden, de heilsboodschap duidelijk maakt.

Daarop aansluitend wordt een synaxis (gedachtenisviering) gehouden met lezingen uit Ez 37, 1 Kor 5, Gal 3 en Mt 27. Ook daarbij wordt de Opstanding al aangekondigd.

Bijbelse bronnen: Mt 27:57-61 Mk 15:42-47 Lk 23:50-55  
Joa 19:38-42 Rom 6:3-11.

65: Het is opvallend dat in orthodoxe diensten vaak de woorden van de roer worden herhaald, die als medegekruisigde tot de Heer sprak: «Gedenk mijner, Heer, als Gij komt in Uw Koninkrijk.» (Lk 23:42). Waarom?

Deze misdadiger was de eerste die Gods liefde aan het Kruis erkende en het waagde Gekruisigde om vergeving en leven te smeken en daardoor ook

als eerste deel kreeg aan de Verlossing en het eeuwige Leven. Hij is daarom het voorbeeld van de boete, en zijn woorden worden vooral in de Grote Vasten vaak herhaald, b.v. ook als keervers tussen de afzonderlijke Zaligsprekingen. Ze drukken een gezindheid van boete, deemoed en verwachting uit.

Bijbelse bronnen: Lk 23:42-43.

66: Een opvallend verschijnsel is de orthodoxe Kruisverering. Wat kan men daarover zeggen?

Het kruis is, evenals de ikonen en het evangelieboek, voor de orthodoxe christenen een afschaduwing van de werkelijkheid, die door de afbeelding voor ogen wordt gesteld. De verering van een dergelijke afschaduwing geldt niet deze zelf, maar de werkelijkheid die ze voorstelt en die niet anders dan door een afbeelding getoond kan worden. Daarachter staat de overtuiging dat het goddelijke voor ons slechts in afbeeldingen begrijpelijk is, maar niet rechtstreeks te vatten. Het is voor ons niet grijpbaar, maar geeft ons deel aan Zijn wezen door middel van de afbeelding.

Maar niet elke afbeelding die we maken, heeft dit transparante naar het Oerbeeld. Alleen de theologisch ware, de geopenbaarde, de heilige afbeelding doet Dit zien. Deze heilige afbeelding (het heilige Kruis, de heilige ikoon, het heilige evangelieboek) krijgt deze speciale eigenschap doordat, ten gevolge van een kerkelijke aanroeping van de Heilige Geest (epiklese) en de belofte die voor deze aanroeping geschenken is, in een dogmatisch juiste, overeenkomstig de traditie gemaakte afbeelding, de werkelijkheid die achter deze afbeelding staat, voor de gelovigen in het verborgene aanwezig is. De heilige waar het hier om gaat, is dus niet verbonden aan de materiële afbeelding, zoals men allicht zou aannemen ingevolge onze westerse manier van denken, die door de denkwijze van Aristoteles bij Augustinus en in de Middeleeuwen erg materialistisch is geworden.

De werkelijkheid die het heilig Kruis ons voor ogen stelt, wordt dus niet door het hout gevormd, zelfs niet als daar een 'echt' stukje van het Kruis in opgenomen zou zijn. De werkelijkheid van het heilig Kruis is allereerst Jesus Christus Zelf, Die aan het Kruis onze schuld heeft gedeld, de dood heeft vernietigd en de demonen heeft overwonnen. Als Hijzelf niet als de werkelijkheid van het Kruis erkend wordt, is de kruisverering afgoden-dienst. Het Kruis vereren wil dus zeggen: Christus als overwinnaar aan het Kruis vereren. Dit houdt echter in dat het Kruis door het orthodoxe geloof nooit op zichzelf als teken van het lijden alleen kan worden beschouwd, maar steeds vanuit de Opstanding moet worden gezien. Weliswaar weet ook de orthodoxe christen dat het Kruis van Christus tot navolging oproept en ook ons in het lijden brengt. Maar ook dit lijden moet vanuit de Opstan-

ding als een overwinnend lijden worden beschouwd. Daarom is de Orthodoxe Kerk tegen de westerse kruisbergen, zoals überhaupt tegen de crucifixen, omdat die realistisch, driedimensionaal het Lijden willen uitbeelden. Zulke afbeeldingen zijn te materialistisch om de werkelijkheid te doen zien. Het Kruis kan men slechts van de Opstanding uit beschouwen, hoe zwaar het ook drukt. Gezien vanuit de Opstanding is het echter een kostbaar, levenschenkend Kruis. De verering van het kostbare, levenschenkende Kruis is echter een bewijs van dankbare aanvaarding van het heilswerk van Christus en van hetgeen wij daardoor ontvangen hebben; tegelijk is het echter ook een bewijs van gehoorzame onderwerping aan het Kruis, dat ons tot navolging oproept.

Speciale ceremonieën van de Kruisverering vinden in de Orthodoxe Kerk plaats op de Derde Zondag van de Grote Vasten, op 1 augustus en met Kruisverheffing (14 september). Bovendien wordt het Kruis door de gelovigen gekust aan het eind van elke kerkdienst en na de biecht.

Bijbelse bronnen: 1 Kor 13:12 1:18-2:16.

N.B. Op de feestdagen van de kruisverering zingen we in plaats van het Trishagion: <sup>69)</sup>

*Uw heilig Kruis vereren wij, o Meester;  
en Uw heilige Verrijzenis loven wij.*

67: Wat is de speciale betekenis van het hoogfeest van de Kruisverheffing en hoe is dit feest ontstaan?

De Verheffing van het kostbare en levenschenkende Kruis op 14 september gedenkt de ontdekking van het heilige Kruis, die aan de moeder van keizer Konstantijn, de heilige Helena, wordt toegeschreven en in 326 zou zijn gebeurd. Men heeft kunnen vaststellen dat dit feest reeds aan het eind van de vierde eeuw op de dag na de kerkwijding van de Kerk van het Heilig Graf in Jerusalem (gewijd op 13 september 335) werd gevierd als nafeest van de kerkwijding. Het bijzondere van dit feest is de ceremonie van de verheffing van het Kruis na een processie met het met bloemen versierde kruis door het schip van de kerk. Overeenkomstig het oudere slavische gebruik heeft de celebrant na algemene smeekbeden, terwijl koor en volk Kyrie eleison zingen, een kruis langzaam van vlak boven de grond naar boven en geeft daarmee een zegen naar alle vier de windstreken. Daarop volgt een verering van het Kruis door clerus en volk. De bedoeling van deze ceremonie is duidelijk: het gaat om de verkondiging (proklamatie) van het Kruis en van de Opstanding van Christus aan de gehele wereld en om het aanroepen (akklamatie) van de Heer door alle volkeren, zoals ook duidelijk blijkt uit een stichier bij de kruisverering: <sup>70)</sup>

*De boom des levens die opstijgt uit de diepte der aarde,  
bevestigt heden het geloof in de Opstanding van Christus, Die erop  
genageld werd.*

*Opgeheven in de hand van de priesters,  
verkondigt het Zijn Hemelvaart,  
waardoor het vlees waaruit wij gemaakt zijn,  
ontheven aan zijn aardse mislukking, reeds leeft in de hemelen.  
Laten wij met dankbaarheid zingen:  
Heer, Die op het Kruis verheven waart,  
en ons daardoor met U verheven hebt,  
maak ons die U bezingen de hemelse vreugde waardig.*

Dit feest van de Verheffing van het zegevierend Kruis wijst bovendien een keerpunt aan in het orthodoxe kerkelijke jaar, want hier verandert de tijd der vervulling na Pinksteren in de tijd der verwachting vóór Pasen. Dit wordt ook aangegeven doordat tot Kruisverheffing op de zondagen na Pinksteren perikopen uit het Mattheos-Evangelie worden gelezen en deze lezingenreeks op Kruisverheffing wordt afgebroken en vervolgd met een reeks perikopen uit het Lukas-Evangelie, die tot de Voorvastentijd duurt. Deze om-schakeling is diep in het bewustzijn van het orthodoxe volk verankerd en brengt in vele orthodoxe landen ook een verandering in het leven van alle dag in het boeren- en stadsleven met zich mee.

Bijbelse bronnen: Mt 24:30 Joa 3:13-14 8:28 12:32.

#### 68: Welke betekenis hebben de Opstanding van Christus en het vieren daarvan in de Orthodoxe Kerk?

De Opstanding van onze Heer en Verlosser Jesus Christus wordt door de orthodoxen beschouwd als het keerpunt in het wereldgebeuren. Dat brengt ook de naam Pascha tot uitdrukking, d.i. doorgang, opgevat als overgang van de dood naar het leven.<sup>71)</sup> Daardoor is het Paasfeest voor alle orthodoxen het Feest der feesten. Het begint met een Vespers, waarin vijftien lezingen uit de Profeten worden voorgelezen. Onder deze lezingenvinden van oudsher de dopen plaats. Daarop volgt meteen de Basilios-Liturgie, die door oude Vaders als het midden van het kerkelijk jaar wordt aangeduid. Daaraan deelnemen betekent rechtstreeks deelnemen aan de Opstanding van Christus. De tegenwoordige gelovigen komen overigens vaak pas met de Paasmetten, die daarna gehouden worden; die zijn als het ware de openbare verkondiging van de Opstanding van Christus door het lezen van het Paasevangelie voor de kerkdeur. Pas na deze lezing wordt het Paastropairon ingezet: <sup>72)</sup>

*Christus, verrezen uit de doden,  
door Zijn dood vertrekt Hij de dood,  
en schenkt weer het leven aan hen in het graf.*

Daarop volgt de Paascanon, de Opstandings-stichieren van de Lofpsalmen en stichieren van de Paashymne, die begint met: <sup>73)</sup>

*Pascha is heden ons heerlijk geopenbaard:  
Pascha, nieuw en heilig.  
Pascha, het mystieke Offer;  
Pascha, het verheven Offer;  
Pascha, waar Christus ons verzoent;  
Pascha, Offer zonder smet;  
Pascha, boven alles groot;  
Pascha der gelovigen;  
Pascha, dat ons het Paradijs weer openstelt;  
Pascha, dat ons allen weer heiligt.*

In vele plaatsen is het gewoonte daarna staande te luisteren naar de katechetische paaspreek die aan de heilige Joannes Chrysostomos (gestorven in 407) wordt toegeschreven. Tot slot van het feest wordt de paaskus uitgewisseld. In de meeste gemeenten en families volgt meteen na de Paasmetten een gemeenschappelijk feestmaal, want nu is het vasten ten einde.

De volgende morgen wordt al de eerste zondag na Pasen gevierd. Daarmee begint de Pentekoste, d.w.z. de Vijftig Dagen tot Pinksteren, met de Lichtweek van de vernieuwing. Deze eerste week na Pasen is de eigenlijke Paastijd: er wordt niet meer gevast, niet geknield, er worden geen metanieën gemaakt. De deuren van de ikonostase blijven open. Als er doden begraven moeten worden, gebeurt dit met een paasritus, waarbij de klaagzangen wegvalLEN en de Paascanon gezongen wordt.<sup>74)</sup> Verder worden altijd de graven versierd en wordt bij de graven de Paasdodendienst gehouden. De gelovigen begroeten elkaar – net als in de Paasnacht – met de paaskus en de uitroep:

*Christus is opgestaan! – Hij is waarlijk opgestaan!*

In vele streken draagt men dan kleren in lichte kleuren, wat doet denken aan de dopelingen in de oude Kerk die een hele week hun witte doopkleding droegen. Iedere dag van deze 'Lichtweek der vernieuwing' wordt er op een andere van de acht kerkelijke tonen gezongen.

En op de achtste dag wordt het Anti-Pascha oftewel Thomaszondag gevierd, waarop in het bijzonder worden herdacht de verschijning van de Heer aan Zijn Leerlingen terwijl de deuren gesloten waren, en de belijdenissen van de twijfelende Thomas, zoals in het feesttropairon van deze zondag:<sup>75)</sup>

*Nadat de steen verzegeld was, o Christus God,  
zijt Gij, het Leven, opgegaan uit het Graf;  
en bij gesloten deuren  
stond Gij temidden van Uw Leerlingen,  
als de Opstanding van het heelal,  
om door hen in ons de rechte geest te hernieuwen,  
volgens Uw grote barmhartigheid.*

Bijbelse bronnen: Mk 16:1-8 Joa 20:19-31 1 Kor 15:3-34.

N.B. In het Paasuur, <sup>76)</sup> dat in de Lichtweek der vernieuwing in de plaats komt van de Uren, wordt, ten teken van de vervulling van het Oude Verbond, de psalmlezing vervangen door de Opstandingshymne, die bij de Slaven in toon 6 wordt gezongen:

*Nu wij Christus' Opstanding aanschouwd hebben,  
laat ons aanbidden de heilige Heer Jesus,  
Die alleen geheel zonder zonde is.  
Uw Kruis vereren wij, o Christus,  
en Uw heilige Opstanding bezingen en verheerlijken wij;  
want Gij zijt onze God.  
Buiten U kennen wij geen andere:  
Uw Naam noemen wij.  
Komt, alle gelovigen,  
laat ons aanbidden de heilige Opstanding van Christus;  
want zie, door het Kruis kwam er vreugde over de gehele wereld.  
Altijd de Heer zegenend,  
bezingen wij Zijn Opstanding;  
want Hij heeft aan het Kruis geleden,  
en door Zijn dood de Dood vernietigd.*

69: Wat brengt de orthodoxe afbeelding van de Nederdaling van Christus in de hades tot uitdrukking?

Er bestaan in de Orthodoxe Kerk twee types opstandingsikonen. Het oudere type beeldt de vrouwen af bij het Graf met de Engel. Het jongere byzantijnse type toont Christus op de vernielde en omvergeworpen poorten van de onderwereld (hades = dodenrijk, niet hel), terwijl Hij Adam en Eva bij de pols pakt om hen aan de dood te ontrukken, terwijl de Koningen, Profeten en Heiligen van het Oude Verbond zich om Hem heen verzamelen en de doden uit de graven tevoorschijn komen. De afbeelding van de Nederdaling van Christus in de hades geeft dus de overwinning van de dood door de Opstanding van Christus weer, zoals de Vesperstichieren van de Heilige en Grote Sabbat in woorden schilderen: <sup>77)</sup>

*Heden roept de Hades klagend uit:  
het ware mij beter geweest,  
zo ik de uit Maria Geborene niet had opgenomen.  
Want toen Deze tot mij kwam,  
heeft Hij aan mijn macht een einde gemaakt.  
Hij heeft mijn ijzeren poorten verbroken,  
en de zielen die ik reeds zolang gevangen hield,  
heeft Hij, als God, weer doen opstaan.  
Ere, o Heer, zij Uw Kruis en Uw Opstanding.*

Bijbelse bronnen: 1 Kor 15:55 1 Petr 3:18-22 Mt 27:52-53.

70: Wat betekent het feest van Middenpinksteren, op de woensdag in de vierde week na Pasen?

Het feest van Middenpinksteren gedenkt Christus als goddelijke leraar en als Evangelie wordt een stuk uit de openbaringsrede van Jesus op het Loophuttenfeest gelezen (Joa 7:14-30). De ikoon van deze feestdag toont Christus als leraar in de Tempel. Maar men mag deze voorstelling niet in de geest van het westerse rationalisme en moralisme opvatten: Hij is leraar in de mystagogische betekenis, d.w.z. niet doordat Hij alleen maar kennis overdraagt, maar doordat Hij inleidt in de mysteriën van het heil door Zijn Opstanding.

Bijbelse bronnen: Joa 4:14 7:14-37.

N.B. Als feesttropion zingen we op Middenpinksteren in toon 8: <sup>78)</sup>  
*Geef op het midden van het Feest  
aan mijn dorstige ziel het water der vroomheid te drinken, o Redder,  
zoals Gij tot allen hebt geroepen:  
Wie dorst heeft, kome tot Mij en drinke.  
Bron des Levens, Christus God, ere zij U.*

71: Hoe ziet het orthodoxe geloof de Hemelvaart van Christus en Zijn zitten aan de rechterhand van de Vader?

Met de Hemelvaart van Christus is de Paastijd in ruimere zin afgesloten en begint de voorbereiding op Pinksteren. De paasgroet en de paasgezangen verstommen. Toch is de Hemelvaart geen treurdag of de aanvang van de eentonige gewone tijd, maar begin van een nieuwe, vreugdevolle verwachting: Christus gaat naar de Vader om ons de Heilige Geest te zenden. In deze belofte ligt de vervulling echter al besloten, zoals het kondakion van het feest duidelijk zegt: <sup>79)</sup>

*Nadat Gij de heilsorde had volbracht omwille van ons,  
en het hemelse met het aardse verenigd had,  
zijt Gij in heerlijkheid opgestegen, Christus onze God,  
zonder van ons heen te gaan, zodat er geen scheiding kwam.  
En hun die Gij liefhebt, roept Gij toe:  
Ik ben met u, en niemand tegen u.*

Het zitten van Christus ter rechterhand van de Vader wijst echter op Zijn deelhebben aan de goddelijke koningsheerschappij, macht en alomtegenwoordigheid met Zijn menselijke natuur, zoals een troparion uit de canon bezingt: <sup>80)</sup>

*Onze gevallen natuur is nu verheven boven alle Engelen;  
en op een wijze die alle begrip teboven gaat,  
is zij zelfs gezeten op de goddelijke Troon.  
Komt, laat ons feest vieren en roepen:  
Zegent de Heer, gij al Zijn werken,  
en verheft Hem in alle eeuwigheid.*

Dit gebeuren kan men ook – maar niet uitsluitend – eschatologisch uitleggen: het is een voorschot op ons toekomstig deelhebben aan Gods heerlijkheid, macht, wijsheid, schoonheid en goedheid, als we in de theosis tot volkomenheid geraakt zullen zijn. Maar het drukt meer uit dan dat: hier wordt duidelijk uitgebeeld dat wij door de Hemelvaart van Christus die Zijn verlossingswerk afsluit, nu al met onze natuur die Christus aangenomen heeft, deel hebben aan de hemelse goederen, zoals bezongen wordt in de hypakoi van Hemelvaart: <sup>81)</sup>

*Nadat Gij uit de hemel waart neergedaald op de aarde,  
hebt Gij, God, het geslacht van Adam opgeheven,  
dat vernederd zuchtte in de greep van de hel.  
Door Uw Hemelvaart  
hebt Gij het zelfs doen opstijgen tot in de Hemel,  
en met U doen zetelen op de Troon van de Vader,  
in Uw medelijden en menslievendheid.*

Bijbelse bronnen: Lk 24:36-53 Hand 1:4-14 Kol 1:20, 27 Mt 28:20  
Rom 8:21 Hand 7:55.

N.B. Dat wij dit weten blijkt uit onze dankzegging na de communie die eindigt met een troparion uit de negende ode van de Paascanon: <sup>82)</sup>

*O groot en allerheiligst Pascha,  
Christus, o Wijsheid, Woord Gods en Kracht;  
geef ons, nog wezenlijker aan U deel te hebben,  
in de avondloze dag van Uw Koninkrijk.*

72: Maar hoe zien wij de heerschappij van Christus aan de rechterhand van de Vader in een wereld waarin klaarblijkelijk nog altijd zonde en dood heersen?

De heerschappij van Christus in deze wereld is een verborgen heerschappij, die alleen door het geloof op zeldzame genadenrijke ogenblikken ervaren kan worden. Gewoonlijk ligt deze verborgen achter een dikke nevelsluier, die de werkelijkheid misvormt en de macht van het kwaad en van de dood onmetelijk groot doet schijnen. In het gebed en in de mysteriën van de Kerk kan de heerschappij van Christus door de gelovigen echter ervaren worden als de heerschappij der liefde, die niemand overweldigt, maar leven en vrijheid schenkt. Eens echter, aan het einde der tijden, zal de heerschappij van Christus openbaar worden, ook voor de ongelovigen. Dan wordt onverhuld zichtbaar wat nu alleen voor het geloof te begrijpen is: dat Adam bevrijd is, de dood van zijn macht beroofd en de demonen overwonnen zijn. Door ons geloof aan deze werkelijkheid zijn wij christenen in staat en geroepen, in onze wereld die niet gelooft, getuigenis af te leggen van het verborgen Rijk door te handelen met liefde en ons zo als medewerkers van God ter beschikking van dit Rijk te stellen.

Bijbelse bronnen: 1 Kor 15:54-58 Rom 6:4 8:19-38 Joa 16:11, 33.

N.B. Aan het begin van elke Liturgie en van alle mysteriediensten van de Kerk wordt het verborgen Rijk door de zegenuitroep van de priester verkondigd:

*Gezegend zij het Koninkrijk  
van de Vader, en van de Zoon, en van de Heilige Geest;  
nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen. Amen.*

#### IV. DE HEILIGE GEEST, DE KERK EN DE HEILIGING VAN DE SCHEPPING

##### WIJ BELIJDEN:

*Ik geloof... in de Heilige Geest, de Heer, de Levendmakende Die uitgaat van de Vader, Die aanbeden en verheerlijkt wordt, te zamen met de Vader en de Zoon; Die door de Profeten gesproken heeft; in één heilige, katholieke en apostolische Kerk.*

*Ik belijd één Doop tot vergeving der zonden.*

*Ik verwacht de verrijzenis der doden;  
en het Leven der toekomstige eeuwigheid. Amen.*

##### 73: Wat betekent het Pinksterfeest voor de orthodoxen?

Pinksteren is het geboortefeest van de Kerk. Want de Kerk is wat zij is, enkel en alleen door de uitstorting van de Heilige Geest over de Apostelen. Het nederdalen van de Heilige Geest bracht echter tegelijkertijd de volle openbaring van de Drieéenheid van God. Daardoor is Pinksteren ook de voltooiing van het geloof in de Opstanding, en als feest van de Heilige Drieéenheid het slotfeest van de Paastijd, zoals ook duidelijk gezegd wordt in de kathismazang op Pinksteren: <sup>83)</sup>

*Gelovigen, laat ons met vreugdevolle toewijding deze feestdag vieren,  
want het is Pinksteren:  
de vervulling der Beloften en der Gaven.  
Heden is het vuur van de Trooster  
op aarde neergedaald in de vorm van tongen:  
het heeft de Leerlingen verlicht  
en hen tot ingewijden gemaakt van de Hemelse Mysteriën.  
Het licht van de Trooster is over hen gekomen,  
en heeft heel de wereld verlicht.*

In de Vespers van de Pinksterdag worden de Knielgebeden gedaan, waarbij de gelovigen voor het eerst sedert Pasen weer knielen. <sup>84)</sup> Dit gebruik vindt men in alle Kerken van het Oosten, het stamt blijkbaar uit de oudste tijd. In drie plechtige gebeden smeekt de gemeente om vergeving van zonden voor levenden en doden als gave van de Heilige Geest: <sup>85)</sup>

*Verenig ons allen in Uw Rijk.  
Schenk vergeving aan wie op U hopen.  
Vergeef ons allen onze zonden.  
Reinig ons, door de kracht van Uw Heilige Geest,  
en verijdel de lagen van de vijand.*

Bijbelse bronnen: Hand 1:8 2:1-4 Joa 14:26.

N.B. In de Terts (Derde Uur) gedenkt de Kerk van oudsher elke dag het wonder van Pinksteren. Daarom wordt in de Vasten als troparion gezongen: <sup>86)</sup>

*Heer, Die op het Derde Uur  
Uw alheilige Geest over Uw Apostelen hebt uitgestort,  
neem Hem niet van ons weg, Algoede,  
maar hernieuw Hem in ons, die er U om smeken.*

##### 74: Hoe ziet de Orthodoxe Kerk de Heilige Geest?

In de Metten van Pinksteren wordt daarover gezegd: <sup>87)</sup>

*Licht is de Vader;  
Licht is de Zoon;  
Licht is ook de Heilige Geest,  
Die als tongen vuur gezonden is over de Apostelen.  
Door Hem is heel de kosmos verlicht  
om de heilige Drieéenheid te vereren.*

En in de Vespers wordt gezongen: <sup>88)</sup>

*Alles schenkt ons de Heilige Geest:  
Hij doet profetieën ontspringen;  
Hij wijdt de priesters;  
ongeletterden onderricht Hij in wijsheid;  
vissers maakt Hij tot ware theologen;  
Hij is de Stichter van de Kerk.  
Gij Die één van Wezen zijt  
en medetroont met de Vader en de Zoon,  
Heilige Trooster, ere zij U.*

De Heilige Geest is dus de levende tegenwoordigheid van God bij de mensen na de Hemelvaart van Christus. Want de Heilige Geest is God Zelf: één van de drie goddelijke Personen. Waar Hij Zich schenkt, zoals in de Mysteriën (sakrammenten), ontvangt de mens niet maar een geschapen genadegave van God, maar God Zelf, het ongeschapen Licht.

De orthodoxe theologie kent daarom geen geschapen genade (gratia creata) zoals het Westen sedert de Middeleeuwen. Daarom heeft haar pneumatologie (d.w.z. leer over de Heilige Geest) alle eerbet en liefde levend gehouden, die toekomen aan de Heilige Geest, en waaraan door de idee van een 'geschapen genade' toch eigenlijk tekort wordt gedaan.

Bijbelse bronnen: Joa 4:24 14:16-20 16:5-15 Rom 8:26-27  
1 Kor 12:8-11 2 Kor 3:17-18.

N.B. In de anabathmi van de Metten in toon 5 zingen we: <sup>89)</sup>

*De Heilige Geest is de oorsprong van al het leven,  
en door Hem spreken wij tot God:  
Gij zijt God, Leven, Liefde en Licht,  
Verstand en Goedheid Die heerst in eeuwigheid.*

75: Als de Heilige Geest op deze wijze Gods tegenwoordigheid is bij de mensen, betekent dat dan niet dat God in Zijn onvatbaar Wezen voor ons toch tastbaar geworden is?

Neen. Het wezen van God is en blijft buiten het bereik van de greep van de menselijke kennis en ervaring. God blijft God, ook als Hij Zich aan ons geeft. Dit is juist het goddelijke Mysterie, de openbaring die het geheim niet prijs geeft. Deze openbaring verkondigt dat God Zich ons geheel in liefde schenkt in Jesus Christus en in de Heilige Geest, maar toch in Zijn Wezen en Zijn, niet te begrijpen en te vatten geworden is voor ons begrip en onze ervaring. Om dit onder woorden te brengen hebben de orthodoxe Vaders het zo geformuleerd: dat God door de mensen ervaren kan worden in Zijn Energieën (werking), maar niet in Zijn Wezen, evenals de zon voor ons alleen in haar uitstraling waarneembaar is.

Bijbelse bronnen: 1 Kor 2:10-16.

76: Heeft dit ook niet gevolgen voor de orthodoxe wijze van spreken over God?

Natuurlijk. In de orthodoxe theologie en spiritualiteit worden twee manieren onderscheiden om over God te spreken en Hem te kennen: de apofatische en de katafatische. Het apofatische spreken over God is het spreken in ontkenning. Apofasis betekent ontkenning. Het gaat om de Godskennis met behulp van op verstand en wereldse ervaring gebaseerde gevolg trekkingen. Deze leiden er slechts toe dat men van God zegt, wat Hij niet is: Hij is niet begrensd, niet eindig, niet vergankelijk, niet te meten enz., dus onbegrensd, oneindig, onvergankelijk, onmetelijk (on- is in het Grieks a-). Dat betekent dus dat de mens niet in staat is het eigenlijke wezen van God te schouwen met behulp van zijn natuurlijk verstand en zijn kennis van het waarneembare. Dit is een stellingname tegen het kennistheoretische realisme van de westerse Scholastiek (b.v. Thomisme, Skotisme), die van de vooronderstelling uitgaat dat de mens met zijn natuurlijk verstand in staat is tenminste tot zekere hoogte God te kennen, wat en hoe Hij is. Daar tegenin meent de orthodoxe zienswijze dat men zich in de theologie ervan bewust moet blijven, dat wij over God slechts in beelden en gelijkenissen spreken, ook wanneer we dat abstract in begrippen doen.

De katafatische wijze van spreken over God is de verkondiging van de heilsfeiten van God, waarmee Hij in onze geschiedenis is binnengegaan en Zich voor ons in Zijn Energieën kenbaar heeft gemaakt. Katafasis betekent bevestiging, stellige bewering. Hier gaat het dus om positieve uitspraken over God op grond van de openbaring door God. Ook daarbij blijft het Wezen van God onvatbaar voor de menselijke kennis verborgen. Als we over de heilsdaden van God spreken, dan spreken wij erover hoe God Zich aan ons geeft, niet over hoe Hij in Zichzelf is. De katafatische wijze van spreken weerlegt de apofatische dus niet, maar neemt die veeleer in zich op. Dat is een stellingname tegen elk fundamentalisme <sup>90)</sup> in de theologie: over God spreken betekent altijd op menselijke wijze in beelden en gelijkenissen over Zijn Wezen spreken, ook als het om de heilsfeiten van God gaat. Ook de Heilige Schrift spreekt niet anders over Hem. Maar ook het omgekeerde is waar: de apofatische wijze van spreken over God moet de katafatische omvatten, wil die werkelijk spreken over God en niet over een gedachten-spinsel.

De bedoeling van het onderkennen van de apofatische en de katafatische wijze van spreken over God in de orthodoxe theologie is, dat wij ons voor ogen houden dat wij over Hem slechts in beelden en gelijkenissen kunnen spreken, terwijl we tegelijkertijd eraan vasthouden dat we over Hem spreken wanneer we spreken over de heilsmysteriën die Hij ons geopenbaard heeft.

Bijbelse bronnen: 1 Kor 2:10-16 Kol 1:21-23.

77: Wanneer is in de orthodoxe theologie dit onderscheid tot uitdrukking gekomen tussen apofatische en katafatische Godskennis en tussen het kennen van het Wezen en van de Energieën van God?

Het eerste begin van dit onderscheid gaat waarschijnlijk terug tot de Alexandrijnse Katechetenschool met de leraar Origenes (omstreeks 200). Na 500 hebben vervolgens de mystieke geschriften van de Pseudo-Dionysios de Areopagiet (pseudoniem n.a.v. Hand. 17:34) de apofatische wijze van spreken onder bredere lagen van theologen verbreed. Verschillende belangrijke Monnikvaders hebben daarna de areopagitische gedachten overgenomen en verbonden met de kwestie van het schouwen van God in het zuivere gebed (b.v. Maximos de Belijder, gestorven 662). In de zogenaamde Hesychastenstrijd werden deze meningen eens en voor altijd tot klarheid gebracht en voor de Orthodoxe Kerk vastgelegd.

Aanleiding was het volgende: Een humanistisch gezinde monnik, genaamd Barlaam, had met de thomistische theologie gebroken en was, geestdriftig over de apofatische kennisleer van Dionysios de Areopagiet, omstreeks 1330 naar het Oosten gekomen. Nadat hij al gauw aan het keizerlijk hof was opgeklommen tot invloedrijk theoloog, leefde hij een tijdlang in

Thessaloniki en Konstantinopel onder hesychastische monniken (hesychasme komt van 'hesychia' = rust, d.w.z. heilige rust in God = verzenken in God), die het Jesus-gebed beoefenden. In zijn agnosticisme nam hij aanstoot aan hun gebedspraktijk, die hij al spoedig als ketterij begon te bestrijden en te bespotten. Hij vond steun bij byzantijnse humanisten, vooral aan het keizerlijke hof. De aangevallen monniken verweerden zich en kregen ook steun van de heilige Berg Athos, omdat het hun ging om de werkelijkheid van de openbaring en de mogelijkheid de waarheid van het geloof te ervaren. De strijd spatte zich tenslotte toe op de vraag of de genade, die door de Heiligen ervaren en geschouwd werd, een subjectieve inbeelding was of het ongeschapen goddelijk Licht. Woordvoerder van de monniken van de Athos was de H. Gregorios Palamas (1296-1359), de latere aartsbisschop van Thessaloniki. Hij bewerkte niet alleen de veroordeling van Barlaam op twee concilies in Konstantinopel in 1341, maar ook de vaststelling van het onderscheid tussen het onvatbare Wezen van God en Zijn waar te nemen Energieën.

Na zijn veroordeling keerde Barlaam naar Italië terug, werd bisschop van de Rooms-katholieke Kerk en op het eind van zijn leven griekse leraar van Petrarca. In Byzantium brak echter kort daarna een strijd om de troon uit, gedurende welke Gregorios Palamas, op politieke gronden, door de Patriarch met steun van enkele humanisten van heresie beschuldigd, gevangen genomen en uit de Kerk gestoten werd. Maar dat bracht de Patriarch ten val: keizerin Anna riep in 1347 een Concilie bijeen, waarop Gregorios Palamas werd gerehabiliteerd nadat de politieke tegenstanders van de Patriarch aan de macht waren gekomen.

Op het Concilie van 1351 werd een prominente humanistische tegenstander van Gregorios Palamas veroordeeld, de filosoof Nikeforos Gregoras, en het laatste, halfofficiële verdedigingsgeschrift van Gregorios Palamas tegen Barlaam werd als officieel concilie-document aangenomen en gepubliceerd. Later werden de stukken van dit concilie, aangevuld met beslissingen van gelijke strekking van plaatselijke concilies, in het 'Synodikon van de Orthodoxie' verzameld en in de liturgische boeken opgenomen. Daardoor heeft de leer van de H. Gregorios Palamas in de orthodoxe theologie dogmatische geldigheid verkregen. De gedachtenis van deze kerkleraar wordt vooral op de tweede zondag van de Grote Vasten gevierd.

78: Hoe zien de orthodoxen de verhouding van de werking van de Heilige Geest tot het heilswerk van Christus?

De Heer zegt in het Joannes-Evangelie:

«Maar de Trooster, de Heilige Geest, Die de Vader zal zenden in Mijn Naam, Hij zal u alles leren, en u herinneren (d.w.z. voor de geest laten komen) aan alles wat Ik u gezegd heb.» (Joa 14:26).

Zoals de Heer Zelf geboren werd uit de Heilige Geest, zo krijgt ook de Kerk als Lichaam van Christus gestalte uit de Heilige Geest. Zoals de Heer Zelf het drievoedige messiaanse ambt uitoefent, zo is het ook in de Heilige Geest met Zijn Lichaam, de Kerk.

Op grond van de vereniging van de goddelijke en de menselijke natuur in de persoon van onze Heer Jesus Christus (d.w.z. op grond van de 'hypostatische unie') verenigt Hij God met de mens en de mens met God. Hij voltrekt dit als onze hogepriester in Zijn dood en Zijn opstanding. Dit is het priesterambt van Christus, waaraan alle gelovigen deel krijgen door de Kerk, in de Heilige Geest. Wat Christus als hogepriester doet, verkondigt en onderricht Hij in de Kerk door het profetenambt in de Heilige Geest. En door het herdersambt wordt in de Kerk dat wat Christus doet en leert, tot voleindig gebracht in de vervulling van het liefdesgebed. Op deze wijze heeft de Kerk als geheel, maar ook elk van haar leden afzonderlijk, door de Heilige Geest deel aan het priesterambt van Christus, aan het profetenambt van Christus en aan het herdersambt van Christus. Daarbij is in de orthodoxe zienswijze het priesterambt en het gebied dat daartoe behoort (mysteriën, kerkelijk gebed) de basis en het middelpunt dat alles draagt. Om dit middelpunt beweegt zich als volgende kring dat wat behoort tot het profetenambt van Christus (geloofsverkondiging, dogma's). De buitenste concentrische cirkel wordt gevormd door wat tot het herdersambt behoort (gebed om God, de naaste en zichzelf lief te hebben). Rondom deze buitenste ring staat het kanonieke recht als een omheining. Overeenkomstig deze drie kringen kan men ook het woord des Heren zien: «Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven.» (Joa 14:6). De Weg wijst op het gebied van de ethiek (liefdesgebed), de Waarheid op het gebied van de verkondiging en de leer, het Leven op het gebied van de sakramentele werkelijkheid.

Dit alles betekent: de Heilige Geest verbindt de ambten van Christus met Zijn Lichaam, de Kerk. Hij stelt het heilswerk van Christus tegenwoordig in de Mysteriën (sakrammenten); Hij garandeert de waarheid van verkondiging en leer; Hij brengt de vruchten der liefde voort.

Bijbelse bronnen: Joa 14:16, 26 Ef 1:23.

79: Wat volgt uit het voorgaande voor het begrip van het wezen en de taak van de Kerk?

De Kerk moet volgens de orthodoxe opvatting niet primair als een menselijke instelling en maatschappelijke groothed worden gezien. Ze is het lichaam van Christus, waarvan Christus Zelf het hoofd is. Ze is het volk van God, dat de Drieën Heer uitverkoren heeft. Daarom heet zij 'ekklesia', de geroepene, de uitgekozene. Ze is de gemeenschap van hen die Christus als

God en Heer aanroepen in de Heilige Geest. Daardoor is de Kerk een grootheid die boven tijd en ruimte uitgaat: ze omvat de voorbije geslachten van Adam, Noach en Abraham af, de tegenwoordige leden van de christelijke gemeenten en de toekomstige gelovigen die nog geboren moeten worden. Ze maakt hemelen en aardsen, Heiligen en Engelen, levenden en overledenen tot één, om de Drieënne God te prijzen. Want dat is haar wezen en haar taak: de Vader en de Zoon en de Heilige Geest te verheerlijken als de Ene God, Hem te erkennen (te akklameren) en te verkondigen (te proklameren) als Heer, en zo naar Hem toe te groeien door wederkerige hulp en voorbede, om steeds meer deel te krijgen aan Zijn liefde, goedheid, schoonheid, heerlijkheid en macht. Dat betekent echter: de Kerk is niet slechts een menselijk bouwsel, maar een God-menselijke (theandrische) grootheid, zoals Jesus Christus Zelf.

Bijbelse bronnen: 1 Kor 12:12-31 Kol 1:15-20 Ef 2:13-32 4:15-16  
1 Petr 2:9-10 Gal 3:29.

N.B. In de achtste ode van de Opstandingscanon in toon 4 wordt gezegd: <sup>91)</sup>

*Door Uw handen uit te spreiden op het Kruis,  
hebt Gij alle volkeren te zamen gebracht,  
en hen die U, den Meester, loven, tot één Kerk gemaakt.  
Daarom zingen wij op aarde en in de hemel met één mond:  
'Zegent, alle werken des Heren, den Heer,  
looft en verheft Hem in eeuwigheid.'*

80: Wat zijn de vier hoofdkenmerken van de Orthodoxe Kerk?

De hoofdkenmerken van de Kerk (notae ecclesiae) zijn: eenheid, heiligkeit, katholiciteit en apostoliciteit.

81: Wat bedoelt men met de eenheid van de Kerk?

De eenheid is een wezenskenmerk van de Kerk, d.w.z. de Kerk is in haar wezen de Ene Kerk, of ze is helemaal geen Kerk. Daarom kan men in orthodoxe zin niet over de 'Kerk op weg naar de eenheid' spreken, alsof men denkt dat de eenheid van de Kerk bewerkt kan en moet worden door menselijke inspanning, hetzij door overeenstemming in de leer (leerconcensus), hetzij door gemeenschappelijk optreden in de wereld, hetzij zelfs door gelijk trekken van kerkelijke gebruiken en instellingen. Dat zou een verloochening zijn van het wezen van de eenheid der Kerk, die een God-menselijke (theandrische) eenheid is uit de Heilige Geest, en die, wil er werkelijk Kerk aan de dag treden, uitgangspunt moet zijn voor alle kerkelijke uitingen.

Aan de andere kant moet men echter ook wel onder ogen zien dat de Kerk zich tegenwoordig doet zien als in vele delen uiteengevallen. Dit uiteenvallen is inderdaad een gevolg van onze zonde. We moeten daarvoor boete doen; we mogen echter niet geloven daar gemakkelijk aan te kunnen ontkomen door onze kerkelijke tradities prijs te geven om één te worden met andersgelovigen. Daardoor zouden we ons veeleer losmaken uit de boven ruimte en tijd uitgaande gemeenschap der heiligen. In deze gemeenschap zijn zij die op het ogenblik op een bepaalde plaats leven slechts als een paar zandkorrels aan de oever van de zee, en het zou absurd zijn de levensuitingen van de Kerk eenzijdig in orde te willen brengen overeenkomstig hun begrensde begripsvermogen of behoeften. Waar dat geprobeerd wordt, komt bewust of onbewust een isolering van de betrokken kerkleden tot stand, die zowel het ervaren van het gemeenschaps-zijn van de gezamenlijke Kerk (d.i. het pleroma, d.w.z. de volheid, van Christus) in de weg staat, als ook een hinderpaal vormt voor het uitgroeien boven de eigen horizon uit. Dat betekent echter, dat onze kerkelijke groei naar de zichtbare eenheid in Christus voor ons een opgave voor elke Kerk afzonderlijk is. Want de historisch verankerde verdeling in confessies en jurisdicities kunnen we niet zonder meer aan de kant zetten of uitdoen als kleren. We moeten die in een standvastige en deemoedige strijd voor de Waarheid dulden, zoals we in deze wereld nood, ziekte, pijn en dood strijdend moeten doorstaan met de belofte van de Heer: «Door uw standvastigheid zult gij uw ziel bezitten.» (Lk 21:19). Ongeduldig de eenheid alvast te willen doorvoeren, leidt niet tot het doel, maar tot berusten in een nederlaag. Toch zijn we ten aanzien van de verdeeldheid van de christenen in de wereld niet zonder meer veroordeeld tot werkeloos toezien. Er zijn in dit verband vier belangrijke opdrachten:

1. Het belangrijkste is dat wij steeds sterker geworteld worden in onze eigen kerkelijke traditie en die zuiver bewaren. Want dat is de vorm, waarin wij God ontmoeten en liefhebben; zonder vorm kan men God niet liefhebben en is men ook niet in staat in de liefde tot God één te worden met anderen. Zonder vorm kan men niet naar God toegroeien; waar de vorm wordt verwaarloosd, gaat de inhoud verloren.

2. Als we er werkelijk ernstig naar verlangen dat de eenheid in Christus tot stand komt, zullen we als christenen voor deze eenheid bidden, afzonderlijk in onze afzonderlijke eucharistievieringen en, als dat mogelijk is, in gemeenschappelijke gebedsdiensten.

3. Als we in een gesprek over het geloof andersdenkende christenen ontmoeten, als we samen met hen ons inspannen voor dagelijkse of speciale opdrachten voor ons werk in de wereld, dan gaat het erom dat wij ook in hen Jesus Christus erkennen, Die ons tegemoetreedt in elke mens die in Zijn Naam een beroep doet op onze gemeenschap (Mt 25:40 en 1 Kor 1:2).

4. Tenslotte is het nodig, dat wij, orthodoxe christenen, groeien in deemoed en godskennis en leren begrijpen dat wij, met onze beperkte horizon, de grenzen van de Kerk niet in het oog kunnen krijgen. Daarom moeten wij ons steeds opnieuw realiseren dat onze door tijd en ruimte begrensde kerkelijke gemeenschap weliswaar volledig participeert (deel heeft) aan de Kerk, maar niet eenvoudig de Kerk zelf is, waartoe immers, zoals de Schrift getuigt, ook niet-christenen als Adam, Noach en Abraham behoren. Dit betekent dat de buitenbegrenzingen van de Kerk zoals die door de Canons zijn ingesteld, niet samenvallen met het geheel van het geestelijke leven van Christus. Hierbij willen we herinneren aan de perikoop uit het Markos-Evangelie, waarin de Apostel Joannes tot Jesus zegt: «'Meester, wij hebben iemand die ons niet volgt, in Uw Naam duivels zien uitdrijven; wij hebben het hem verboden, omdat hij ons niet volgt.' Doch Jesus zeide: 'Verbied het hem niet, want niemand die een kracht doet in Mijn Naam, zal direct daarna kwaad over Mij spreken. Want wie niet tegen ons is, die is vóór ons.'» (Mk 9:38-40). <sup>92)</sup>

Bijbelse bronnen: Jona 17:20-24.

#### 82: Hoe wordt de eenheid van de Kerk konkreet zichtbaar?

Volgens orthodox inzicht verwerkelijkt de kerkelijke eenheid zich konkreet in de plaatselijke Kerk, die zich groept rond de bisschop, die als opvolger der Apostelen alle sakramenteren bedient, leiding geeft aan de verkondiging van het Evangelie en de uiteindelijke verantwoording draagt voor de zielszorg. <sup>93)</sup>

Zoals de Apostelen echter niet alleen voor de afzonderlijke door hen gestichte gemeenten verantwoordelijk waren, maar als Apostelcollege voor het geheel van de Kerk, zo zijn ook de bisschoppen te zamen de dragers van de apostolische volmacht. Dit wordt duidelijk in de concelebratie en in de bijeenroeping van regionale en oecumenische concilies.

Bijbelse bronnen: Hand 15:1-29 Gal 2:1-10 Ef 2:16-22.

#### 83: In hoeverre heeft de Orthodoxe Kerk, die zichzelf immers Orthodox-katholieke Kerk noemt, recht op het kenmerk van de katholiciteit?

'Katholiek' (kat'holon) betekent: overeenkomstig het geheel voor het geheel (t.w. van de openbaring en van de mens). Het gaat daarbij om een gemeenschap (sobornost), die de veelvormigheid niet uitwist of onderdrukt, maar in dienst neemt, zoals het talenwonder op Pinksteren ons aanschouwelijk maakt.

Dat wil zeggen: binnen de Kerk heeft ongetwijfeld ook het aparte, speciale en individuele dat in een plaatselijke Kerk gegroeid is, zijn plaats en zijn recht, maar steeds op een zodanige wijze dat het niet op zichzelf als maatstaf wordt genomen, maar gezien wordt als een deel van het geheel in samenhang met de gehele Christus. De katholiciteit van de Kerk is dus de overkoepelende gemeenschappelijkheid, waarin elke gelovige, waar hij ook vandaan komt, zijn tehuis kan vinden.

Bijbelse bronnen: Hand 2:5-11 Ef 4:7, 11-16.

#### 84: In hoeverre is de Orthodoxe Kerk 'apostolische kerk'?

Ze werd niet alleen door de Apostelen gesticht, maar staat in de apostolische traditie en successie. Met 'apostolische traditie' wordt aangeduid het kerkelijke leven en de kerkelijke leer, die door de eeuwen heen in de Kerk zijn doorgegeven door middel van de kerkelijke diensten, die in ononderbroken continuiteit vanaf de kerkdiensten van de Apostelen gevierd worden.

De 'apostolische successie' (opvolging) heeft betrekking op de ambtsopvolging van de bisschoppen, die door handoplegging onder openbare akklamatie van de gelovigen worden gewijd, waarbij de bisschoppen die hen wijden, zelf in de ononderbroken ambtsopvolging van de Apostelen staan. Apostolische traditie en apostolische successie behoren naar orthodox inzicht onverbrekelijk bij elkaar. Dat betekent dat de apostolische successie geen mechanisch of zelfs magisch gebeuren is, ten gevolge waarvan door elke handoplegging van iemand die ooit geldig gewijd is 'ex opere operato', d.w.z. door de handeling op zichzelf, een geldige wijding tot stand zou komen. Een geldige wijding komt alleen dan tot stand als zij gepaard gaat met een opdracht om te dienen binnen de lokale Kerk, waarin zij voltrokken wordt. Want de wijding geeft volgens de orthodoxe opvatting geen 'character indebilis', d.w.z. geen onuitwisbare ambtsgenade (Augustinus), maar is slechts geldig zolang de dienst in gemeenschap met de andere ambtsdragers van de plaatselijke Kerk uitgeoefend wordt. Dit moeten we voor ogen houden tegenover alle zogenoemde 'vaganten' (d.w.z. pseudo-geestelijken die zonder ambt 'rondzwerven' en daardoor aan geen jurisdictie gebonden zijn). Zij kunnen door de Orthodoxe Kerk niet erkend worden. De apostolische successie is dus slechts daar werkelijk aanwezig, waar zij werkt binnen de apostolische traditie in dienst van de konkrete plaatselijke Kerk.

Bijbelse bronnen: Hand 6:6 13:3 1 Tim 4:14.

### 85: Hoe beschouwt de Orthodoxe Kerk de 'apostolische traditie'?

De apostolische traditie (paradosis) wordt van het begin af aan gekenmerkt door een theandrisch (God-menselijk) karakter. Want Jesus Christus, de God-mens, doet Zich in haar kennen in Zijn gehele volheid (pleroma), die in onze dagen niet minder is dan ten tijde van de Apostelen. De apostolische traditie kent dientengevolge geen ontwikkeling of vermindering van de inhoud in de loop van de tijd. Ze blijft de maatstaf, aan Christus gemeten, die alles meet (d.w.z. ze is norma normata en norma normans), zoals Christus Zelf inhoud en maatstaf is van alle verkondiging, volgens het Schriftwoord: «... in Hem woont de gehele volheid der Godheid lichaamselijk.» (Kol 2:9). Wat voor Christus geldt, geldt ook voor Zijn Lichaam, de Kerk (Kol 1:19). Daarom blijft de Kerk in de Heilige Geest voortdurend aan zichzelf gelijk en is zo de vervulling van de belofte van Christus: «Zie, Ik ben met u alle dagen, tot aan de voleinding der tijden.» (Mt 28:20).

Bijbelse bronnen: Kol 1:17-19 Ef 4:1, 3-7, 13.

### 86: Hoe ziet de Orthodoxe Kerk de verhouding tussen Schrift en traditie?

De goddelijke traditie is de anamnese, d.w.z. het vastleggen en tegenwoordigstellen van het gehele Christus-mysterie door en in de Heilige Geest. De Heilige Geest wekt op en inspireert tot het getuigen van het Christus-mysterie in de Kerk. Hij inspireert het schriftelijk vastleggen van de mondelinge traditie van de apostolische Kerk. Deze erkent in diezelfde Heilige Geest de keuze en samenstelling van de boeken van de Heilige Schrift als rechtmatig en geldig door haar canonisering.<sup>94)</sup> Want ze herkent in deze boeken haar prediking. Vanuit de goddelijke overlevering leest en verklaart zij de Heilige Schrift in de zin van het heilsgebeuren. Op deze wijze is de Heilige Schrift de kern van de traditie. De Orthodoxe Kerk kent daarom geen twee bronnen van openbaring, evenmin ontleent zij de openbaring alleen aan de Schrift. De Schrift is veeleer een onderdeel van de éne traditie, die door de Heilige Geest in de Kerk levend wordt gehouden, zodat wij, als we daarnaar luisteren, tijdsgetrouw worden van Christus.

De Heilige Geest zorgt dat het hele Lichaam van Christus de goddelijke traditie vasthoudt, die door de bisschoppen op de concilies gedefinieerd wordt, d.w.z. afgegrensd wordt tegen dwaalleringen in de negatief geformuleerde beslissingen over het geloof.<sup>95)</sup>

Bijbelse bronnen: Joa 14:16-20 Hand 15:28 1 Kor 15:3.

### 87: Wat betekent de 'heiligkeit' met betrekking tot de Orthodoxe Kerk?

«De heiligkeit is niet maar een uiterlijk of toevallig kenmerk van de Kerk, maar uitdrukking van haar eigenlijke wezen als goddelijk Leven in ons. De heiligkeit is de fundamentele eigenschap van God, de eigenschap die alle overige eigenschappen in zich opneemt, zoals het witte licht alle kleuren van de regenboog. Het leven in God, de vergoddelijking (theosis), IS heiligkeit; zonder haar kan in de Kerk geen enkele soort geestelijke gave bestaan. De heiligkeit is dus een vanzelfsprekend kenmerk of zelfs een synoniem van de Kerk.», schrijft Vader Sergej Boulgakov.<sup>96)</sup>

De heiligkeit van de Kerk doet zich in de eerste plaats uiterlijk kennen in haar gestalte in ruimte en tijd: in de plechtigheid van de kerkdiensten, in de versiering van de kerkruimte, in de eerbied die de gelovigen betonen voor de kerkdiensten en het godshuis. Dit zijn weliswaar maar uiterlijkheden, maar ze drukken toch een duidelijk stempel op het klimaat, waarbinnen het eigenlijke zich voltrekt. Dit eigenlijke bestaat in wezen hierin dat de Kerk de gelovigen heiligt, doordat zij hen in de kerkdiensten en in de mysteriën (sakrammenten) vergeving van zonden en nieuw Leven uit God doet ontvangen en daardoor hun theosis mogelijk maakt.

Bijbelse bronnen: Jes 6:1-8 Joa 17:17-19 Rom 15:16 1 Kor 6:11 Ef 5:26 1 Tim 4:5.

### 88: In hoeverre maakt de heiligkeit van de Orthodoxe Kerk haar zondeloos en vrij van dwalingen?

Niet zodanig dat kerkelijke bedienaren of besturen of bijeenkomsten geen fouten en zonden begaan. Een onfeilbaar leergezag kent de Orthodoxe Kerk niet. Ook haar synodes en concilies zijn niet op zichzelf onfeilbaar; de daar uitgesproken waarheden moeten door de gehele Kerk aangenomen worden en zich daardoor als waarheid waar maken. Het is dus niet mogelijk dat het concilie zelf of een operste bisschop uit zichzelf (ex cathedra) de genomen beslissingen doorzet.

Maar in zoverre is de Kerk zondeloos dat de zonden haar niet ten val kunnen brengen, maar in haar, door de levende tegenwoordigheid van de Heilige Geest, steeds opnieuw vergeven worden. En in zoverre is de Kerk ook vrij van dwalingen (= passieve vrijheid van dwaling), dat in haar, door de genade en leiding van God, dwaalwegen steeds weer tot heilzame omwegen worden, die meehelpen dat het Lichaam van Christus «in ieder opecht» opgroeit «naar Hem Die het hoofd is, Christus.» (Ef 4:15).

Bijbelse bronnen: Gen 50:20 Lk 22:31-34.

89: Wie zijn en wat betekenen de Heiligen voor de Orthodoxe Kerk?

In de eucharistische Liturgie roept de celebrant voor het breken van het Brood: «Het Heilige den heiligen!» en de gelovigen antwoorden: «Een is heilig, een is Heer: Jesus Christus; tot heerlijkheid van God de Vader. Amen.» Van 'Heiligen' kan men dus in de Kerk slechts spreken omdat de Heer van de Kerk heilig is en door Zijn heerschappij hen heiligt, die Hij uitverkoren heeft. Dat betekent echter dat in beginsel iedere gedoopte een heilige is, omdat hij in de doop Christus heeft aangedaan en voortaan aan Hem toebehoort. Want alleen in die betekenis kan men aan zondige mensen überhaupt heiligkeit toeschrijven: niet als een eigen hoedanigheid, maar als een door de genade deel krijgen aan de heiligkeit van de Drieëne God. Maar de gelovigen laten niet allen op dezelfde wijze de heiligung aan zich geschieden; ze zijn niet allen in dezelfde mate in staat in deze heiligkeit van hun Heer te staan en die uit te stralen. Zij echter, die zo vervuld zijn van de gemeenschap en heiligkeit van Christus, dat ze die uitstralen als de aarde de warmte na een zonnige dag in de zomer, die worden in de Kerk als heiligen vereerd. Dat betekent weer: zij worden op speciale wijze, in dank en liefde herdacht, ter bemoediging van de gelovigen, die de «grote wolk van getuigen» nodig hebben om «met volharding de strijdbaan te lopen, die vóór hen ligt.» (Hebr 12:1).

De orthodoxe gelovigen zouden zich te zwaar belast, alleen en eenzaam voelen zonder de duidelijk waarneembare gemeenschap met de Heiligen in de Kerk. Daarom zijn ze dankbaar voor de band van de wederzijdse voorbede binnen het Lichaam van Christus, die hen niet alleen met de levende Heiligen verbindt, maar ook met hen die door de dood zijn heengegaan. Want de dood bezert sedert de dood en Opstanding van Christus niet meer de macht de liefdesgemeenschap tegen te houden binnen het Lichaam van Christus, waar de sterke leden het opnemen voor de zwakkere. In de ervaring van dit bij God voor elkaar pleiten wordt zichtbaar dat de macht van de dood overwonnen is. Er moet wel steeds weer op worden gelet dat men niet in de gemeenschap van de leden onder elkaar, de gemeenschap met haar hoofd, Christus, vergeet of op de achtergrond stelt. Want alleen in gemeenschap met Christus is de gemeenschap der Heiligen in de Kerk geen illusie.

Bijbelse bronnen: 1 Kor 12:12-27 Kol 3:12-16 Ef 6:18.

N.B. Op vele gedachtenisfeesten van Heiligen wordt als prokimen gezongen:

*Wonderbaar is God in Zijn Heiligen, de God van Israël.  
Hij zal macht en sterkte geven aan Zijn volk. (Ps 67(68):36).*

90: Bij de heiligenverering behoort in de Orthodoxe Kerk ook de verering van de ikonen. Wat is de betekenis daarvan en hoe is die ontstaan?

Voor de orthodoxen zijn de ikonen (afbeeldingen, rijk aan symboliek) van de Heiligen, van de Moeder Gods en van de Heer Zelf, een teken van de tegenwoordigheid van hun persoon, en de verering die aan deze afbeeldingen bewezen wordt, gaat over op hun oerbeeld, geldt dus de personen en niet de afbeeldingen zelf.

Sedert de vijfde en zesde eeuw heeft de verering van de ikonen zich in de oude Kerk steeds meer verbreid, waarschijnlijk vooral ten gevolge van de onzekere tijden; samen met de verering van relieken, die voor orthodoxe christenen feitelijk ook ikonen zijn.

Bij de strijd over de ikonen (726-843) werd de verering van de ikonen door de staat als voorwendsel aangegrepen bij een poging de invloed van de Kerk in het byzantijnse rijk te breken. De oorzaken van het uitbreken van de strijd over de ikonen waren van verschillende aard: aan de ene kant was de Kerk, en vooral het monnikendom, in het byzantijnse rijk uitgegroeid tot een kracht, waar de staat niet gemakkelijk aan voorbij kon gaan. Aan de andere kant moest de keizer als veldheer van zijn islamitische tegenstanders telkens weer horen dat de christenen afgodsdienslaars waren omdat ze beelden aanbaden. Bovendien kwamen bij de verering van de ikonen inderdaad in toenemende mate misbruiken voor, waartegen de bisschoppen moesten optreden. Dit nam Leo III, de Isauriëër, die op alle gebieden een absolute heerschappij nastreefde en de invloed van de monniken wou breken, als aanleiding om in 726 het eerste edikt tegen de verering van ikonen uit te vaardigen. Dit edikt en de strengere vormen daarvan in de volgende jaren leidden niet alleen tot het vernietigen van ontelbare ikonen en schilderingen in de kerken en in huizen, maar ook tot opstanden in Griekenland en Italië en vooral tot een algemene vervolging van de monniken in het hele byzantijnse rijk. Het lijkt alsof voor Leo III en zijn opvolger Konstantijn V Kopronymos de kwestie van de ikonen in de eerste plaats een voorwendsel is geweest om het monnikendom uit te roeien en daarmee de invloed van de Kerk op het volk in te dammen. Keizerin Irene, die van ikonen hield, deed de vervolgingen ophouden en liet in 787 het zevende oecumenische concilie van Nicea in vrijheid de kwestie van de ikonen behandelen, waarna de verering van de ikonen weer werd ingesteld met de bepaling dat aan de ikonen, evenals aan het heilige Kruis, het Evangelieboek, de relieken en alle Heiligen slechts de eerbiedige verering (timitiiki proskynesis) maar geen echte aanbidding (alithini latreia) toekwam. Maar onder de volgende keizers vlamde de vervolging van hen die de ikonen wilden behouden en tegen het staatsabsolutisme waren, opnieuw op. Pas onder keizerin Theodora werd op de

eerste Vastenzondag in 843 op een plechtige wijze de beslissing van 787 weer van kracht verklaard in de Hagia Sofia in Konstantinopel. Sedertdien viert de Orthodoxe Kerk ieder jaar op de eerste Vastenzondag het feest van de Orthodoxie door een processie met de ikonen.

91: Dus het verbod van het Oude Verbond tegen afbeeldingen geldt niet meer voor de Orthodoxe Kerk?

Het geldt voor de christenen niet meer op dezelfde wijze als voor de Joden. Want Christus is het einde van de Wet (Rom 10:4). Maar dat betekent: met Christus heeft het uiterlijke, letterlijke in acht nemen van de Wet plaats gemaakt voor een vrijer, meer innerlijk doen van Zijn wil. Het verbod van afbeeldingen in het Jodendom had feitelijk twee redenen: het was verboden God af te beelden, omdat God niet te vatten is voor het menselijk voorstellingsvermogen. Verder was het verboden afbeeldingen (d.w.z. uitbeeldingen van mensen en dieren) te vereren, omdat ze daardoor Gods plaats innemen.

Ook in het orthodoxe christendom is het niet geoorloofd God als de Vader en Schepper anders af te beelden dan in de gedaante van Christus. Want door de menswording van God in Jesus Christus is de Onzichtbare ons verschenen en heeft een menselijke gedaante aangenomen, wat met zich meebrengt dat die ook afgebeeld kan worden. Daarbij is het naar orthodox inzicht van belang dat in die afbeelding de gehele Persoon van Christus duidelijk wordt gemaakt, d.w.z. zowel Zijn mensheid als Zijn godheid. Dit is echter slechts mogelijk doordat de christelijke kunst sedert de derde en vierde eeuw geleidelijk een symbolentaal heeft ontwikkeld, waarin duidelijk tot uitdrukking komt dat de afbeelding niet als zodanig het voorwerp van verering is, maar de Vereerde aanwijst. De afbeelding moet dus naar orthodox inzicht als symbool worden opgevat, en kan alleen als zodanig vereerd worden zonder gevaar dat het een afgodsbeeld wordt.

Het belangrijkste kenmerk van de symbolenrijke afbeelding is dat zij maar twee dimensies kent (d.w.z. het perspectief ontbreekt of verloopt 'omgekeerd'). Doordat de illusie van de werkelijkheid ontbreekt, wordt zichtbaar dat de afbeelding niet zelf de werkelijkheid is waarom het gaat, maar die alleen maar aanduidt. Daarom zijn er in orthodoxe kerken geen beelden of driedimensionale afbeeldingen (kruisbergen) die worden vereerd. De orthodoxen beschouwen deze tot op heden toe als verboden voor het Volk Gods, omdat daardoor de strijd tegen de verleiding tot afgodendienst niet gediend wordt.

Bijbelse bronnen: Ex 20:4-6 Lev 26:1 Jer 10:2-16 Rom 1:18-32  
5:12-21 2 Kor 3:12-18 Joa 1:18 6:46 12:45 14:9.

N.B. Als feestkondakion ter gedachtenis van de overwinning van de Orthodoxie zingen we op de eerste Zondag van de Grote Vasten: <sup>97)</sup>

*Het onomvatbare Woord van de Vader*

*werd in uw schoot omvat, o Moeder Gods,*

*toen Hij uit u ons vlees had aangenomen.*

*De verminkte ikoon heeft Hij hersteld in zijn oorspronkelijke luister*  
*door deze te verbinden met de goddelijke schoonheid.*

*Door dit Heil met woord en daad te belijden*  
*herstellen wij ook onze gelijkenis met God.*

92: Waarin bestaat de heililing der gelovigen die in de Kerk geschiedt?

In de heililing krijgen de gelovigen in de Kerk deel aan de Heilige Geest, d.w.z. aan God Zelf. Daardoor worden ze ingelijfd in het Lichaam van Christus en in het volk Gods. Daarmee verenigd zijn zij in staat naar hun Heer Jesus Christus toe te groeien, waardoor zij hun bestemming als schepsel vervullen en tenslotte deel krijgen aan de heerlijkheid, goedheid, macht en schoonheid van Christus in de vergoddelijking, d.w.z. de theosis.

Bijbelse bronnen: Kol 1:18-22 1:27 Ef 2:19-22 4:15-16.

N.B. Op de grote feesten des Heren (Palmzondag, Pasen, Paastijd, Pinksteren, de Geboorte van Christus, Theofanie) zingen we in plaats van het Trishagion: <sup>98)</sup>

*Gij allen die in Christus zijt gedoopt,*  
*gij hebt Christus aangedaan. (Gal 3:27)*

93: Dat wil dus zeggen dat de doop de beslissende handeling is, waardoor elke gelovige geheiligd wordt?

Ja, maar naar orthodox inzicht kan de doop niet als iets op zichzelf staands beschouwd worden. Deze vormt samen met de myronzalving en het deelnemen aan het Lichaam en Bloed van Christus het begin van de weg vol doornen naar de reiniging en vernieuwing, die voornamelijk uit gebed en liefdevolle zelfovergave bestaat en steeds weer de zondenvergeving en vernieuwing door de sakramentele boete en het deelnemen aan het alheilige Lichaam en kostbare Bloed van onze Heer nodig heeft.

Bijbelse bronnen: Mt 7:13-14 Joa 3:5-6 Rom 6:3-11.

94: Hoe beschouwt men de doop in de Orthodoxe Kerk en hoe wordt die toege diend?

De wezenlijke en noodzakelijke elementen van de orthodoxe doop zijn het driemaal onderdompelen in water in de Naam van de Vader, en van de Zoon en van de Heilige Geest. Deze onderdompeling verzinnebeeldt het gedoopt worden in de dood van Christus. Daarom wordt het besprenkelen met water in plaats van het onderdompelen alleen in geval van nood bij ziekte van de dopeling als 'klinische doop' toegepast. Bij afwezigheid van een priester kan iedere christelijke man of vrouw een dergelijke nooddoop voltrekken op grond van de myronzalving, die het algemene priesterschap door geeft. De nooddoop beperkt zich tot de genoemde noodzakelijke onderdelen van de ritus.

De plechtige doop daarentegen, die in het bijzijn van de gemeente in de Kerk gecelebreerd moet worden, gebruikt een uitgebreide doopritus, die eraan herinnert dat in de oude Kerk de doop van volwassenen werd vooraf gegaan door een katechumenaat van één tot drie jaar. Voor het beëindigen van dit katechumenaat bestonden riten, die ten dele in de ritus van de doop zelf zijn opgenomen, zoals het verzaken aan de satan door de dopeling, het opzeggen van de geloofsbelijdenis, de wijding van het doopwater en de katechumenenolie en de zalving voor de doop tot atleet (strijder) van Christus.

Ook het bekleden van de dopeling na de doop met het witte doopkleed, het lichtgewaad, wordt in de ceremonie betrokken. Want de doop is niet alleen het afsterven aan de zonde en begraven worden met Christus, maar ook hier en nu al een begin van de vernieuwing in de Heilige Geest en van de vereniging met Christus. Daarom wordt de doop ook 'verlichting' (fotismos) genoemd, wat erop duidt dat daardoor de gelovige uit de duisternis der onwetendheid in de goddelijke sfeer van het licht treedt, zoals de Apostel Paulos zegt: «Want God Die gezegd heeft: 'Licht zal schijnen uit de duisternis', heeft ook Zijn licht doen schijnen in onze harten om ons te verlichten met de kennis van de heerlijkheid Gods voor het aangezicht van Christus.» (2 Kor 4:6).

De doopformule zelf luidt in de Orthodoxe Kerk, evenals de andere formules bij het uitdelen van sakramenteren, in de derde persoon: «Gedoopt wordt de dienaar (dienaresse) Gods NN, in de Naam van de Vader, Amen; in de Naam van de Zoon, Amen; in de Naam van de Heilige Geest, Amen.», waarbij het 'Amen' door de dopeling of zijn peetvader of de hele aanwezige gemeente gezegd of gezongen moet worden.

Direkt na de doop volgt de myronzalving.

Bijbelse bronnen: Joa 3:1-7 Rom 6:3-11 Hebr 6:4 10:32.

95: Waarom gaat het bij de myronzalving?

De myronzalving, d.w.z. de zalving met een mengsel van olifolie, balsem en andere essences, dat op de Heilige en Grote Donderdag in elke autocefale kerk door concelebrerende bisschoppen wordt gewijd, is vermoedelijk ontstaan uit een handoplegging na de doop (Hand 8:17, 19:6). De oud-christelijke ritus van de zalving met olie na de doop (postbaptismale zalving) wordt pas duidelijk vermeld aan het einde van de tweede eeuw (vgl. Theofilos van Antiochië, Ad Autolyceum I:12; Tertullianus, De baptismo 7; Origenes, Selecta in Ezech 16); maar het is heel goed mogelijk dat daarop reeds in 1 Joa 2:20, 27, en misschien zelfs in 2 Kor 1:21, wordt gedoeld. Handoplegging, evenals zalving na de doop, dient tot het deelgeven aan de Heilige Geest, wat al door Paulos 'verzegeling' wordt genoemd (vgl. 2 Kor 1:22). Het begrip 'verzegeling' gaat terug op handelingen uit het antieke eigendomsrecht (t.w. merken van het eigendom), maar ook uit de laatjoodse eschatologie (leer van de laatste dingen). Analoog met de instelling van het Pascha (Ex 12) wordt door de Profeet Ezechiël verhaald van een visioen (Ez 9:4-10), waarin alleen zij in het bloedgericht gespaard worden, die tevoren met een teken (waarschijnlijk een kruisteken) op het voorhoofd zijn gemerkt. Dienovereenkomstig wordt in het vroege christendom de 'verzegeling' opgevat als in het bezit overgaan van de Heer Jesus Christus (de Gezalfde) en als markering voor de dag van het toekomstige gericht.

In het late jodendom wordt ook vaak de besnijdenis als 'verzegeling' aangeduid, zoals b.v. door Paulos in Rom 4:11. Daardoor ontstaat een analogie tussen de verzegeling als besnijdenis in het Oude Verbond en de verzegeling in samenhang met de doop in het Nieuwe Verbond. Zoals men in Israël, uit het zaad van Abraham geboren, door de besnijdenis toetrad tot het Verbond met God, zo wordt men in de Kerk wedergeboren door de doop, en in het Nieuwe Verbond met God opgenomen door de 'verzegeling' in de Heilige Geest. De verzegeling stelt de christen, als lid van het volk van het Nieuwe Verbond, in staat het offer van het Nieuwe Verbond, de Eucharistie, op te dragen en te ontvangen. Als plechtige overdracht van de Heilige Geest aan de nieuwgedoopte legt ze de grondslag voor het 'algemene priesterschap' van de gelovigen, dat bestaat naast het bijzondere 'apostolische priesterschap' en dat een voorwaarde is voor het vieren van Christus' mysteriën. Daarom is de myronzalving een onmisbare voorwaarde om tot de Orthodoxe Kerk te kunnen behoren, terwijl de vorming voor het lidmaatschap van de Rooms-katholieke Kerk niet op de zelfde manier noodzakelijk is. De myronzalving kan, in tegenstelling tot de doop, herhaald worden, b.v. na een afval van het geloof bij het weer opnemen in de Kerk. Ook bij bekeringen tot de Orthodoxe Kerk uit de Rooms-katholieke Kerk of uit kerken die tot de Wereldraad der Kerken behoren, wordt de bekeerling door

myronzalving in de Kerk opgenomen als de doop formeel juist is voltrokken in de Naam van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest. Deze wordt dan opgenomen 'kat 'oikonomiean' (d.w.z. op grond van het liefdesgebed, niet volgens streng recht; zoals overeenkomen op het Concilie van Moskou in 1667 en het zogenaamde 'Tweede Trullanum' of 'Quinisextum', waarmee in 692 het vijfde en zesde Oecumenische Concilie werd aangevuld), omdat er, zoals Ef 4:5 zegt, maar één doop is. Er wordt daarbij van uitgegaan dat, door de verzegeling met de Heilige Geest, de buiten de Orthodoxe Kerk formeel toegediende doop geestelijk tot leven wordt gewekt.

Wat de ritus van de zalving betreft: de priester zalft de dopeling, of degene die in de Kerk opgenomen moet worden, in kruisvorm met de heilige myron op voorhoofd, ogen, neusvleugels, mond, oren, borst, handen en voeten en zegt daarbij elke keer: «Zegel der Gave van de Heilige Geest», en de dopeling of de peetvader of de gemeente antwoordt: «Amen».

Ook deze ceremonie is uitgebreid: op de eerste plaats met een synaxis (d.w.z. een woorddienst met Apostel- en Evangelie-lezing en een ektinia). Vlak voor deze synaxis wordt de dopeling met de doopouders door de celebrant driemaal om het doopbekken gevoerd. Deze driemaal gemaakte kring wijst op het definitieve en de volkomenheid van de doopgenade. Daarna volgt het afwassen van de zalving, wat oorspronkelijk acht dagen na de doop gebeurde en het verwijderen van de myron ten doel heeft. Daarbij hoort een symbolische handeling: het kruisvormig afknippen van een lok van het hoofdhaar. Beide ceremonies geschieden ten teken dat de gedoopte en gezaafde zich geheel, met huid en haar, aan Christus heeft overgedragen, en nu niet meer aan zichzelf maar aan Christus toebehoort.

Direkt aansluitend op doop en myronzalving wordt aan de dopeling in de daaropvolgende Liturgie de communie uitgereikt. Vaak wordt bij het dopen van zuigelingen, dat om praktische redenen na de Liturgieviering op zondag wordt gedaan, de eerste communie naar een wat later tijdstip verschoven. Daardoor wordt het principe van de eenheid van doop, zalving en deelname aan het alheilige Lichaam en kostbare Bloed van de Heer echter niet opgeheven. Deze eenheid behoort naar orthodox begrip tot de grondslagen van de doop.

Bijbelse bronnen: Ex 12:7 12-13 Ez 9:4-10 Gen 17:11 Rom 4:11 Hand 8:14-18 19:6 2 Kor 1:21-22 Ef 1:13-14 4:30 Hebr 6:2 1 Joa 2:20, 27.

96: Om welke redenen worden in de Orthodoxe Kerk de doop, myronzalving en communie ook aan kleine kinderen toegediend?

Het begin van de kinderdoop in de oude Kerk ligt in het duister. Maar het is

wel waarschijnlijk dat die reeds in de tijd van het Nieuwe Testament werd toegepast, toen men mensen die om de doop vroegen, met hun 'gehele huis' doopte (Hand 16:15). In de tijd van christenvervolgingen van de derde en vierde eeuw zal de kinderdoop ten opzichte van de volwassenendoop wel wat verminderd zijn, maar we weten uit die tijd dat kleinmoedige gelovigen ook kleine kinderen, die men voordien ter communie gebracht had, nu als offer voor de keizer meesleepten naar het Kapitool. Die kinderen moeten wel gedoopt zijn geweest. Na de omwenteling onder Konstantijn schijnt het gebruik om kinderen te dopen verder bestaan te hebben naast een andere gewoonte, de kinderen wel als katechumenen te laten inschrijven en zegenen, maar de doop uit te stellen, vaak tot het sterfbed, om daardoor te kunnen ontkomen aan de strenge kerkelijke leefregels. Vanaf de vijfde en zesde eeuw wordt de kinderdoop in het Oosten algemeen als gebruikelijk verondersteld.

De zeldzame en meestal maar toevallige vermeldingen, die bijdragen tot de geschiedenis van de kinderdoop in de vroege Kerk, doen blijken dat deze in de Orthodoxe Kerk nooit een strijdpunt was. Er is naar orthodox inzicht ook geen theologische reden kinderen van de doopgenade uit te sluiten. Omdat echter doop, myronzalving en deelname aan het Lichaam en Bloed van Christus niet te scheiden zijn, kan men aan de gedoopte en met Heilige Geest verzegelde kinderen ook het deelnemen aan de communie niet ontzeggen, des te minder omdat naar orthodox begrip het menselijk besluit en de gezindheid tot boete niet te beschouwen zijn als voorafgaand aan het erbarmen en de genade van God, maar omgekeerd: de onbestendige menselijke wil moet eerst door de genade van de Heilige Geest en de vereniging met Hem bevestigd worden, voordat die tot werkelijke boete in staat is. En ook al moet de boete door volwassenen al voor de doop worden nagestreefd, als teken dat zij de doop in alle ernst begeren, de boete blijft voor elke christen een levenslange taak, waarmee eerst door de doop goed begonnen kan worden. Daarom moet men de woorden van Petros in de Handelingen: «Doet boete en een ieder uwer late zich dopen in de naam van Jesus Christus tot vergeving uwer zonden, en gij zult de gave van de Heilige Geest ontvangen.» (Hand 2:38) niet zo opvatten dat men eerst zijn boete moet voleindigen en dan pas tot de doop komen. Veeleer: de boete bestaat juist daarin dat men tot de doop komt. Op dezelfde wijze kan men over de verhouding van geloof en doop zeggen: Ook het geloof is niet in die zin voorwaarde vooraf voor de doop dat het tevoren als prestatie uit de mens zelf opgebracht moet worden, voordat de doop kan geschieden. Veeleer: door de doop wordt pas het echte geloof mogelijk dat, zolang een mens leeft, de hulp van de Heilige Geest en de voorbede van de Heiligen nodig heeft om te kunnen groeien. De kinderen die we tot de doop brengen, laten we daarmee opnemen in het Lichaam van Christus, waar zij deel krijgen aan de hulp van

de Heilige Geest en de gebeden der Heiligen, zodat zij in geloof en boete kunnen groeien.

Jesus Christus Zelf heeft gezegd: «Tenzij gij u bekeert en wordt als kinderen, zult gij het Koninkrijk der Hemelen in geen geval binnengaan.» (Mt 18:3) en Hij heeft de kinderen bij Zich laten brengen (Mk 10:13-16). Daarom ook zijn naar orthodoxe opvatting de kinderen de enige waardige deelnemers aan het alheilige Lichaam en kostbare Bloed van onze Heer; ze zijn de enigen die zonder angst tot de communie mogen naderen. Dit wordt in onze gemeenten beeldend tot uitdrukking gebracht doordat de volwassenen de kinderen bij de communie laten voorgaan.

Bijbelse bronnen: Mt 18:1-5 Mk 10:13-16 Hand 11:14 16:15  
1 Tim 3:15 Tit 3:5-7.

97: Wat betekent het deelnemen aan het alheilig Lichaam en het kostbaar Bloed van onze Heer Jesus Christus bij de Orthodoxe Kerk?

In de stichieren bij de communie van Symeon Metafrastes (10e eeuw) wordt gezegd:<sup>99</sup>

*Huiver, sterveling, bij het aanschouwen van het Goddelijk Bloed.  
Het is een Vuur dat onwaardigen verbrandt.  
Maar het Goddelijk Lichaam  
maakt ook mij tot God,  
en is mijn voedsel.  
Het neemt mijn geest op in God,  
en voedt wonderbaar mijn verstand.*

Voor de orthodoxe christenen is het deelnemen aan het alheilig Lichaam en het kostbaar Bloed van onze Heer Jesus Christus een mysterie, waartoe men slechts ontschoeid kan naderen, zoals Moses tot het Brandende Braambos (Ex 3:6). Dit mysterie is zo vreeswekkend, omdat het een tweesnijdend zwaard is. Het kan ook verstokken en verharden, zoals het hart verstokt werd van Judas, die wegging om Jesus te verraden nadat hij samen met Hem van het Brood gegeten en uit de Kelk gedronken had (Lk 22:14-23).

Daarom zegt de achtste ode van de communicanon: <sup>100</sup>

*Vrees heeft mij aangegrepen  
dat het vuur mij zal verteren als was en stro.  
O, vreeswekkend mysterie!  
O, barmhartigheid Gods!  
Hoe kan ik, die stof ben, onvergankelijkheid verkrijgen  
en deel hebben aan Uw goddelijk Lichaam en Uw goddelijk Bloed?*

Deze vraag wordt door een volgend troparion uit de communicanon opgenomen en meteen beantwoord: <sup>101</sup>

*Hoe kan ik, onwaardige, het wagen  
deel te nemen aan Uw heilige Mysterien?  
Als ik het waag tot U te naderen te zamen met hen die waardig zijn,  
dan zal mijn kleed mij aanklagen,  
omdat het geen bruiloftskleed is,  
en richt ik mijn zondige ziel te gronde.  
Reinig, Heer, de bekleeting van mijn ziel  
en red mij, Menslievende.*

Als ik dus op weg naar de communie besef dat ik onwaardig ben, is er maar één hulpmiddel: de Heer Zelf aan te roepen en te vragen om het bruiloftskleed, dat kleed dat de man van de straat zichzelf niet verschaffen kan, maar dat hem door de Bruidegom voor het feest wordt geschenken (vgl. Mt 22:1-14).

Er bestaat dus geen heilzame communie zonder voortdurend gebed in deemoed en geloof. Wat wordt in dit gebed gevraagd? Het antwoord ontlenen wij weer aan de al eerder aangehaalde communicanon: <sup>102</sup>

*Brood van het eeuwig Leven,  
en genezing van mijn vele kwalen,  
dat moge Uw heilig Lichaam  
en Uw kostbaar Bloed voor mij worden,  
barmhartige Heer.*

*Laat Uw alzuiver Lichaam en Uw goddelijk Bloed  
mijn zonden uitwissen, menslievende God.*

*Doe mij daardoor deelhebben aan Uw Heilige Geest  
ten eeuwigen leven,  
en verlos mij uit het lijden  
en uit alle nood.*

*Ik neem mijn toevlucht tot Uw rijke ontferming,  
en vol eerbied roep ik tot U:*

*Kom in mij, Verlosser,  
en laat mij verblijf houden in U, zoals Gij Zelf hebt gezegd.  
Want zie, in vertrouwen op Uw genade  
eet ik Uw Lichaam en drink ik Uw Bloed.*

Op de vraag naar de betekenis van de communie voor orthodoxen moet men dus antwoorden: Deze is het volkomen innerlijke mysterie van de vereniging met Christus, doch het is alleen dan heilzaam, wanneer het de mensen steeds dieper binnenleidt in gebed, deemoed en boete. Daarom wordt in de derde ode van de bovenaangehaalde communicanon gezegd:

*Schenk mij stromen van tranen, Christus,  
om alle beklekking van mijn hart af te wassen,  
opdat ik met een rein geweten  
in geloof en eerbied  
naderen moge, Meester,  
om Uw goddelijke Gaven te ontvangen.*

Bijbelse bronnen: Mt 22:1-14 25:1-12 26:20-29 1 Kor 11:17-34.

98: Kan men ook deelnemen aan de vereniging met Christus in de eucharistische Liturgie zonder ter communie te gaan?

Zeker: ieder in de Heilige Geest verzegeld lid van de Kerk, dat in orecht en deemoedig gebed deelneemt aan de goddelijke Liturgie, neemt deel aan de vereniging met Christus in een geestelijke communie.

In elke Liturgie ter communie te gaan is voor orthodoxe christenen niet zo vanzelfsprekend als vaak in het westerse christendom. De communie is voor een orthodoxe gelovige niet iets dat men even in het voorbijgaan kan doen. Er is een voorbereidingstijd nodig voor inkeer (vaak ook een biecht) en voor gebed, voor het lezen van de communiecanon en de communiegebeden. Zonder dat behoort een volwassene niet ter communie te gaan. Verder moet men lichamelijk en geestelijk nuchter zijn en ook tijd hebben om rustig te bidden na de dienst. Want het intenser worden van het gebed is immers mede een van de vruchten van de communie, maar die groeit niet zonder dat daar plaats voor wordt ingeruimd. Daar komt bij dat orthodoxe christenen gewoonlijk ook niet in vreemde gemeenten, waar men hen niet kent, ter communie gaan. Als zij het bij wijze van uitzondering toch eens doen, dan niet zonder de gebruiken van de gemeente nauwkeurig te kennen en van tevoren met de celebrant te hebben gesproken. Voor elke orthodoxe christen is de communie een hoogtepunt van het geestelijke leven, waarop men niet zonder schade uit ongeduld kan vooruitlopen, en dat een weg vooraf en achteraf vooronderstelt, die ieder overigens met zijn biechtvader moet overleggen.

Daarom nemen de meeste volwassen orthodoxe christenen vaak deel aan het vieren van de Liturgie zonder ter communie te gaan. Des te meer klemt de vraag op welke wijze hun deelnemen meer kan zijn dan een louter uiterlijk aanwezig zijn.

Hierop is maar één antwoord: door het biddend mee voltrekken van de Liturgie, die als zodanig haar hoogtepunt heeft in de epiklese, waarin het neerdalen van de Heilige Geest op de gemeente zowel als op de Gaven wordt afgesmeekt. Door de epiklese van de Liturgie en de geestelijke communie in het gebed, ontvangen alle in de Heilige Geest verzegelde leden van

het Lichaam van Christus die de Liturgie meevieren, deel aan de Heer, aan Zijn tegenwoordigheid en aan Zijn Gaven.

Bijbelse bronnen: 1 Kor 10:16-17 11:27-30.

N.B. Onder het uitreiken van de communie, vooral als we zelf niet ter communie gaan, bidden we staande:

*Gedenk ons, Heer, als Gij komt in Uw Koninkrijk.*

*Gedenk ons, Meester, als Gij komt in Uw Koninkrijk.*

*Gedenk ons, Heilige, als Gij komt in Uw Koninkrijk.*

*Kom van de troon der heerlijkheid van Uw Rijk om ons te heiligen.*

*Gij troont in den hoge met de Vader*

*en hier zit Gij onzichtbaar in ons midden.*

*Geef ook mij, met Uw machtige hand vol genade,  
deel aan Uw alzuiver Lichaam en Uw kostbaar Bloed.*

Dit gebed kan men herhalen tot de celebrant klaar is met het uitreiken van de communie. Dan volgt het slotgebed dat ook degenen die ter communie geweest zijn, bij voorkeur zeggen: <sup>103)</sup>

*Ere zij U, onze God, ere zij U. (driemaal)*

*O groot en allerheiligst Pascha,  
Christus, o Wijsheid, Woord Gods en Kracht;  
geef ons, nog wezenlijker aan U deel te hebben,  
in de avondloze dag van Uw Koninkrijk.*

99: Wat verstaat men onder eucharistieviering in de Orthodoxe Kerk?

'Eucharistie' betekent 'dankzegging'. Deze wordt door de Orthodoxe Kerk gevierd als 'goddelijke Liturgie', waarbij de term 'Liturgie' uitsluitend gebruikt wordt voor de viering van het Avondmaal en niet voor andere kerkelijke diensten. In het antieke spraakgebruik duidde men met 'liturgie' een openbaar dienstbetoon aan. De goddelijke Liturgie is zowel de in het openbaar aan ons bewezen dienst van God in Jesus Christus, als onze dienst in Jesus Christus tegenover God. Het begrip openbaar geeft de hierbij afgelegde belijdenis een openlijk verplicht karakter.

Wat God ons te kennen geeft bestaat erin, dat God Zich aan ons beloofd heeft door Wet, Profeten en het Evangelie van Zijn Zoon, en deze belofte heeft ingelost door Kruis en Opstanding van Christus en het zenden van de Heilige Geest over de Kerk na Diens Hemelvaart. Als we dit getuigenis vieren, laten we ons opnemen in Gods heilswerk voor ons in het offer van Zijn mensgeworden Zoon.

Onze belijdenis tot God is de openlijke akklamatie (erkenning) van Zijn koninklijke heerschappij, en deze akklamatie is als onderwerping aan de heerschappij van God tegelijkertijd ook proklamatie (verkondiging) van Zijn Heer-zijn. Dit gebeurt in de anamnese (herinnering) van de heilsdaden van God; dat is meer dan het gewone zich herinneren, wat in het denken gebeurt; de anamnese is een 'verinnerlijken', dat geest, ziel en lichaam deel doen hebben aan het heilswerk op grond van de daarmee verbonden epiklese (aanroeping van de Heilige Geest). In deze gang van zaken wordt als anticipatie (in zekere zin reeds nu) vervuld wat over de gekruisigde Christus wordt gezegd in de oudchristelijke hymne in Fil 2:9-11: «Daarom heeft God Hem ook ten hoogste verheven en Hem de naam gegeven die alle naam te boven gaat, opdat in de naam van Jesus zich alle knie zou buigen van hen, die in de hemel, die op de aarde en die onder de aarde zijn, en alle tong zou belijden: 'Jesus Christus is Heer, tot heerlijkheid van God de Vader!'»

Bij het vieren van de Liturgie in onze gemeenten en kerken stemmen we in met de éne, alle tijd en ruimte overschrijdende, eschatologische (van de eindtijd) Liturgie van de Kerk, waaraan alle Engelen en Heiligen, de levens, de overledenen en nog ongeborenen deelhebben. Daarom geloven en ervaren wij dat in onze bescheiden en gebrekkige viering de Engelen en Heiligen onzichtbaar aanwezig zijn en met ons medevieren, als wij ons bij onze viering houden aan de traditie van de heilige Vaders.

In deze viering worden wij door de tegenwoordigheid van de Drieéne God in de Heilige Geest en door onze overgave aan Hem omgevormd. En als wij ons zo laten veranderen, krijgen we steeds meer kracht om ook onze taak in de wereld met liefde te vervullen.

Bijbelse bronnen: 1 Kor 11:26 Fil 2:5-11 Ef 4:1-16.

100: Wat zijn de hoofdpunten van de orthodoxe viering van de goddelijke Liturgie?

Allereerst is van belang dat de Liturgieviering in de Orthodoxe Kerk een onderdeel is van het openbaar gebed van de nacht- en daggetijden die bij zonsondergang beginnen met de Vespers. Daarop volgen het Apodipnon (gebed na het avondeten, Completen), het Mesonyktikon (midnachtsgebed), de Orthros (morgengebed) met zijn drie delen: het nachtelijk psalmgebed, de Metten en de Lauden (ochtendlofzang) bij zonsopgang. Bovendien de gebedsdiensten overdag: de Priem (Eerste Uur, ongeveer om 6 uur), de Terts (Derde Uur, ongeveer om 9 uur), de Sext (Zesde Uur, ongeveer om 12 uur) en de Noon (Negende Uur, ongeveer om 3 uur). Deze gebedsdiensten, zoals we ze tegenwoordig kennen, zijn in bischopskerken opgebouwd naar het voorbeeld van de synagoge, en door monniken uitgewerkt; ze worden in hun volledige vorm slechts gedaan in kathedralen en kloosters.

Maar de gemeenten en afzonderlijke gelovigen proberen toch naar krachten en mogelijkheden daaraan deel te nemen in het besef dat het woord van de Apostel «Bidt zonder ophouden!» (1 Thes 5:17) ook voor hen geldt. Al deze gebedsdiensten worden op feestdagen opgeheven en gekroond door de goddelijke Liturgie.

Wat nu de liturgieviering zelf betreft: na de voorbereiding van de celebant en de Gaven in de proskomidie (voorbereiding) onderscheidt men twee hoofddelen: de woorddienst (de synaxis) en de eigenlijke eucharistische dienst.

De belangrijkste onderdelen van de woorddienst zijn: de grote vredesektinia met drie antifonen en twee kleine ektinia's, de Kleine Intocht met het Evangelieboek, het Trishagion, de Apostellezing (Epistel) en de plechtige verkondiging van het Evangelie van de dag.

In de oude Kerk werden daarna de katechumenen weggezonden na het grote Kerkgebed (dringende ektinia).

Met het 'Gebed voor de gelovigen' begint de eucharistische Liturgie. Het overbrengen van de heilige Gaven van de proskomidie (prothesis) naar de Heilige Tafel in het altaar (d.w.z. de altaarruimte), geschiedt tegenwoordig in de Grote Intocht met de heilige Gaven. Na de vragende ektinia, de vredeskus en de geloofsbelijdenis volgt het eucharistische gebed (de 'canon'), waarbij de celebant eerst uitroept: «Laat ons den Heer de Eucharistie opdragen!» en het volk antwoordt: «Het is waardig en recht.»

De Canon, die in de communie uitloopt, bestaat uit de dankzegging (eucharistie), de anamnese (zich te binnen brengen) en de epiklese (het aanroepen van de Heilige Geest).

De anamnese is de gedachtenis van het gehele Christusmysterie, zoals staat in 1 Kor 11:24: «Doet dit tot Mijn gedachtenis.» In de gedachtenis krijgen we deel aan het scheppende en verlossende gedenken van God en offeren zo datgene wat we van Hem ontvangen hebben, zoals gezegd wordt in het priesterlijke offergebed: «Dit verlossend gebod indachtig, stellen wij nu tegenwoordig alles wat voor ons geschiedt ... en offeren wij U het Uwe, genomen uit het Uwe, namens alles en voor alles.» Deze overdracht werd al in de tijd van het Nieuwe Testament als offer opgevat (vgl. Hebr 13:15, 1 Kor 10:20-21). Offer betekent hier in de formulering van K. Gamber (RK): «onder dankzegging en als teken van toewijding aan God een zichtbare gave, konkreet brood en wijn, opdragen ... De gaven van brood en wijn worden daarbij niet vernietigd, maar slechts uit het menselijke bezit afgezonderd en tot teken gemaakt van toewijding en dank van de door de priester offerende gemeenschap.»<sup>104)</sup> In die zin is niet alleen het opdragen op zichzelf, maar de hele eucharistieviering als een offer te beschouwen.

Bij het opdragen wordt vooral het heilswerk van Christus in de gedachten geroepen: «het Kruis, het Graf, de Opstanding op de derde dag, de Hemel-

vaart, de Troon ter rechterzijde, en de Wederkomst in heerlijkheid», zoals de Chrysostomos-Liturgie zegt. Op deze wijze wordt de aandacht gericht op het offer van Christus. Het gaat daarbij echter niet om een herhaling van het Kruisoffer van Christus in een of andere vorm, maar om het tegenwoordigstellen door de Heilige Geest van het gehele heilsgebeuren van Christus' Dood en Opstanding in de symbolen (*antitypoi*, wat woordelijk betekent: tegenbeelden) brood en wijn. Dit wordt ondubbelzinnig duidelijk in de Basilios-Liturgie, waar de priester ter inleiding van de epiklese bidt: «Daarom wagen wij te naderen tot Uw heilig Altaar, om daarop de symbolen te plaatsen van het heilig Lichaam en Bloed van Uw Christus. Wij bidden en smeken U, o Heilige der Heiligen: zend in Uw genadige goedheid Uw Heilige Geest neer over ons en over deze voor U neergelegde Gaven ...»

De epiklese is dus duidelijk het hoogtepunt van de eucharistische canon. Maar door dit vast te stellen komen we aan een voor de orthodoxe opvatting van de Eucharistie beslissend feit: niet het uitspreken van de instellingswoorden, zoals in het latijnse christendom, maar de hele anafora (opdracht), die opstijgt tot de epiklese, is noodzakelijk voor het orthodoxe geloof aan de tegenwoordigheid van Lichaam en Bloed van Christus in de symbolen brood en wijn. Het gaat dus niet om de vraag of de verandering bij het uitspreken van de instellingswoorden of bij het uitspreken van de epiklese geschiedt. Dat is scholastiek en geen juiste manier om de vraag te stellen. Een eucharistische canon kan niet orthodox genoemd worden 'omdat er toch ergens een epiklese in staat'. Het gaat er juist om dat aan de epiklese de daaraan toekomende plaats en rang wordt toegekend in het geheel van de anafora en ten opzichte van de instellingswoorden. In de orthodoxe anafora is de epiklese geplaatst boven en achter de instellingswoorden, die haar rechtsgrond vormen. Dat betekent echter: de celebrant staat bij het uitspreken van de anafora niet voor het volk als plaatsvervanger van Christus (in de symbolische houding naar het volk toegekeerd: *versus populum*), maar als vertegenwoordiger van het volk Gods staat hij als smekeling voor God (in de symbolische houding: naar het Oosten gekeerd). De instellingswoorden zijn een echte belofte, ze vormen de rechtsgrond voor de zekerheid dat de epiklese, d.w.z. de bede van de celebrant en de gemeente om de Heilige Geest, vervuld wordt. Maar juist deze bede om het komen van de Heilige Geest is volgens de orthodoxe theologie onontbeerlijk. Daarmee wordt verhinderd dat menselijk spreken en handelen in de plaats van God kunnen treden en onder bepaalde omstandigheden een magisch karakter krijgen.

Na de epiklese volgt een gebedsdeel met het Onze Vader als tafelgebed en dan het eigenlijke communiedeel, in drie onderdelen: breking van het Brood en vermenging in de Kelk, communie van de celebranten en communie van de gelovigen.

In de communie geschieht de vereniging met Christus door de wezenlijke verwerkelijking van wat de anamnese inhoudt en de epiklese bewerkt. Ook de in de Heilige Geest verzegelde gemeenteleden die niet ter communie gaan, nemen door gebed deel aan de geestelijke communie.

Met de slotgebeden en de wegzending wordt de openbare Liturgie beëindigd, waarna allen die aan de Liturgie deelnemen, naar voren komen om het Kruis te kussen en een stukje gezegend brood (*antidoron*) te ontvangen. Het antidoron heeft niets te maken met de gewijde Gaven, die bij de communie worden ontvangen; ook niets met het niet-gewijde brood en de wijn, die de communicanten nemen na de communie. Het antidoron is veeleer te beschouwen als een overblijfsel van het vroegchristelijke liefdesmaal (de agape). Het gezegende brood dat uitgedeeld wordt, kunnen allen ontvangen die aan de Liturgie deelgenomen hebben, zowel gemeenteleden als vreemden.<sup>105)</sup>

Bijbelse bronnen: 1 Thes 5:17 Lk 11:9-13 Mt 18:18-20 26:26-29 Mk 14:22-25 Lk 22:14-20 1 Kor 11:23-26.

N.B. Na het uitreiken van de communie zingen we:<sup>106)</sup>

*Wij hebben het ware Licht aanschouwd,  
ontvangen de hemelse Geest,  
het ware geloof gevonden.  
Wij aanbidden de heilige Drieënheid:  
Deze heeft ons gered.*

101: Wat betekent voor de orthodoxen de ritus van het breken van het Brood, de vermenging in de Kelk en het zeon?

Bij het breken van het Brood zegt de priester:<sup>107)</sup>

*Ontleed en gedeeld wordt het Lam Gods:  
Het wordt gedeeld, maar niet gescheiden;  
Het wordt altijd gegeten, maar nooit verteerd;  
Het heiligt allen die er aan deel hebben.*

Daarbij breekt de celebrant het Brood in vier delen en legt die kruisgewijs op de disk (schaaltje). Zo wordt in het symbool, het geheiligde Brood, geduid op de Kruisdood van de Heer; tegelijkertijd wordt de levenschenkende, heilende en verenigende kracht van dit gebroken Lichaam tot uitdrukking gebracht. De tegenstellingen 'gedeeld - niet gescheiden; gegeten - nooit verteerd' doen denken aan de Wonderbare Broodvermenigvuldiging (Mk 6:35-44 8:1-10), die immers in de oude Kerk al als een voorafbeelding van de eucharistische maaltijd werd beschouwd.

De vermenging van Brood en Wijn in de Kelk wordt reeds door Theodoros van Mopsuestia in het begin van de vijfde eeuw vermeld: «... Daarom is voorgescreven dat we de stukjes levenschenkend Brood in de Kelk werpen, om te tonen dat Lichaam en Bloed ondeelbaar met elkaar verbonden zijn.»<sup>108)</sup> In latere tijden wordt deze gedachte zo uitgewerkt dat dan het breken van het Brood en de vermenging symbolisch worden betrokken op het Kruis en de Opstanding van Christus. Daarbij stelt het breken van het Brood de Dood des Heren voor, de vermenging van Brood en Wijn in de Kelk de Opstanding. Deze betekenis wordt onderstreept door de woorden die de handeling begeleiden: «Volheid van de Kelk, van het geloof, van de Heilige Geest.» (Slavische versie: «Volheid van de Heilige Geest.») Want het is de Heilige Geest Die het Leven geeft en de Opstanding bewerkte.

Sinds de zesde eeuw wordt deze uitleg bekraftigd door het toevoegen van het zeon (d.w.z. van heet water), dat de Heilige Geest moet symboliseren, vol van de kracht van het vuur en Die tot leven brengt. Voor de gelovigen wordt door de ritus van het zeon zichtbaar gemaakt dat zij in de Eucharistie niet alleen deel krijgen aan de voor het heil der mensen geofferde Mens Jesus en de door Hem verworven heilsgoederen, maar aan de levende godmenschelijke Heer Zelf, en daardoor ook aan de levenschenkende Heilige Geest. Vandaar de woorden van de celebrant bij het ingieten van het zeon: «Gloed van geloof: vol van Heilige Geest.»

Bijbelse bronnen: Jes 6:6 Joa 19:34 Hand 2:4 Rom 12:11.

## 102: Wat zijn en betekenen de diptieken?

De diptieken waren schrijftabletten (tegenwoordig boekjes of gewoon twee blaadjes papier) met in twee rijen de namen van de levende en van de gestorven gelovigen die men in de Liturgie wil laten gedenken. Dit gedenken kan op verschillende plaatsen in de Liturgie plaatsvinden: bij de proskomidië doordat voor elke naam een deeltje van een prosfora op de disk wordt gelegd. Deze deeltjes worden niet gewijd, maar na de communie in de Kelk gedaan. Het gedenken kan echter ook mondeling geschieden: door het noemen van de namen bij de dringende ektnia na het Evangelie, bij de Grote Intocht door het noemen van de namen in de bede voor de gehele gemeente; tenslotte ook door het noemen van de namen bij de gedachtenis van de Heiligen na de epiklese. De gebruiken hiervoor zijn in iedere gemeente, al naar herkomst en grootte, wat verschillend.

In onze gemeenten van slavische oorsprong schrijft iedere gelovige bij het begin van de Liturgie (in ieder geval vóór de Evangelie-verkondiging) de namen van de levende en gestorven personen die hij graag in de Liturgie wil laten gedenken, op twee blaadjes papier of in een boekje en laat deze dip-

tieken met een prosfora, waarvoor hij een kleine offergave geeft, naar de proskomidië brengen. Aan het einde van de Liturgie krijgt hij de prosfora, waaruit de gedachtenisdeeltjes genomen zijn, met het boekje of de blaadjes weer terug.

Door dit gebruik krijgt de persoonlijke voorbede van de gelovigen zichtbare gestalte en voegt zich in de voorbede van de Kerk.

Bijbelse bronnen: Ef 6:18 Kol 1:3, 9 4:3 1 Tim 2:1.

## 103: Zijn er in de Orthodoxe Kerk nog andere sakramenteren behalve doop, myronzalving en eucharistie? Hoeveel en welke?

Het latijnse woord 'sacramentum' is voor de mysteriën waarover we hier spreken, eigenlijk ongeschikt en leidt tot misverstanden. Dat blijkt ook daaruit dat men het aantal van de 'sakramenteren' niet kan vastleggen zoals in de westerse kerken. Weliswaar spreken sommige leerboeken ook over 'zeven sakramenteren' in de Orthodoxe Kerk, maar dat is een gelijktrekken met de Rooms-katholieke Kerk, dat de werkelijkheid niet dekt. Het uit de denkwereld van Aristoteles ontstane latijnse begrip sakrament (sacramentum betekent oorspronkelijk eed op de vlag) bevat een juridisch beginsel en laat zich precies definiëren. Anders staat het met het oorspronkelijke griekse woord 'mysterion' (van 'myein' = sluiten van mond en ogen). Het mysterie geeft een 'verborgen openbaring' aan, die zich vertoont zonder zich te onthullen. Het gaat dus om een paradox, die men niet kan ontleden. Want tot het wezen van het mysterie behoort zowel het onthullende openbaren als het verhullende zich-aan-de-greep-onttrekken. Daarom is ook de vertaling 'geheimnis' voor 'mysterie' ongeschikt en misleidend. Het is daarom beter de uitdrukking 'mysterie' onverteerd te laten en in verband met de Orthodoxe Kerk noch over geheimnissen noch over sakramenteren te spreken.

In het mysterie kan men geen onderscheid maken tussen 'forma' en 'materia', zoals bij het latijnse sakrament. Niet 'signum' (teken) en 'res' (aangeduide zaak) zijn de beslissende categorieën, maar 'symbol' en 'oerbeeld' in de platonische betekenis. Want het mysterie geeft deel aan het oerbeeld door een werkzaam symbool. Dit berust op de in Jesus Christus door God gegeven belofte en het komen van de Heilige Geest. Daarom hebben de mysteriën waarbij het heil wordt doorgegeven door de Kerk (de 'sakramenteren') een epiklese, zoals we zien bij de doop, myronzalving, eucharistie, biecht, ziekenzalving, huwelijkskroning, wijding van geestelijken en monniken, waterwijding, toebereiding van de myron, kerkwijding, wijding van een antimission (doek met relieken op het Altaar). Maar het begrip 'mysterie' laat zich niet beperken tot deze kerkelijke handelingen. Want enerzijds wordt ook het Rijk Gods en de komst daarvan, de Menswording van Jesus Christus, het Evangelie en zijn verkondiging in de heilige Schrift 'mysterie'

genoemd, anderzijds hebben de oude Kerkvaders ook over de evangelie-lezing in de kerkdiensten en over het gebed als over mysteriën gesproken. Er bestaat dus in de Orthodoxe Kerk geen vast aantal mysteriën, maar – zoals alleen al het spreken over 'feestmysteriën' duidelijk maakt – een onoverzienbare menigte. In al die afzonderlijke veelvuldige mysteriën breekt echter het éne licht van het éne heilsgebeuren in Jesus Christus, zoals het zonlicht breekt in de kleuren van de regenboog. Dit alles moet men bedenken en er rekening mee houden, wanneer men over de mysteriën spreekt of zelfs in analogie met de westerse kerken soms het begrip 'sakrament' gebruikt.

Bijbelse bronnen: Mt 13:11 Mk 4:1 Lk 8:10 1 Kor 4:1 Kol 1:26-27  
2:2 4:3 Ef 5:32 6:19.

104: Hoe wordt de kerkelijke boete in de orthodoxie voltrokken en opgevat?

Er bestond in de oude Kerk in het Oosten een bepaalde groep van boetenden, die wel de anafora mee mochten opdragen, maar niet ter communie gaan. Zij werden voor de broodbreking weggezonden, zoals nog blijkt uit het gebed van de hoofdbuiging na de voorbeden die op de epiklese volgen. De volmacht zondaren als boetenden te binden en hen door de absolutie weer te ontbinden, is aan de opvolgers der Apostelen, de bisschoppen en de namens hen handelende priesters, verleend op grond van de apostolische sleutelmacht, die de Heer aan de Apostelen verleend heeft met de woorden: «Waarlijk, Ik zeg u: 'Alles wat gij binden zult op aarde, dat zal ook in de Hemel gebonden zijn. En alles wat gij op aarde zult ontbinden, zal ook in de Hemel ontbonden zijn.'» (Mt 18:18).

Deze woorden gelden naar orthodox inzicht voor alle Apostelen in gelijke mate, niet alleen voor Petros. In Mt 16:19 wordt Petros slechts als spreker van de Apostelen speciaal naar voren gehaald. Deze uitleg wordt bevestigd doordat evenals in Mt 18:18 ook in Joa 20:23 alle Apostelen aangesproken worden. De Orthodoxe Kerk kent daarom in tegenstelling tot de Rooms-katholieke Kerk geen 'voorbereouden gevallen': iedere priester kan voor alle zonden absolutie geven.

Als men het correct doet, wordt de absolutie gegeven na een persoonlijke biecht. Daarbij moet men beseffen dat voor orthodoxen de biecht een andere betekenis heeft dan voor rooms-katholieken, waar de priester een rechterlijke functie heeft en het gewicht van de zonden moet beoordelen om de juiste strafmaat op te leggen. De Orthodoxe Kerk kent niet het denkbeeld dat de biechteling voor de begane zonden satisfactie (genoegdoening) moet geven en dat hij die in het vasevuur zal moeten volbrengen als hij dat op aarde niet volledig heeft gedaan. Weliswaar kan ook de Orthodoxe priester

aan de biechteling een boete (epitimi) opleggen, hem b.v. voor een bepaalde tijd de communie verbieden. Maar dat doet hij uit een oogpunt van zielszorg. Want hij is geen rechter in Gods plaats, maar een als vertegenwoordiger van de apostolische Kerk gevormd voorbidder en zielenarts; daarom geeft hij de absolutie terwijl hij, naar het Oosten gekeerd, naast de biechteling staat; hij legt deze, na het belijden van de zonden, het epitachel op het hoofd en zegt een absolutiegebed in de epikletische, vragende vorm, d.w.z. hij smeekt God, over de zondaar heen, voor deze om vergeving van zonden, verzoening, opnieuw verenigen van de zondaar met het Lichaam van Christus en vernieuwing door de Heilige Geest.

Als in bepaalde westrussische gemeenten door de priesters in plaats van de vragende absolutieformule een indikatieve vorm in de ik-stijl gebruikt wordt, dan is dat te wijten aan roomse beïnvloeding en niet in overeenstemming met de orthodoxe geest van de biecht, maar het heeft uiteindelijk ook daar de orthodoxe opvatting van de biecht als zodanig verder niet beïnvloed. Deze wordt erdoor gekenmerkt dat de gelovigen hun zonden niet zoals in de Rooms-katholieke Kerk naar 'getal en soort' (secundum numerum et speciem) opnoemen, maar eenvoudig hun tekortschietende liefde tot God, tot de naaste en tot zichzelf met berouw bekennen en duidelijk beschrijven, waarbij de zonde allereerst als geesteshouding en niet uitsluitend als daad wordt gezien. Overigens worden de gelovigen ertoe aangespoord in de biecht niets te zeggen dat iemand anders belast en vooral geen namen te noemen van medeschuldigen, omdat het voor een echte biecht niet bevorderlijk is als men van zichzelf naar anderen afdwaalt, terwijl dit bovendien vele gevaren in zich bergt.

Wat de vraag betreft hoe vaak men moet biechten: in de oude Kerk, zowel in het Oosten als in het Westen, was het regel dat men minstens voor Pasen moet biechten en ter communie gaan. Tegenwoordig is de praktijk in de Orthodoxe Kerken heel verschillend, zo zelfs dat enkele Griekse gemeenten de persoonlijke biecht niet eens meer kennen.

In onze westerse gemeenten is het gebruikelijk dat de gelovigen, onafhankelijk van het deelnemen aan de communie, elke maand één of tweemaal gaan biechten, omdat dit ritme voor een gestadige geestelijke groei geschikt blijkt te zijn.

Bijbelse bronnen: Mt 18:18 16:19 Joa 20:19-23.

N.B. Tot de inleidende gebeden van de kerkelijke biechtritus behoort het troparion: <sup>109)</sup>

*Ontferm U onzer, Heer, ontferm U onzer.*

*Wij zondaars bieden U, Meester, dit smeekgebed aan,  
omdat wij van alle verdediging verstoken zijn:  
ontferm U onzer.*

### 105: Wat betekent voor de orthodoxen de ziekenzalving?

Deze kan men niet gelijkstellen met wat tot voor kort in de Rooms-katholieke Kerk het 'Laatste Oliesel' heette, want het is geen sakrament voor stervenden. De Orthodoxe Kerk geeft aan de stervenden de communie als 'spijss voor onderweg' (teerspizje). De ziekenzalving wordt ook niet alleen bij stervensgevaar gegeven, maar deze wordt voltrokken tot gezondmaking van hen die naar lichaam, ziel of geest ziek zijn. Voor het eerst wordt deze zalfing genoemd in de Brief van Jakobos: «Is iemand onder u ziek? Laat hij de priesters der kerk bij zich roepen, dat zij over hem bidden en hem zalven met olie in de naam des Heren. En het gebed des geloofs zal de zieke behouden en de Heer zal Hem oprichten. En als hij zonden gedaan heeft, zal hem vergiffenis geschenken worden.» (Jak 5:14-15).

Op grond van deze instructie van de Apostel en een symbolische uitleg van ziekgenezingen in het Oude Testament wordt in de Orthodoxe Kerk de ziekenzalving als het goed is, door zeven priesters (presbyters) te zamen gedaan. In geval van nood kan echter ook een enkele priester de handeling uitvoeren mits hij die in naam van een aantal priesters voltrekt. Hij moet alle priestergebeden lezen, behalve bij levensgevaar van de zieke.

Omdat dit mysterie ook de wonderen der zonde heelt, wordt het op vele plaatsen in de Heilige en Grote Week aan de gehele gemeente aangeboden.

Bijbelse bronnen: Jak 5:14-15 3 Kon 18:43 LXX 4 Kon 4:35 5:14 LXX.

### 106: Welke vorm en betekenis heeft de huwelijkskroning bij de orthodoxen?

In de Orthodoxe Kerk wordt de kerkelijke huwelijksinzegening als huwelijkskroning voltrokken, d.w.z. in het middelpunt van de ceremonie staat de kroning, waarbij de priester die het huwelijksmysterie voltrekt, bruidegom en bruid elk een kroon of een bloemenkrans opzet met de woorden: «Gekroond wordt de dienaar Gods NN voor de dienares Gods NN in de Naam van de Vader, en van de Zoon, en van de Heilige Geest. Amen.» en «Gekroond wordt de dienares Gods NN voor de dienaar Gods NN in de Naam van de Vader, en van de Zoon, en van de Heilige Geest. Amen.» En vervolgens zegent hij hen driemaal, zeggend: «Heer onze God, kroon hen met luister en eer.» De kroning wordt voorafgegaan door een verloving in de nartex van de kerk, waarbij de priester het bruidspaar de ringen aan de vingers steekt. Vaak wordt de verloving, waarbij het bruidspaar elkaar het ja-woord geeft, al eerder als een aparte ceremonie gevierd.

Bij het sluiten van een tweede of derde huwelijk, dat bij een strenge handhaving van de kerkelijke voorschriften (kat' akribéian) niet gekroond zou mogen worden, maar van oudsher op grond van de goedheid en mensen-

liefde van Christus (kat' oikonoméian) toch toegelaten wordt, worden in de verkorte en direct aan de kroning voorafgaande verloving een boetegebed en een absolutiegebed ingevoerd.

Als derde deel van de ceremonie volgt op de kroning een woorddienst (synaxis) voor het bruidspaar en hun verwanten, waarbij als Evangelie de perikoop over de Bruiloft van Kana wordt voorgelezen en de priester het bruidspaar driemaal uit een beker wijn laat drinken, terwijl gezongen wordt: «Ik zal de Kelk des heils nemen, en de Naam des Heren aanroepen.» (Ps. 115(116):13). Daarna volgt driemaal een rondgang met het bruidspaar om de analooi (standaard met het Evangelieboek of een ikoon). Deze liturgische dans wijst door de drievoudige kring die deze beschrijft, op de toekomstige voleinding van de hier gesloten gemeenschap. Tenslotte volgt na het afnemen van de kronen nog een handoplegging met een priestergebed: «Heer onze God, Die het huwelijk gezegend hebt door Uw aanwezigheid op de bruiloft te Kana, zegen ook Uw dienaren die door Uw voorzienigheid in het huwelijk verbonden zijn. Zegen hun intrede en hun uitgang. Vervul hun leven met alle goed. Bewaar hun kroon ongeschonden in Uw Koninkrijk. En houd hen staande in alle verzoeking, tot in de eeuwen der eeuwen.» En allen zingen «Amen».

In dit gebed wordt de diepere zin van de kroning duidelijk: al in de Heilige Schrift wordt de overwinningskrans waarmee de deelnemers aan een wedstrijd in de antieke wereld gekroond werden, tot het symbool voor de prijs die de strijders des geloofs na de voleinding van hun strijd van de Heer zullen ontvangen. Het zal een onverwelkbare krans zijn. In de oude Kerk werden de Martelaren, mannen en vrouwen, met deze krans afgebeeld, als teken van hun overwinnend leven en sterren. Het is de bestemming van de gehuwden, hun overwinningskrans in het huwelijk te verkrijgen. Ze zijn nu al, bij het begin van hun weg, gekroond. Gods hulp en zegen voor deze weg is hun beloofd. Hij zal hun kronen bewaren en die aan hen teruggeven, wanneer zij eenmaal als overwinnaars voor Hem worden gevoerd.

Bijbelse bronnen: Joa 2:1-11 1 Kor 9:25 1 Thes 2:19 1 Petr 5:4.

### 107: Hoe ziet de Orthodoxe Kerk het huwelijk?

Om de orthodoxe opvatting van het huwelijk te begrijpen, moet men zich realiseren dat de antieke wereld geen vrije partnerkeuze kende en dus ook geen huwelijk uit liefde. De liefde moest in het huwelijk zelf ontwikkeld worden. Dit was onder de gegeven maatschappelijke verhoudingen alleen mogelijk als de monogamie werd beschermd, d.w.z. als de vrouw niet vanwege kinderloosheid, ongeschiktheid, moeilijkheden met de andere vrouwen in de familie of welke redenen ook, zonder meer kon worden verstoten. In dit verband moet men ook de houding van Jesus Christus ten aanzien van

het huwelijk, zoals deze ons in de Evangelieën wordt beschreven, verstaan. Wat daarbij bijzonder opvalt, zijn twee dingen: aan de ene kant Zijn opleggen voor de bescherming van de rechteloze vrouw; anderzijds Zijn streven het huwelijk als een echte, duurzame gemeenschap te doen beschouwen. Zo staat in Mt 19:3-9: «Toen kwamen er Fariseën naar Jesus om Hem op de proef te stellen met de vraag: 'Mag een man zijn vrouw verstoten om elke reden?' Hij gaf hun ten antwoord: 'Hebt gij niet gelezen dat de Schepper van de mens hen vanaf het begin als man en vrouw heeft gemaakt, en daarbij heeft gezegd: 'Daarom zal een man zijn vader en moeder verlaten, om zich te binden aan een vrouw, en die twee zullen worden tot één vlees'? (Gen 2:24). Zij zijn dus niet langer twee, want ze zijn één vlees geworden. Wat God dan met elkaar verbonden heeft, dat mag een mens niet scheiden.' Toen vroegen zij: 'Hoe komt het dan dat Moses heeft voorgeschreven om een vrouw bij het wegzendende een scheidingsbrief te geven?' Daarop gaf hij hun ten antwoord: 'Om de hardheid van uw hart heeft Moses u toegestaan uw vrouw te verstoten. Maar in den beginne was dit niet zo. Daarom zeg Ik u: Wie zijn vrouw verstoot, tenzij wegens echtscheiding, en een ander huwt, pleegt echtscheiding. En ook wie een verstoten vrouw huwt, pleegt echtscheiding.'» Een zondige verhouding van de ene partner met een derde wordt als enige wettige grond voor een scheiding van de andere aangegeven, omdat daardoor de grondslag van de betrekking tussen de partners, waarop de gemeenschap der liefde groeien kan, vernietigd is.

In deze geest houdt de Orthodoxe Kerk, evenals de gehele oude christendom, principieel vast aan de monogamie, maar staat echtscheiding toe als de grondslagen voor de echtelijke gemeenschap verwoest zijn. Daarentegen veroorlooft zij, overeenkomstig de canon, niet dat gescheiden partners, weduwnaars of weduwen hertrouwen, zoals de Apostel Paulus zegt: «Aan de gehuwden echter beveel niet ik, maar de Heer, dat de vrouw zich niet van haar man mag laten scheiden; als zij echter gescheiden is, dan moet zij ongehuld blijven of zich met haar man verzoenen. Ook een man mag zijn vrouw niet verstoten.» (1 Kor 7:10-11). Daarachter staat de opvatting dat ieder huwelijk, onafhankelijk van de directe aantrekkracht van de partner, voor de lange duur gesloten. Want liefde is naar orthodoxe opvatting iets geheel anders dan emotionele of erotische genegenheid. Liefde is toewijding van zichzelf aan de ander, zoals het in het zogenoemde Hooglied van de Liefde, 1 Kor 13, is beschreven: «De liefde is lankmoedig, de liefde is goedertieren, zij is niet afgunstig, de liefde praalt niet, zij is niet opgeblazen, zij handelt niet onbetrouwbaar, zij zoekt haar eigenbaat niet, zij wordt niet verbitterd, zij rekent het kwaad niet aan. Zij verblijdt zich niet over de ongerechtigheid, maar verheugt zich met de waarheid. Alles bedekt zij, alles gelooft zij, alles hoopt zij, alles verdraagt zij. De liefde vergaat nimmer.» (1 Kor 13:4-8).

Het huwelijk als gemeenschap waarin liefde gegroeid is, duurt tot na de dood. In deze zin wordt het huwelijk ook gezien als symbool van de verhouding tussen Christus en de Kerk, zoals o.a. ook gezegd wordt in de Apostel-leszing van de synaxis bij de huwelijkskroning: «Gij mannen, hebt uw vrouwen lief, gelijk ook Christus de Kerk liefgehad en Zich voor haar overgeleverd heeft» en «Gelijk dan de Kerk aan Christus onderdanig is, zo moeten de vrouwen het ook in alles aan haar mannen zijn.» (Ef 5:25, 24).

Deze tekst moet men overigens goed begrijpen. Die wil niet zeggen dat de man boven de vrouw gesteld is – dat was in de toenmalige maatschappij vanzelfsprekend –, maar legt de nadruk op de wederkerige toewijding aan elkaar en breekt daardoor juist met de paternalistische wereldbeschouwing, waarin de man zijn wil doordrijft en de vrouw de lasten draagt. Tegenwoordig zien we veel huwelijken stukgaan omdat elk deel, vrouw en man, zonder met iets of iemand rekening te houden, zichzelf probeert te verwerkelijken. Maar dan ligt het heil niet in pogingen de paternalistische verhoudingen uit het verleden terug te vinden, maar veeleer in het beoefenen van wederzijdse achtung en toewijding binnen de tegenwoordig bestaande maatschappelijke verhoudingen en daarin het voorbeeld van Christus en de Kerk met ijver na te volgen.

Bijbelse bronnen: Mt 5:27-28 31-32 19:3-9 1 Kor 7:10-17 Ef 5:20-33.

108: Hoe kan men echter stellen dat de huwelijksgemeenschap tot na de dood voortduurt, terwijl de Heer heeft gezegd dat in de hemel noch gehuwd, noch ten huwelijk gegeven wordt, maar dat allen daar zullen zijn als Engelen?

Ook hier is het nodig de perikoop waarover de discussie gaat, in haar verband te zien. Het gaat daarbij om een vraag van de Sadduceën, die het bestaan van de opstanding loochenen en deze met een verzonnen geschiedenis als voorbeeld belachelijk willen maken. Zij vroegen Jesus: «Meester, Moses heeft gezegd: 'Wanneer iemand kinderloos sterft, dan moet zijn broeder diens vrouw huwen om aan zijn broeder een nakomelingschap te geven.' (Deut 25:5). Nu waren er eens zeven broeders. De eerste trouwde en stierf, en daar hij geen kinderen had, liet hij zijn vrouw na aan zijn broer. Zo ging het ook met de tweede en de derde, tot en met de zevende. Het laatste van allen stierf de vrouw. Aan wie van de zeven zal zij nu bij de verrijzenis als vrouw toebehoren. Zij hebben haar immers allen tot vrouw gehad?» Jesus gaf hun ten antwoord: 'Gij dwaalt, daar gij de Schrift niet kent en evenmin Gods macht. Immers, in de Opstanding wordt niet gehuwd, noch uitgehuwelijkt, maar men zal er zijn als Engelen Gods in de hemel' (Mt 22:24-30).

Men moet beseffen dat bij de Sadduceeën in dit voorbeeld noch het huwelijk als liefdesgemeenschap noch de vraag naar de duur daarvan aan de orde is, maar veeleer de vrouw als rechteloos bezit van zeven mannen. Daarom maakt Jesus in Zijn antwoord ondubbelzinnig duidelijk dat deze vrouw na de opstanding niet weer versjacherd wordt. Niemand heeft meer recht op haar; zij zal geen man meer dienen, maar net als de Engelen vrij zijn om alleen God te dienen.

Daarom kan men deze perikoop niet gebruiken om de duur van de liefdesgemeenschap van het huwelijk door de dood heen, te bestrijden. Want ook al blijft het huwelijk als een dwanginstelling die een partner tot slaaf maakt, niet tot na de dood bestaan, zoals hier duidelijk wordt, het is toch ook niet te beschouwen als maar een episode in het menselijk leven. Het is veeleer een verhouding die ons geheel en voortdurend tegenover onze partner verplicht. Alleen als we dat aannemen, kan groeien wat door de dood heen blijft bestaan, namelijk de liefde, die geenszins hetzelfde is als de verliefdheid die aan het begin van een huwelijk bestaat. Dat mensen in het huwelijk schipbreuk kunnen leiden, zoals ze ook verder in het leven kunnen mislukken; dat hun dan in uitzonderingsgevallen om hen niet geheel verloren te laten gaan kat'oikomeian een nieuw huwelijksverband wordt toegestaan, verandert niets aan het principiële standpunt ten aanzien van het huwelijk. Dat kan men begrijpen als men inziet dat wettelijkheid vreemd is aan het orthodoxe geloof en dat voor elke menselijke instelling en ordening het woord van de Heer over de sabbat geldt: «De sabbat is gemaakt voor de mens, niet de mens voor de sabbat.» (Mt 2:27:28).

Bijbelse bronnen: Mt 22:24-30 Mk 2:23-28.

109: In hoeverre heeft de Orthodoxe Kerk rechtens de mogelijkheid in een kwestie van kerkrecht, zoals de kroning van een tweede of derde huwelijk, van de strenge rechtsbepaling af te wijken en toch aan de instellingen van de Vaders vast te houden zonder die af te zwakken?

Het allerhoogste gebod in de Orthodoxe Kerk is het gebod van de liefde. Ieder ander gebod moet daaraan ondergeschikt worden geacht. Als dus in een bepaald geval het streng volgen van de canons van de Vaders, d.w.z. het opvolgen kat'akribeian, het gebod van de liefde tekort zou doen, zodat een mens naar lichaam of ziel geschaad zou worden, dan is het niet alleen toegestaan, maar zelfs verplicht van de strenge rechtsregel af te wijken en overeenkomstig de liefde, d.w.z. kat'oikomeian, het in dit speciale geval gebodene te doen. Daarbij moet men er echter voor oppassen dat de rechtsregel zelf niet schijnbaar wordt opgeheven, en dat het speciale geval als precedent geen nieuw recht schept. Daarom kan men voor zulke speciale

gevallen geen algemene bindende regels geven, maar moet men die overlaten aan het zielzorgende geweten van de bisschop of de priester, die in een bepaald geval met het voltrekken van het mysterie belast is.

Anders dan in de westerse opvatting vernietigt in de Orthodoxe Kerk zelfs de dood de liefdeband van het huwelijk niet, omdat Christus de dood overwonnen heeft. Daarom vergt de Kerk een boete voor elke nieuwe huwelijksluiting, ook al wordt die kat'oikomeian toegestaan en is de betrokken huwelijkspartner 'buiten zijn of haar schuld' gescheiden. Als een mens zijn partner opgeeft, doet hij of zij altijd tekort aan de oorspronkelijk aangegane verbintenis.

Het diepste onderscheid is echter dat de westerse zienswijze het huwelijk op de eerste plaats opvat als een wettige overeenkomst, terwijl het naar orthodox begrip gegronde is in een mysterie dat het huwelijk maakt tot een symbool van de verhouding tussen Christus en de Kerk. Er bestaan allerlei gegevens waaruit blijkt dat in de eerste tien eeuwen ook in het Westen de orthodoxe zienswijze zich deed gelden.

Bijbelse bronnen: Mt 12:1-2 Joa 13:34-35 Rom 13:8-10 Gal 2:1-21 Ef 5:32.

110: Hoe ziet men in de Orthodoxe Kerk de kerkelijke hiërarchie in haar verhouding tot het volk Gods?

Naar orthodox inzicht hebben alle gelovigen als heilig volk deel aan het koninklijk priesterschap van Christus. Dit algemene priesterschap van alle gelovigen, waartoe men door de myronzalving 'gewijd' wordt, is de reden dat de goddelijke Liturgie niet als 'privémis' kan worden gevierd; dat het volk bij het vieren van alle mysteriën 'Amen' moet zeggen; dat de hiërarchie onder akklamatie van het volk gewijd wordt; dat in geval van nood iedere christen (maar geen niet-christen) de doop kan toedienen. Maar dit algemene priesterschap van het gehele Volk Gods neemt niet weg, maar gaat er juist van uit, dat er in het éne Volk en Lichaam van Christus een veelvuldigheid van taken en gaven bestaat. Daartoe behoren vooral de ambten die bestemd zijn voor de dienst aan de Heilige Tafel (d.w.z. het Altaar): de bisschoppen, presbyters (priesters) en diakens. Zij vormen de hiërarchie, d.w.z. het heilige begin van het priestergeslacht van allen. Te zamen met de dienst aan het Altaar en de heilige mysteriën is hun ook het verkondigings- en herdersambt toevertrouwd, evenals de speciale zorg dat de gemeenten in hun diensten, verkondigingen en gedrag zich niet zonder waarschuwing van de levende kerkelijke gemeenschap en de traditie verwijderen.

Deze opdrachten aan de hiërarchie tot leiding geven zijn echter niet bedoeld om de leken onmondig te maken en te veroordelen tot passiviteit,

want deze worden daardoor niet ontheven van hun medeverantwoordelijkheid voor de kerkelijke diensten en het geestelijke leven van de gemeenten. Dit kan men al direct duidelijk zien doordat orthodoxe kerkdiensten alleen 'mooi' worden als alle aanwezigen meehelpen en het niet alleen op de celebranten aankomt hoe de dienst 'lukt'. Overigens moeten alle ambten in de Kerk beschouwd worden als het verrichten van diensten, niet als bevoegdheden tot heersen van degenen die ertoe uitgekozen zijn.

Bijbelse bronnen: 1 Petr 11:5, 9 1 Kor 12:4-11, 28-30 Ef 4:11-13 Mk 10:42-45.

111: Waaruit bestaan de speciale diensten van de bisschoppen, priesters en diakens en hoe zijn die ontstaan?

Voor het houden van kerkdiensten was er, evenals in de synagoge, ook in de Kerk van oudsher een voorganger nodig. In de tijd van het Nieuwe Testament heeft waarschijnlijk aanvankelijk een raad om de beurt het voorgangerschap bekleed. In Jeruzalem bijvoorbeeld schijnen eerst de Twaalf en daarna speciaal Petros, Jakobos en Joannes (de 'drie zuilen') deze taak te hebben vervuld. We horen van presbyters (oudsten) uit de joodschristelijke gemeenten en van episkopen (opzieters) uit de heidenchristelijke (paulinische) gemeenten, die kennelijk aanvankelijk allen gelijk zijn in hun positie en taak. Maar toen de geheimleer van de gnosis de gemeenten begon te verontrusten en de aanhangers daarvan zich aaneenloten in exclusieve kringen en toen er scheuringen ontstonden in verband met de uitleg van de Wet, bleek de noodzakelijkheid het voorgaan in de openbare eredienst, het voltrekken van de mysteriën, het leergezag en de zielzorg stevig te leggen in de hand van één man, die zijn volmacht kon ontlenen aan de opdracht (handoplegging) van de stichter van de gemeente (Apostel) of van een door deze aangestelde opvolger. Zo ontstond het zogenoemde 'monarchiale episkopaat'. Aan te tonen is dit het eerst in Jeruzalem, waar de Broeder des Heren Jakobos na de dood van Jakobos de Oudere (ongeveer in 62) en het weggaan van Petros en Joannes, de gemeente alleen leidde. Omstreeks 110 vinden we vervolgens ook in de ons bekende gemeenten in Syrië en Klein-Azië een bisschop als gemeenteleider, terwijl in Rome, naar alle waarschijnlijkheid, pas tegen het midden van de tweede eeuw een bisschop aan het hoofd van de gemeente stond.

Maar ook daar waar nu een bisschop de gemeente leidde, was de raad niet zonder meer verdwenen. De medeleden worden nu presbyter genoemd, zowel in de heidenchristelijke als in de joodschristelijke gemeenten. Zij zijn nu in rang onder de bisschop geplaatst, vervullen hun ambt als zijn plaatsvervangers en verzorgen in de eerste plaats ook nieuw ontstane gemeenten, die niet door een Apostel of leerling van een Apostel zijn ontstaan en dien-

tengevolge geen bisschop hebben. Zo ontstaat de taakverdeling tussen bisschop en priesters: de bisschop is de verantwoordelijke voltrekker van de mysteriën, de leraar en herder der gemeenten. Hij alleen kan wijdingen toedienen, overigens slechts voor het gebied van zijn bevoegdheid. In dit gebied heeft hij de apostolische volmacht en niemand kan die besnoeien. De bisschop is in elke kerk van zijn eparchie (bisdom) tegenwoordig door het antimension, d.w.z. de met myron gezalfde en door hem ondertekende altaardoek met relieken, en de troon in het altaar. Opdat de bisschop in zijn ambt onafhankelijk zou zijn van staats- en familiepolitiek, wijdt men sedert de zesde eeuw slechts in celibaat levende, meestal tot de monnikenstand behorende, mannen tot bisschop. (Tegenwoordig bestaat bij veel orthodoxe gemeenteleden en priesters de wens weer tot de oudkerkelijke gewoonte van gehuwde bisschoppen terug te keren.) De bisschopskeuze geschiedde oorspronkelijk overal door clerus en volk; later hebben staat en synode dit recht tot zich getrokken. Tegenwoordig keert men geleidelijk weer terug tot het laten kiezen door vertegenwoordigers van de clerus en de leken van een bisdom, waarna de synode de benoeming verleent en concelebrerende bisschoppen de wijding voltrekken.

Wat de positie en de functie van de priester betreft: hij kan als plaatsvervanger van de bisschop alle bisschoppelijke ambtshandelingen (ook de myronzalving) voltrekken, behalve de wijdingen. Hij kan voor zijn wijding trouwen en als gehuwde zijn dienst doen, maar als hij weduwnaar wordt, is hem geen tweede huwelijjk toegestaan.

De diaken is vanaf de tijd van het Nieuwe Testament dienaar aan het Altaar en bij het beheer van de sociale taken van de gemeente. Tegelijkertijd is hij ceremoniemeester, d.w.z. hij geeft de aanwijzingen en treft de voorzieningen voor de juiste viering van de kerkdiensten, wat vooral bij concelebratie belangrijk is. Hij kan echter zelf de priesterbeden en -diensten niet verrichten, dus ook niet voorgaan in de goddelijke Liturgie. Evenals de priester kan hij voor zijn wijding trouwen en getrouwdi dienen, maar ook hem is een tweede huwelijjk (kat'akribéian) niet toegestaan.

Bijbelse bronnen: Hand 1:13-26 6:2 Gal 2:9 Hand 12:2 Gal 1:19 Fil 1:1 Jak 5:14 Hand 14:23 20:17-35 1 Tim 3:1-13 4:12-18 5:17-23 Tit 1:5-9.

112: Hoe worden in de Orthodoxe Kerk de wijdingen tot de kerkelijke ambten voltrokken?

De wijdingen tot diaken, priester en bisschop worden vanaf de tijd van het Nieuwe Testament voltrokken door handoplegging (cheirotonia), en wel bij diakens en priesters door de handoplegging van een bisschop, bij bisschoppen door de handoplegging van meerdere bisschoppen. Maar daarbij

behoort in de orthodoxe ritus ook de tegenwoordigheid en medewerking van het volk. Daarom geschiedt deze handoplegging in de goddelijke Liturgie. De medewerking van het volk bestaat niet alleen in het gebed, maar ook door een openlijke instemming met het door de clerus aangeheven roepen van «*Axios, axios, axios?*» (waardig, waardig, waardig). Als door een stem «*Anaxios!*» wordt geroepen, moet de wijding worden afgebroken. Tot de ritus behoort verder na een epikletisch gebed en de handoplegging ook de bekleding van de nieuwgewijde met de liturgische gewaden. Karakteristiek daarbij is dat de wijding van een bisschop bij het begin van de Liturgie voor de lezingen wordt voltrokken, omdat vroeger de nieuwe bisschop het Evangelie las. De wijding van een priester vindt na de Grote Intocht plaats, opdat hij concelebreren kan. De wijding van een diaken is geplaatst na de epiklese van de Liturgie, opdat hij kan helpen bij de uitreiking van de heilige Gaven aan de gelovigen.

Er is een onderscheid tussen deze wijdingen door chirotonie en de wijdingen tot hypodiaken (subdiaken) en tot lektor (lezer) door chirothesis (cheirothesis). Dat zijn wijdingen die de gewijden niet uit de lekenstand afzonderen. Hun functies in de kerkdienst kunnen ook door niet-gewijde gelovigen worden overgenomen. De wijding tot hypodiaken wordt voor de Liturgie voltrokken, omdat het zijn taak is de bisschop in de Liturgie te dienen. Na de chirothesis en het epiklese-gebed wordt hij met het orarion bekleed, dat hij gekruist over het sticharion draagt. Ook de wijding tot lektor geschiedt voor het begin van de Liturgie, opdat hij in de Liturgie als lichtdrager kan dienen en de Apostel kan lezen. De wijdingsritus bevat behalve de chirothesis en het epiklese-gebed, een kruisvormige afsnijding van het hoofdhaar en het bekleden met een kort felonion.

Elke hogere wijding vooronderstelt de daaraan voorafgaande lagere, zodat een kandidaat voor het bisschopsambt alle andere wijdingen doorlopen moet hebben. Daardoor wordt het gevaar verminderd dat personen gewijd worden, die geen ervaring hebben met de praktijk van de kerkelijke handelingen.

Bijbelse bronnen: Hand 1:13-26 6:6 1 Tim 4:14 2 Tim 1:6.

### 113: Kent de Orthodoxe Kerk een wijding voor monniken?

Ja. Volgens de orthodoxe opvatting wordt men geen monnik door het afleggen van een gelofte, maar door de monnikswijding.

Er zijn drie graden in de monnikenstand: 1. de rang van nieuweling (novice); 2. de rang van hen die het Kleine Schima dragen; 3. de rang van hen die het Grote Schima dragen. Dienovereenkomstig geschiedt de inkleding en wijding in drie gedeelten: 1. de inkleding met de rason (sl. rjassa = mon-

niksgewaad) en de kamilavkion (sl. kamilawka = hoofdbedecking), nadat er in kruisvorm wat hoofdhaar is afgeknipt. Door deze inkleding wordt de postulant tot rasofoor: drager van het monniksgewaad. De inkleding geschiedt met een zegening. De proeftijd van het noviciaat kan vele jaren duren. In die tijd is de nieuweling 'iemand die gehoorzaamt', die aan een 'geron' (sl. starets = oude) als persoonlijke geestelijke leidsman en biechtvader strikte gehoorzaamheid verschuldigd is.

2. De inkleding met het Kleine Schima (gr. s'chima = levenwijze) is de uiteindelijke opneming in de monnikenstand door een wijdingsgebed van de hegoumen(a) (overste), waarbij het Evangelieboek op het hoofd gelegd wordt van de monnik of moniale die gewijd wordt. Deze wordt na het in kruisvorm afknippen van wat hoofdhaar, ingekleed met de mandia (mantel), de paramandia (schapulier met een afbeelding van het Kruis) en de klobuk (hoofdbedecking met sluier).

3. Slechts weinige, geschikt gebleken, monniken ontvangen na vele jaren monnikschap het Grote Schima of Engelschima. Bij de inkleding ontvangt de monnik in plaats van de paramandia het analabon (een vierhoekige doek met een Kruis, dat het hele monniksgewaad omwikkelt en bij elkaar houdt) en in plaats van de klobuk het kukulion (mutsje), dat hoofd en schouders bedekt en vijf kruisen draagt. In de teksten van de inkleding met de mantel wordt geproken over het gewaad der vreugde, het kleed van ongeschondenheid en heilige levenswandel van het Grote of Engelschima. Ook ditmaal wordt voor de inkleding door de hegoumen een plechtig wijdingsgebed uitgesproken en in kruisvorm hoofdhaar afgeknipt.

Terwijl de eerste graad van inkleding geen gelofte omvat, belooft men bij de andere graden met Gods hulp het Grote en Engelschima na te streven, en dat vrijwillig, levenslang, in zelfverloochening, matigheid en gehoorzaamheid. Door een «Ja, met Gods hulp» wordt bekraftigd dat men levenslang die gelofte wil vasthouden. Het leven van de monnik wordt vaak aangeduid als het 'engelgelijke leven' (bios angelikos) in navolging van de Apostelen, die alles hadden verlaten om de Heer te kunnen volgen.

### 114: Wat is en betekent het monnikendom voor de Orthodoxe Kerk?

Een monnik is een christen die uit verlangen en liefde tot God uiterlijk en innerlijk afstand doet van de wereld om zich in armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid zonder belemmeringen aan het gebed te wijden en zo een eenzame (monachos) te worden. Het onthechten aan de wereld van de monniken is echter geen wereldvlucht. De wereld als zodanig wordt niet als slecht beschouwd, zoals in dualistische ketterijen (b.v. bij de Messalianen). Zij is en blijft een goede schepping van God, waarvan de mens met dankzegging mag genieten, zolang ze hem niet tot zelfzucht en het vergeten van

God verleidt. Betekenis en doel van de wereldverzaking is echter het zich losmaken van alle boeien en banden die het radikale volgen van Christus in de weg staan. Al bij de grote woestijnvader Antonios de Grote (ongeveer in 300) en later telkens weer, heeft de evangelielperkoop over de rijke jongeling (Mt 19:16-26) een beslissende rol gespeeld bij het op zich nemen van de monastieke weg. Deze weg leidt niet naar een leven in geborgen zekerheid, maar tot een levenslange strijd tegen demonen, onzuivere gedachten en inbeeldingen en de hoogmoed. Daarbij beleeft de monnik zowel wonderbare ervaringen van genade en nabijheid van God als perioden van ontzettende godverlatenheid en schijnbaar vruchteloze inspanning. Zulke tijden van dorheid en innerlijke onvruchtbaarheid zijn voor vele monniken tijden waarin zij zich nog sterker toeleggen op askese en gebed. Zij kunnen slechts worden overwonnen doordat de monnik zich niet laat afbrengen van het altijd-durende gebed. Want dit is de eigenlijke taak van het monastieke bestaan: het ononderbroken gebed, naar de woorden van de Apostel: «Bidt zonder ophouden.» (1 Thes 5:17).

Het monastieke gebed bestaat in wezen uit twee onderdelen: enerzijds het zo volledig mogelijk uitvoeren van het kerkelijk gebed (Vespers, Apodipnon, Mesonyktikon, Orthros, Liturgie, Priem, Terts, Sext, Noon); anderzijds het persoonlijke gebed om Gods barmhartigheid voor zichzelf en de wereld. Het laatste geschiedt vooral in het zo ononderbroken mogelijk bidden van het 'Jesus-gebed', het herhalen van de woorden: «Heer Jesus Christus, onferm U over ons (mij, allen)» (Kyrie Jesou Christe, eleison!). Bij monniken kan het Jesus-gebed een gebed van het hart worden dat hen niet meer verlaat, waar ze ook zijn en wat ze ook doen. Het beoefenen van het Jesus-gebed en het zo volledig mogelijk uitvoeren van de kerkdiensten is de speciale bijdrage van het monnikendom voor de Kerk en de wereld.

De vormen van het monnikendom zijn ook in het Oosten verschillend, afhankelijk van hun ontstaan en ontwikkeling.

Algemeen wordt Antonios de Grote (gestorven in 356) als de eerste monnikvader beschouwd, hoewel er voor en naast hem al monniken waren. Hij heeft de bekende anachoretennederzetting in de Thebais (Egypte) gegrondvest. De anachoreten (uitgeweken) of eremieten (woestijnbewoners) leefden daar alleen of groepsgewijze in individuele askese en in gehoorzaamheid aan een abbas, hun geestelijke vader. Het veelvuldig ontstaan van deze anachoretenvestigingen valt samen met de ommegkeer onder Konstantijn, toen door het christen worden van keizer Konstantijn de bereidheid martelaar te worden voor het geloof niet meer nodig was en veel opportunisten tot de Kerk gingen behoren, zodat de strenge christelijke ethiek meer en meer afgezwakt werd. In de kringen van deze anachoreten zijn de 'Spreuken der Vaders' ontstaan ('Apofthegmata patrum' of 'Patericon').<sup>110</sup>

De Kopt Pachomios (gestorven in 346) stichtte iets later, ongeveer in 320, in Tabennissi aan de Nijl het eerste eigenlijke klooster (gr. monastirion) onder de leiding van een abt (abbas = vader, gr. hegoumenos = overste) met een vastgestelde regel en een muur om de nederzetting, die het 'koinobion' (d.w.z. het gemeenschappelijke leven) tegen de binnendringende wereld beschutte. Dit koinobietendom kwam tot stand doordat vele nog ongevormde monniken in de woestijn een toevlucht zochten, die niet opgewassen waren tegen de eisen die de anachorese stelde.

Bijna tezelfdertijd als in Egypte zijn ook in Oost- en West-Syrië anachoreten- en koinobietenvestigingen ontstaan, en iets later ook in Palestina en Klein-Azië. Vanuit Syrië verbreidden zich ook bepaalde aparte vormen van monnikendom. De ketterse Messalianen of Euchieten (bidders), die sedert 350 bekend zijn en door synoden en bisschoppen bestreden werden vanwege hun materialistisch dualisme, kwamen uit Mesopotamië. Zij onderwezen het voortdurend gebed met het doel de boze demonen te verdrijven die sedert de zondeval van nature in de mensen wonen. Zij hadden verwachting voor werken en voor kerkelijke mysteriën en diensten, zowel als voor alle materie. Deze dualistische ketterij vormde een tijdlang een groot gevaar voor het orthodoxe monnikendom. De akoiemiten (slapelozen) namen het voortdurende gebed over en goten het in kerkelijke vormen. Uit Syrië kwamen met de Messalianen en akoiemiten ook telkens weer vaganten (rondzwervenden), die het nergens thuis horen tot hun askese gemaakt hadden. Het vagantendom werd tenslotte door de Kerk verboden, omdat het te veel aanleiding gaf tot ketterijen en allerlei buitenissigheden. Op het Vierde Ecumenische Concilie van Chalcedon in 451 heeft de Kerk het monnikendom onder toezicht van de bisschoppen gesteld.

De meest opvallende vorm van monnikendom van syrische herkomst, die zich vanaf het midden van de vijfde eeuw in het Oosten verspreidde, verkreeg bekendheid door Symeon de Styliet (gestorven in 459), die dertig jaar lang in de buurt van Antiochië op een zuil onder de vrije hemel leefde en aan velen die om raad vroegen, aanwijzingen en hulp gaf. Terwijl de stylieten (zuilheiligen) een voorbijgaand verschijnsel zijn geweest, zijn er in de hele geschiedenis van het monnikendom steeds reclusen (ingeslotenen) geweest, d.w.z. monniken die – meestal voor een bepaalde tijd – hun cel niet verlieten en ieder kontakt met de buitenwereld verbraken om hun volle aandacht op God te kunnen richten. Reeds Antonios de Grote had zichzelf een tijdlang in een graf opgesloten voordat hij zich in de woestijn aan leerlingen als abbas ter beschikking stelde. Ook Symeon de Styliet heeft, voordat hij op de zuil ging leven, zich meermalen gedurende de gehele Vastentijd als rekluis teruggetrokken. Maar ook in de moderne tijd vinden we deze vorm van askese, b.v. bij Serafim van Sarov en vele andere russische staretzen (gr. gerondas = oudvader), die vaak lange tijd als reclusen hebben geleefd,

voordat zij als zielzorger en raadgever voor novicen en het volk optradën.

Het kleinaziatisch-griekse monnikendom heeft de koinobieten in een nauwere binding met de Kerk en de theologie gebracht. Reeds Basilios de Grote (gestorven in 379) verplichtte in zijn koinobitische regels de monniken tot studie en tot deelnemen aan het godsdienstige leven van de Kerk. Theodoros de Studiet (759-826) werkte deze aanzet verder uit. In zijn regels gaf hij gedetailleerde voorschriften voor het monastieke leven in de geest van het koinobion van Basilios, waarbij hij aan de monniken de studie van de filosofie en van de geschriften der Kerkvaders voorschreef en hen bijeenbracht om in de kerk gezamenlijk de gebeden van de dag- en nachtgetijden te bidden.

Toen in 963 de monnik Athanasios op de heilige Berg Athos de eerste lawra (gr. laurion) stichtte en die reeds na zeven jaar veranderde in een koinobion, nam hij het Studietenklooster in Konstantinopel als voorbeeld. Op de Athos leefden toenertijd echter reeds eremieten (hesychisten, zo genoemd naar het begrip 'hesychia' = rust, schouwen van God). Deze leefden in kellions (kluizenaarshutten of grotten) en skiten (nederzettingen van kluizenaars). Zij werden niet verdreven door de nieuwe grote kloosters, die zich al gauw tot een centraal bestuur (protaton) aaneensloten. In de 13e en 14e eeuw werden zij zo invloedrijk dat in verscheiden kloosters het zogenoemde 'idioritmische' systeem werd ingevoerd, waarbij de monniken inzake wonen en slapen volle vrijheid hadden, eigendom bezaten en in hun eigen onderhoud voorzagen. In deze kloosters werd de techniek van het Jesus-gebed en de leer van het schouwen van het goddelijk Licht als het belangrijkste beoefend. In een dergelijke omgeving leefde ook de heilige Gregorios Palamas (1296-1359), die voor het hesychasme met de daarbij behorende gebedspraktijken en de leer van het schouwen van het goddelijke Licht, kerkelijke erkenning wist te verkrijgen.

In al deze vormen van het oosterse monnikendom is het monastieke leven geen leven in zelfgenoegzaamheid en zelfzuchtig streven naar eigen zieleheil, maar veeleer een leven vanzelfovergave en dienst, geleid door het besef dat de wereld slechts veranderd kan worden als we onszelf laten veranderen, en dat dit niet zonder grote inspanning tot stand kan komen.

Bijbelse bronnen: Mt 8:19-21 18:7-8 19:11-12, 16-26 Mk 1:12-13  
2:35 6:46 9:29 1 Thes 5:17.

115: In hoeverre is voor orthodoxen de monastieke spiritualiteit ook bepalend voor de spiritualiteit van de christenen in de wereld?

De monniken zijn van oudsher de leraren en voorbeelden van de Kerk geweest en vooral hun onderricht in het gebed en hun beoefening van het Jesus-gebed worden door orthodoxe christenen in de wereld als voorbeel-

den beschouwd. Daarom worden de levensbeschrijvingen van monniken<sup>111</sup>), de Spreuken der Woestijnvaders<sup>110</sup>) en de Philokalia (Liefde tot schoonheid, onderrichtingen van de Vaders in het gebed)<sup>112</sup>) ook door gewone christenen vlijtig gelezen. En wat betreft de in de bisschopskerken en door monniken uitgewerkte gebedstijden: iedere parochie en vele afzonderlijke gelovigen proberen deze te houden voor zover het in hun situatie mogelijk is. Het altijddurende Gebed des harten tenslotte wordt ook door christenen in de wereld nagestreefd, omdat het gebod van de Apostel: «Bidt zonder ophouden!» immers alle christenen geldt en men de vervulling daarvan niet aan de monniken kan overdragen.

Niettemin zijn er karakteristieke verschillen tussen de monastieke spiritualiteit en de spiritualiteit van de orthodoxe christenen in de wereld, die men niet over het hoofd moet zien. Ten eerste zijn de gelovigen die zich niet hebben losgemaakt van de wereld, nog veel direkter dan de monniken aangewezen op regelmatig deelnemen aan het officiële kerkelijke gebed en de mysteriediensten (biecht, goddelijke Liturgie, communie), als zij geestelijk willen groeien en zich niet willen verliezen in de drukte van de wereld. Vervolgens is het voor christenen in de wereld niet mogelijk op dezelfde wijze als monniken de oplettendheid, geestelijke nuchterheid en reinheid van het gebed te beoefenen. Zij kunnen niet het beeldloze schouwen van God verkrijgen zoals de hesychisten, maar moeten zich ermee tevreden stellen slechte gedachten en afdwalingen van het gebed verre te houden en het steeds innerlijker en veelvuldiger te doen worden. Tenslotte mogen christenen in de wereld, in tegenstelling tot de hesychisten, door het gebed niet ogen, oren en gevoel voor de wereld sluiten, maar moet het hen voorbereiden hun taak daar meer overeenkomstig Gods bedoelingen te volvoeren.

Bijbelse bronnen: Hand 2:42 Rom 12:12 Fil 4:6 1 Tim 2:1.

#### 116: Wat leert de Orthodoxe Kerk ons over het gebed?

Elk bidden, ook het persoonlijke, is in de Orthodoxe Kerk het medevoltrekken en navolgen van het gebed van Christus Zelf en Zijn Lichaam de Kerk, waarin de Heilige Geest met de gelovigen bidt en de leden het over en weer voor elkaar opnemen. Het orthodoxe gebed is daarom in de eerste plaats dank en toewijding aan God, Die ons in Jesus Christus nabij gekomen is en onze Vader is geworden. Wij horen in de Evangelies over Christus dat Hij de Leerlingen leerde bidden en Zelf heeft gebeden, ook aan het Kruis, toen Hij riep: «Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij Mij verlaten ...» (Psalm 21(22):2), en daardoor duidelijk maakte dat het verlies van Gods nabijheid de diepste en ergste nood is, die de mens op de weg der verlossing moet doormaken. De Kerk heeft van Christus dus niet alleen geleerd het Onze Vader te bidden, maar ook de psalmen en deze van het begin af aan zo op-

gevat, dat zij in Christus hun eigenlijke Bidder zag en Zijn Mysteriën als de meest innerlijke kern van haar getuigenissen beleed. Zo zijn om deze kern van het Onze Vader en de psalmen de gebeden van de kerkelijke gebedsdiensten gegroeid, waarbij veel werd overgenomen van de voorschriften van de synagogen en de joodse gebedspraktijken, waarin ook Jesus Christus Zelf geleefd heeft.

Nieuw tegenover het Jodendom is echter in de Kerk dat zij niet terug kan reiken voorbij de Menswording van God in Jesus Christus, Zijn Dood en Zijn Opstanding en Hemelvaart, en dat daardoor voor haar alle gebeden, ook degene die aan het Oude Testament zijn ontleend, betrekking hebben op het heilsgebeuren in Christus. Het gebed wordt daardoor een anamnese (herdenken) van de heilsgebeurtenissen in de Heer en tot verkondiging van Zijn heerschappij, goedheid, schoonheid en macht. Tegelijkertijd is het gebed echter steeds ook smeekbede, waarbij de gelovigen, die nog niet volmaakt maar altijd nog op weg zijn, in de steeds weerkerende uitroep «Kyrie eleison» (Heer, ontferm U; Gospodi pomiloej) uitdrukking geven, niet in de eerste plaats aan hun ontelbare te vervullen wensen, maar eenvoudig aan hun armoede en verlangen naar Gods nabijheid, hulp en redding, zoals de Heer gezegd heeft: «Wanneer gij bidt, gebruikt geen overvloed van woorden zoals de heidenen, want zij verbeeldten zich dat zij om de veelheid van hun woorden verhoord zullen worden. Maakt u dan niet aan hen gelijk, want uw Vader weet wat gij nodig hebt, aleer gij Hem bidt.» (Mt 6:7-8) <sup>113</sup>) Daarom gaat het bij het voortzetten van het openbare kerkelijke gebed door het persoonlijke dagelijkse gebed van de gelovigen elk voor zich, voor orthodoxen niet in de eerste plaats om het uitstorten van hun hart en al hun wensen voor God, maar om het doordenken van het kerkelijke gebed in dank, aanbidding, anamnese en bede om redding voor zich en anderen, en ook om het betuigen van de heerschappij van de Kyrios Jesus Christus, dus uitwendig om 'in Christus' te 'blijven', opdat Hij in ons blijft en ons vrucht doet dragen (Joa 15:4-5).

Dit gebeurt aan de ene kant door vaste tijden van gebed. Al vroeg was het gebruik in de Kerk dat de gelovigen driemaal per dag God loofden met psalmen, hymnen en gebeden, en bovendien te middernacht opstonden om te bidden. Dat is het begin van onze Urengebeden, waarvan de belangrijkste delen al omstreeks 220 door Hippolytus van Rome worden genoemd. Ook in deze tijd kan men van een orthodoxe christen verwachten dat hij er naar streeft minstens driemaal per dag een verkort Urengebed te doen. <sup>114)</sup>

Aan de andere kant kan men het 'in Christus blijven' trachten te verwervelijken door de beoefening van een zo veelvuldig mogelijke herhaling van het Jesus-gebed:

*Heer Jesus Christus, (Zoon van God,  
ontferm U over mij (ons allen).*

Dit gebed – en de varianten daarvan – bestaat uit twee delen: eerst een aanroepen van de Heer door het uitvoerig noemen van Zijn Naam als gedachtenis (anamnese) en aanbidding (proskynese); daarna de smeekbede in een zo fundamentele vorm dat het ononderbroken herhalen zin heeft. De hesychastische monniksvaders leren het eerste deel tegelijk met het inademen te doen en het tweede deel met het uitademen in het ritme van de hartslag. Maar als men zich daarop wil toeleggen, moet men niet vergeten dat het echte bidden geen kwestie van techniek is en dat de grote orthodoxe bidders, zoals Serafim van Sarov (gestorven in 1833) en Siluan van de Berg Athos (gestorven in 1938), beiden het voortdurende Jesus-gebed niet moeizaam hebben geleerd, maar het als genadegeschenk van de Moeder Gods hebben ontvangen. Bovendien moet men beseffen dat dezelfde monniksvaders die deze gebedstechnieken instrueren, daarbij de dringende raad geven dergelijke wegen niet zonder een ervaren geestelijke vader te bewandelen. Het is in ieder geval raadzamer en meer overeenkomstig de aard van de zaak, in plaats van uit te kijken naar gebedstechnieken, de Heilige Geest om hulp te vragen en het gebed zo vaak en zo innig te herhalen als maar enigszins gaat. Als God dan de genade geeft dat het in vlees en bloed overgaat, regelt het zich vanzelf met adem en hartslag.

Het gaat bij dit alles echter uiteindelijk om het gevolg geven aan de woorden van de Heer Die gezegd heeft: «Blijft in Mij en Ik blijf in u. Gelijk de rank uit zichzelf geen vrucht kan dragen, wanneer zij niet aan de wijnstok blijft, zo ook gij niet, wanneer gij niet in Mij blijft. Ik ben de wijnstok, gij zijt deranken. Wie in Mij blijft en Ik in hem, die draagt veel vrucht, want zonder Mij kunt gij niets doen.» (Joa 15:4-5).

Tot dit 'blijven in Christus', dat de opdracht is van de gelovigen, behoort naar orthodoxe opvatting behalve het deelnemen aan de kerkelijke mysteriën, de gebedsdiensten en de voortzetting daarvan in het persoonlijke gebed, ook het regelmatig lezen van de Apostel en het Evangelie van de dag. Deze lezingen dienen niet alleen tot een diepere ontmoeting met het Woord van God, maar maken ons ook bewust van de verbondenheid met de Kerk, haar vasten en feesten. En deze verbondenheid hebben wij nodig om ons niet in de verleidingen en verstrooiingen van deze wereld te verliezen. Want alleen door het verbonden zijn met de Kerk, door de hulp van de wederkerige voorbede daarin en door de belofte die voor haar gebed gegeven is, kan ook ons gebed deel hebben aan de toezegging:

*«Vraagt en u zal gegeven worden ...  
Als gij dus, ofschoon ge slecht zijt,  
goede gaven aan uw kinderen weet te geven,  
hoeveel te meer zal dan uw Vader in de Hemel  
de Heilige Geest geven aan wie erom vragen.» (Luk 11:9-13).*

Bijbelse bronnen: Mt 6:5-14 7:7-11 27:46 Lk 5:16 11:1-13 18:1-8  
Joa 15:1-8 16:23-28 Hand 16:25 Rom 8:15, 26-27 Kol 4:2-3.

N.B. Slot en hoogtepunt van de ektinia's is de 'toewijdingsformule', die laat zien hoe het gebed allen met elkaar verbindt en allen en alles aan Christus onderwerpt:

*Onze alheilige, ongerepte, hooggezagende, roemrijke Koningin,  
Godsmoeder en altijd-maagd Maria  
met alle Heiligen gedenkend,  
bevelen wij aan Christus God  
onszelf, elkaar, en geheel ons leven aan:  
Aan U, o Heer.*

117: Het Gebed des Heren dat Jesus Christus onze Heer Zelf aan Zijn Leerlingen heeft geleerd, neemt bij het bidden van de Orthodoxe Kerk en haar gelovigen een vooraanstaande plaats in. Wat betekent het en waarom vragen wij in dit gebed?

Het Gebed des Heren is in de Orthodoxe Kerk als het ware het eucharistische tafelgebed, waarin wij, voordat wij in de communie lichamelijk en geestelijk met de Heer worden verenigd, onze wensen en onze verwachtingen aan Zijn wil en Zijn belofte onderwerpen.

De aanroeping 'Vader' staat in het begin van het gebed. Dat wij God 'Vader' mogen noemen is geen vanzelfsprekendheid; als Schepper is Hij onze Heer en Meester. Slechts in en met Christus kunnen wij ons als Zijn zonen en dochters beschouwen en Hem als onze Vader blijden en liefhebben.

Wij roepen Hem aan als 'onze' Vader en betuigen daarmee dat wij God slechts tot vader kunnen hebben als wij elkaar als broeders en zusters aannemen en mee in het gebed betrekken.

'Die in de Hemelen zit': De Hemel moet niet opgevat worden als een aardrijkskundige of kosmische plaats, maar als aanduiding dat God in een ontoegankelijk licht woont, d.w.z. in Zijn wezen ons vermogen tot kennen en ervaren oneindig te boven gaat (transcendeert), en ons toch zonder einde omgeeft.

'Uw Naam worde geheiligd': God is heilig. Wij vragen echter in dit gebed deel te verkrijgen aan Zijn heiligeheid, doordat wij Hem met woorden en daden en ons gehele wezen prijzen en verheerlijken en daardoor blijk geven Zijn zonen en dochters te zijn.

'Uw Koninkrijk kome': Het Rijk Gods komt ook zonder ons toedoen. Het is Zijn nu nog verborgen, maar eens openbare, heerschappij en macht over de gehele schepping. Omdat God echter liefde is en Zijn heerschappij een rijk der liefde, voert Hij ons niet met geweld tot ons heil, maar wil dat

wij in vrijheid met het komen van Zijn Rijk instemmen en daardoor deel aan Hem verkrijgen. Daarbij moeten wij beseffen dat wij dit Rijk noch tot stand, noch dichterbij kunnen brengen door ons willen en werken. Wij kunnen er slechts naar verlangen en erom smeken en in ons zijn en handelen ons naar Hem omwenden in boete. Dan komt het tot ons door Zijn genade in het mysterie, zodat wij het vinden en schouwen en daarin medewerkers worden van de goedheid van God.

*'Uw wil geschiede, gelijk in de Hemel, also ook op de aarde':* De wil van God geschiedt ook zonder ons toedoen. Wij vragen echter in dit gebed dat wij, zoals de hemelse Heiligen en Machten der Engelen, met vreugde, in geloof en vertrouwen kunnen instemmen met Gods willen en werken, ook dan wanneer wij Hem niet kunnen begrijpen en Hij ons door lijden voert. Want door het overwinnende lijden van onze Heer Jesus Christus krijgt ook ons lijden een nieuwe betekenis en waarde.

*'Geef ons heden ons dagelijks brood':* Als wij God de Vader, in Naam van Jesus Christus, om brood vragen, dan niet alleen en in de eerste plaats om het dagelijks voedsel en de kleding voor ons lichaam, maar allereerst om het Brood van de Eucharistie, d.w.z. om het deelnemen aan het alreine Lichaam en aan het kostbare Bloed van onze Heer. Dat is het brood 'voor de komende dag', zoals de griekse oorspronkelijke tekst woordelijk luidt. Wij vragen dus om de vereniging met Christus, zonder welke we niet in waarheid in leven kunnen blijven. In deze bede is dan echter ook alles ingeprepen, wat voor ons, onze naasten en onze wereld levensnoodzakelijk en nuttig is.

*'En vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldnaren':* Wat wij verkeerd gedaan hebben of tegenover God, onze medemensen en onszelf schuldig zijn, kunnen we zelden weer goed maken. Het blijft bestaan als schuld en belast onze verhouding tot God, tot de wereld en tot onszelf. Daarom moeten we steeds weer aan God om vergeving vragen, opdat Hij het puin wegruimt en ons vrij maakt van onze bewuste en onbewuste schulden. Vooral voordat wij tot de Tafel des Heren naderen is deze bede om vergeving noodzakelijk, opdat wij geen huichelaars blijken te zijn voor wie het eten en drinken tot veroordeling zou strekken. Wij kunnen echter geen vergeving verwachten, wanneer wij niet ook onze medemensen vergeven wat zij tegenover ons verkeerd hebben gedaan of ons schuldig zijn. In dit opzicht is God onverbiddelijk rechtvaardig en zonder toegevendheid.

*'En leid ons niet in verzoeking':* De latijnse en nederlandse vertaling van deze bede komt niet geheel overeen met de passieve woordkeuze in de griekse tekst: 'Laat ons niet in verzoeking geraken'. God Zelf verzoekt niemand, maar Hij laat toe dat wij door het boze in en om ons heen verzocht worden en dat wij lijden moeten, opdat wij in onszelf beproefd en standvastig worden. En toch mogen we, zoals Christus Zelf in Gethsemane,

erom vragen dat de lijdenskelk aan ons voorbij mag gaan als we, evenals Hij, bereid zijn ons naar de wil van God te schikken. Door deze bede zullen we weliswaar niet van alle verzoekingen verschoond blijven; we zijn daar-aan echter niet meer hulpeloos uitgeleverd, omdat we weten dat we in Gods hand zijn en omdat ook voor ons de belofte geldt: «God nu is getrouw en zal niet gedogen dat gij bekoord wordt boven uw kracht, maar met de bekoring zal Hij ook de uitkomst geven, zodat gij haar kunt doorstaan.» (1 Kor 10:13).

*'Maar verlos ons van den boze':* Met deze bede smeken wij om meer dan slechts een kortstondige bevrijding van verleiding en nood. Wij smeken om onze bevrijding uit de macht van het kwaad, van zonde en dood, zoals ons dat door de Dood en Opstanding van Christus is beloofd. Want deze bevrijding begint al hier en nu werkzaam te worden, ook al zal die pas aan het einde der dagen volledig aan het licht treden.

*'Amen'* is een hebreeuwse uitdrukking van bevestiging: 'Dat is en zij waar'. Deze betuigt het geloof en het vertrouwen van degene die bidt en maakt tegelijkertijd duidelijk dat hetgene waarom gebeden wordt, op de onwankelbare rots van de belofte en het Woord van God staat en daarom zonder vrees als waarheid kan worden erkend. Bij openbare gebeden ligt het op de weg van het gehele volk het 'Amen' uit te spreken; bij mysteriën op de weg van degene die het mysterie ontvangt.

*'Want aan U is het Koninkrijk, en de Kracht en de Heerlijkheid: Vader, Zoon en Heilige Geest; nu en altijd en in de eeuwen der eeuwen'* is voor de orthodoxen een priesterlijke ekphonese (uitroep), die vervalt als het gebed door iemand voor zich alleen wordt uitgesproken, of er geen priester aanwezig is. Want hier wordt, zoals in alle ekfonesen van de celebrant in de kerkdiensten, de tegenwoordigheid van God bindend en geldig verkondigd en wordt ons gebed door de verheerlijking van de Drieëne God tot in Zijn tegenwoordigheid opgeheven.

Bijbelse bronnen: Mt 6:9-13 Lk 11:2-4 Joa 14:6.

N.B. Als inleiding tot het Onze Vader, dat volgens orthodox gebruik in de Liturgie door de gehele gemeente wordt gezongen of wordt gezegd door het waardigste lid van de gemeente, soms een kind, zegt de celebrant:

*En maak ons waardig, Meester,  
dat wij vrijmoedig, zonder vrees voor een oordeel,  
het wagen U, hemelse God en Vader,  
aan te roepen en te zeggen: ...*

118: Bestaan er, behalve de aanwijzingen voor het bidden op de juiste manier, in de Orthodoxe Kerk ook aanwijzingen voor het handelen op een juiste en rechtvaardige manier?

Zeker, en de Kerk kan zich daarbij op de Heer Zelf beroepen Die, toen Hem gevraagd werd om ethisch onderricht, verwezen heeft naar de Dekalog (d.w.z. de Tien Geboden) van het oude Verbond:

«Als ge dus het Leven wilt binnengaan, onderhouw dan de geboden.' Hij (nl. de rijke jongeling) vroeg dan: 'Welke?' En Jesus sprak: 'Gij zult niet doden, gij zult geen echtbreuk plegen; gij zult niet stelen; gij zult geen vals getuigenis geven; eer uw vader en uw moeder'; en 'gij zult uw naaste lief hebben als uzelf.'» (Mt 19:17-18).

Bijbelse bronnen: Ex 20:12-14 Lev 19:18.

119: Dan is dus het onderhouden van de geboden van het Oude Testament ook voor orthodoxe christenen verplicht?

Niet zonder meer. De geboden van het Oude Testament zijn immers goddelijk recht en Wet voor het volk van het Oude Verbond, Israël. Daarbij zijn zij aan de ene kant een door plaats en tijd bepaalde uitdrukking van het blijvende woord en de wil van God, maar aan de andere kant voorafbeelding van de vrije innerlijke gehoorzaamheid van het Nieuwe Verbond in Jesus Christus. Want Christus is het einde van de Wet (Rom 10:4); in Hem zijn wij niet meer als onmondigen ondergeschikt aan de Wet en de zegen en vloek daarvan, maar vrije zonen van God, aan wie weliswaar alles is toegestaan, maar voor wie niet alles heilzaam is (1 Kor 6:12), en die als leden van het Lichaam van Christus de wet van Christus vervullen. De wet van Christus is echter de liefde; zoals Hij Zich voor ons uit liefde heeft overgeleverd, zo moeten ook wij in de liefde leven.

Vandaar dat in Christus de blijvende betekenis van de oudtestamentische Wet bestaat in het dubbele gebod van de liefde, zoals Hij tot de farizeér sprak die Hem vroeg: «'Meester, wat is het voornaamste gebod van de Wet?' Jesus antwoordde hem: 'Gij zult de Heer uw God liefhebben met geheel uw hart, en met geheel uw ziel, en met geheel uw verstand. Dit is het eerste en grootste gebod. Maar het tweede, daaraan gelijk, is: Gij zult uw naaste liefhebben als uzelf. Aan deze twee geboden hangt de gehele Wet en de profeten'» (Mt 22:36-40).

Dit gezichtspunt is ook geworteld in het Jodendom; Jesus heeft de Wet niet op geheel nieuwe wijze uitgelegd. Nieuw is echter de absoluutheid en algemeenheid van de geëiste liefde.

Bijbelse bronnen: 1 Petr 1:25 2 Kor 3:4-18 Rom 10:4 Gal 3:23 - 5:6  
1 Kor 6:12-20 1 Tim 1:5 Joa 13:34-35 Mt 22:34-40 5:43-48  
15:21-28 Hand 10:28.

120: Daardoor is de Dekaloog van het Oude Testament voor de orthodoxe christenen dus niet zonder meer afgedaan, maar die verschijnt, als voorafbeeldende uitwerking van het gebod der liefde, in een nieuw licht. Wat hebben de afzonderlijke geboden van de Dekaloog, in dat licht bekeken, ons te zeggen?

De Tien Geboden dienen in de Orthodoxe Kerk voor vele gelovigen tot biechtspiegel, omdat die een nadere uitwerking geven van het Gebod God, de naaste en zichzelf op de juiste manier lief te hebben. De volgende uitleg kan daarom ook ter voorbereiding op de biecht worden gelezen:

Eerste gebod:

«Ik ben de Heer uw God, Die u uit het land Egypte, uit het diensthuis, geleid heb. Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben.» (Ex 20:2-3 Deut 5:6-7).

Voordat God iets van ons eist, schenkt Hij Zich aan ons; voordat Hij ons de Wet oplegt, geeft Hij ons het Evangelie (de Blijde Boodschap) van Zijn liefde voor ons. Niet alleen Israël heeft Hij uit het diensthuis uitgeleid, ook ons heeft Hij in Jesus Christus uit de slavernij van zonde en dood bevrijd. Daarom geldt ook voor ons het gebod geen andere goden te hebben behalve Hem. De vreemde goden die wij tegenwoordig steeds weer nalopen zijn niet alleen ideologieën en wensdromen van allerlei aard, maar even goed verslaafdheden, hartstochten en angsten, dus kortweg: alles wat ons hart gevangen neemt en ons verhindert ons geheel aan God toe te wijden.

Bijbelse bronnen: Joa 3:16-17 1 Kor 10:1-7.

Tweede gebod:

«Gij zult u geen gesneden beeld (eidolon = idool) maken, noch enige gestalte (homoioma) van wat boven in de hemel, noch van wat beneden op de aarde, noch van wat in de wateren onder de aarde is. Gij zult die niet vereren noch aanbidden; want Ik, de Heer uw God, ben een najverig God, Die de ongerechtigheid der vaderen bezoek aan de kinderen, aan het derde en aan het vierde geslacht van hen die Mij haten; en Die barmhartigheid doe tot aan duizenden geslachten van hen die Mij liefhebben en Mijn geboden onderhouden.» (Ex 20:4-6 Deut 5:8-10).

Hier wordt niet slechts de strijd aangebonden tegen afgodsbeelden (idolen) uit hout en steen, maar tegen elke poging van de mensen een greep te krijgen op de werkelijkheid van het leven. Ook ideologieën, toekomstverwachtingen, wetenschap, filosofieën, ja zelfs de theologie, kunnen zulke pogingen zijn, als die ertoe moeten dienen de werkelijkheid aan de mensen

ondergeschikt te maken. Wij ervaren tegenwoordig duidelijker dan ooit dat daaronder dan allereerst de kinderen en komende generaties moeten lijden, omdat hun wereld op die manier verwoest en onbewoonbaar gemaakt wordt. Dit gebod bevat echter naar orthodoxe opvatting, ook in zijn meest radikale zin, geen absoluut verbod afbeeldingen te maken. Zonder afbeeldingen in werken, woorden, gedachten en dromen kunnen we in deze wereld niet leven.<sup>115)</sup> Zonder afbeeldingen zou men moeten afzien van alle fantasie en kreativiteit. Jesus Christus Zelf heeft in beelden en gelijkenissen het volk onderricht en Zichzelf als beeld van de Vader en van de nieuwe mens (de tweede Adam) voorgesteld. Hij heeft ons het juiste gebruik van de beelden geleerd: die op te vatten als slechts afbeeldingen (eikones = ikonen) en gelijkenissen die, als ze transparant blijven, deel geven aan de werkelijkheid, zoals een venster deel geeft aan het licht. Het gaat er dus om erop te letten dat onze beelden, voorstellingen, gedachten en dromen hun doorzichtigheid naar God toe niet verliezen.

Bijbelse bronnen: Mk 4:9-13, 33-34 Joa 12:45 14:9-10 Rom 5:12-21 1 Kor 13:12 2 Kor 3:12-18.

Derde gebod:

«Gij zult de naam van de Heer uw God niet ijdel gebruiken, want de Heer zal niet onschuldig houden wie Zijn naam ijdel gebruikt.» (Ex 20:7 Deut 5:11).

Misbruiken van Gods naam geschiedt niet alleen door vloeken of zweren in boosheid of gedachteloosheid, maar overal waar in kerken en theologie vroom geklets zich op de voorgrond plaatst, of waar wij God voor onze eigen doeleinden, onze behoefte aan erkenning en eer, ons carrière maken, willen spannen. Maar ook elk afdwalen van de gedachten bij het gebed is misbruik van Gods naam; want God eist ons helemaal en onverdeeld voor Zich op. De ergste straf voor dit misbruik van Zijn naam is wel dat God Zich dan aan ons onttrekt, zodat ons spreken en handelen goddeloos worden, zoals eens bij vele farizeën.

Bijbelse bronnen: Mt 5:34-37 Jak 3:1-12 Mt 23:1-36.

Vierde gebod:

«Onderhou de sabbatdag, dat gij die heiligt, zoals de Heer uw God u geboden heeft. Zes dagen zult gij arbeiden en al uw werk doen, maar de zevende dag is de sabbat van de Heer uw God; dan zult gij geen werk doen, gij, noch uw zoon, noch uw dochter, noch uw dienstknecht, noch uw dienst-

maagd, noch uw rund, noch uw ezel, noch uw overige vee, noch de vreemdeling (proseliet) die in uw steden woont, opdat uw dienstknecht en uw dienstmaagd rusten zoals gij. Want gij zult gedenken dat gij vreemdeling zijt geweest in het land Egypte, en dat de Heer uw God u vandaar heeft uitgeleid met sterke hand en met uitgestrekte arm; daarom heeft de Heer uw God u geboden de sabbatdag te houden en te heiligen.» (Deut 5:12-15, vgl Ex 20:8-11).

De rustdag is al in het Oude Verbond een dag van de gedachtenis aan de voleinding van de schepping door God en aan het heilshandelen van God met Zijn volk. Daarom vierden de eerste christenen de opstandingsdag van de Heer, de dag na de joodse sabbat, als de rustdag van het nieuwe volk Gods, de Kerk. Onder keizer Konstantijn is toen deze dag, de dag des Heren (gr. Kyriaki, lat. Dominica) tot algemene vrije rustdag in het romeinse rijk verheven. In de Orthodoxe Kerk kent men met betrekking tot de kerkgang geen 'zondagsplicht' zoals vroeger in de Rooms-katholieke Kerk. Maar ook door de orthodoxen wordt deze dag in de eerste plaats gewijd aan het gedenken van het verlossingswerk van God in Jesus Christus, aan gebed, de rust in God (hesychia = verzinken in God), maar ook aan werken van naastenliefde zoals het bezoeken van zieken en eenzamen, en het verzorgen van de graven. Daarom wordt de gedachtenis aan het heilswerk van God iedere zondag gevierd met de goddelijke Liturgie, net als op feestdagen; want iedere zondag is voor de orthodoxen een opstandingsdag; daarom ook wordt op zondagen niet gevast en niet geknield. Een door eigen schuld wegbliven van de viering van de Liturgie van de gemeente op zondag, zij het uit nalatigheid, gemakzucht of najagen van genoegens, veroorzaakt schade aan de geestelijke groei van het geloof en van de liefde. Daarom spant iedere orthodoxe christen zich in zo vaak hij maar enigszins kan de goddelijke Liturgie op zon- en feestdagen bij te wonen.<sup>116)</sup>

Maar ook de sabbat van het Oude Testament heeft in de Orthodoxe Kerk de rang van rustdag nog in menig opzicht behouden. Ook de zaterdag is, in tegenstelling tot westerse gebruiken, geen vastendag. Zelfs in de Grote Vasten wordt daarop de goddelijke Liturgie gevierd. Op de heilige en hoge Sabbatdag wordt plechtig Christus' rust vol belooften in het Graf herdacht en dat drukt zijn stempel op elke sabbat van het kerkelijk jaar: op zaterdag gedenkt men de rustende overledenen in een dodengedachtenis (sl. pannychida, gr. parastasis), waarbij de canon der overledenen op zijn minst in een verkorte vorm wordt gezongen. De Orthodoxe Kerk gedenkt dan ook alle Martelaren en ziet uit naar de dag dat voor het Volk van God de grote feestrust zal zijn weggelegd. Daardoor heeft dus in de Orthodoxe Kerk de oude sabbat niet zonder meer afgedaan, maar deze treedt terug ten opzichte van de Dag des Heren, als voorafbeelding waarvan hij wordt opgevat en opgenomen. Door het vieren van de Vespers op zaterdagavond, waarmee

de sabbat wordt uitgeluid en de Dag des Heren begint,<sup>117)</sup> en die als het enigszins mogelijk is worden gevierd als voorbereiding op de zondagsliturgie,<sup>118)</sup> krijgt de zaterdagavond voor de orthodoxe gelovigen een speciaal stempel. Van vermakelijkheden en maatschappelijke amusementen wordt deze avond vrijgehouden. Daarom worden huwelijken in de Orthodoxe Kerk ook niet op zaterdag, maar op zondagmiddag ingezegend. Bij ons, zoals in vele slavische gemeenten, gaan de gelovigen op zaterdagavond biechten en brengen de rest van de avond door met gebed, geestelijke lektuur en de voorbereiding op de communie. In vele orthodoxe gezinnen wordt op zaterdagavond de televisie niet aangezet. Dit alles gebeurt zonder dat het verplicht is, maar in het besef dat het vieren van de goddelijke Liturgie geen zaak is die in het voorbijgaan kan gebeuren, maar die tijd tot voorbereiding en zelfbezinning vereist.

Wat echter het oudtestamentische gebod tot arbeidsrust op de sabbat betreft, dat herinnert er ons ook aan dat rust en tijd om tot zichzelf te komen voor elke mens een waardevol iets is, dat men noch zichzelf noch anderen mag onthouden. Daarom is het een misdaad het arbeidsvermogen van mensen uit te buiten, door wie en onder welke ideologische vlag dat dan ook mag geschieden. En even goed is het zonde zichzelf zo in het werk en de koortsachtige bedrijvigheid van elke dag te verliezen, dat er voor het geestelijke leven geen rustig ogenblik meer overblijft.

Bijbelse bronnen: Hebr 4:1-16.

#### Vijfde gebod:

«Eer uw vader en uw moeder, opdat uw dagen verlengd worden in het land dat de Heer uw God u geven zal.» (Ex 20:12 vgl. Deut 5:16).

Ook dit gebod is in de christelijke opvatting uitgebreid en verdiept: niet alleen moeten de kinderen hun ouders hoogachten, maar ook de ouders hun kinderen. Niet alleen moet het volk de regering hoogachten, maar ook de regering het volk. Niet alleen de jongeren moeten de ouderen hoogachten, maar ook de ouderen de jongeren. Want als de generaties wederkerig geen achtung en geen liefde meer voor elkaar kunnen opbrengen, maar elkaar alleen nog over en weer afwijzen en zich voor elkaar afsluiten, dan gaat het leven te gronde in het land dat de Heer ons heeft gegeven.

Dit gebod is in de Kerk van oudsher ook betrokken op de verhouding van de afzonderlijke individuen tot degenen die in openbare ambten verantwoordelijk zijn voor het gemeenschappelijk belang (Rom 13:1-7 1 Petr 1:13-17). Daarbij moet echter worden opgemerkt dat het gebod de 'overheid' (d.w.z. de voor het gemeenschappelijk belang verantwoordelijken) 'onderdanig' te zijn, zijn grenzen vindt in het woord van de Apostel Petros, die voor de

Hoge Raad in burgerlijke ongehoorzaamheid sprak: «Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen.» (Hand 5:29). De 'gehoorzaamheid tegenover de overheid' kan daarom, op de juiste manier opgevat, nooit een blinde, onkritische gehoorzaamheid zijn. Een volk dat een misdadige overheid blindelings gehoorzaamt, wordt medeschuldig aan haar misdrijven. Wie de ogen sluit en ongerechtigheid, roof en moord tolereert, ook al gebeuren die in naam van het volk, zal daar mede verantwoordelijk voor zijn. Er bestaat geen twijfel aan dat men ook door niets te doen en de dingen op hun beloop te laten, kan zondigen. Waarschijnlijk zondigen de meesten van ons meer door datgene wat zij verzuimen te doen, wat zij niet zien en niet willen aanpakken, dan door hun daden. Dit moet men zich voor ogen houden met betrekking tot alle geboden.

Bijbelse bronnen: Kol 3:20-21 Ef 6:1-4 1 Tim 5:8.

#### Zesde gebod:

«Gij zult niet doodslaan.» (Ex 20:13 Deut 5:17).

Elk doden is moord, ook het doden van de vijand, ook het doden van het ongeborene, ook het doden van het eigen leven. Er bestaan gevallen van noodweer, die het doden niet verontschuldigen, maar als een kleiner kwaad doen voorkomen. Echter, dergelijke gevallen zijn zeldzamer dan wij zouden willen aannemen. Dat geldt zowel voor individuen als voor volkeren. In het begin van het christendom moesten de soldaten op vele plaatsen hun beroep opgeven als zij zich wilden laten dopen. Later werd hun opgelegd bevelen tot moord te weigeren. Daarom waren er in de derde en vierde eeuw zoveel soldatenmartelaren. Maar ook hier geldt dat niet alleen degene die zelf dooit, maar ook degene die zich niet tegen de moord verzet, ter verantwoording wordt geroepen. Ja zelfs nog: in de Bergrede heeft de Heer duidelijk gemaakt dat niet alleen het doden met een wapen, maar ook reeds toorn en haat en het doden met de tong moord zijn. Daardoor heeft hij het gebod niet minder ernstig willen maken, maar integendeel gesteld dat men het moorden slechts kan tegengaan wanneer de haat en de toorn en de boze woorden ophouden. Ons medeschuldig zijn aan de vele verschrikkelijke oorlogen en volkerenmoorden in deze wereld door haat, toorn, boze woorden en liefdeloos zwijgen laat zich niet loochenen. Dat wij geen vrede hebben, is daarvan het gevolg. We kunnen echter geen vrede tot stand brengen, als wij onze maatregelen of akties in toorn, haat en liefdeloosheid ondernemen of bij onze tegenstanders, door het liefdeloos misbruik maken van onze gunstiger positie, haat en onmachtige woede opwekken.

Bijbelse bronnen: Ps 140(141):3 Mt 5:21-22 Rom 12:17-21 Jak 3:3-18.

#### Zevende gebod:

«Gij zult niet echtbreken.» (Ex 20:14 Deut 5:18).

Ook met betrekking tot dit gebod betuigt de Bergrede dat de overtreding daarvan niet pas begint waar die als voldongen feit zichtbaar is geworden. Reeds een blik, een zich inlaten met een spel dat de ander tot voorwerp van onzuivere wensen maakt, is daarom echtbreuk. Want de echtgemeenschap vereist een vastbesloten voor-elkaar-bestaan en bij-elkaar-willen-blijven, ook al brengt het mee dat men dingen moet opgeven. Dat betekent niet dat de orthodoxe christen die in de wereld leeft, zijn sexualiteit zou moeten onderdrukken. Deze is niet iets slechts of op zichzelf onrein. Maar ze is ook geen speelgoed of een middel tot zelfverwerkelijking of eigen genot, maar de door God geschenken mogelijkheid zich aan de huwelijkspartner in liefde zo weg te schenken en daarmee één te worden, als Christus Zich aan de Kerk geschenken heeft en daarmee in liefde één geworden is. Alleen waar de sexualiteit als een deel wordt gezien van de gehele lichamelijke en geestelijke gemeenschap in het huwelijk, vervult zij haar doel en wordt zij ertegen beschermd misbruikt te worden voor zelfbevrediging. Want het onreine en demonische aan de misbruikte sexualiteit is dat de partner daardoor tot een voorwerp van de eigen bevrediging wordt verlaagd. Waar dat gebeurt, zij het in het huwelijk, zij het buiten het huwelijk, is in feite reeds echtbreuk gepleegd, want de huwelijkspartner is in zijn menselijke waardigheid tekortgedaan.

Bijbelse bronnen: Mt 5:27-28, 31-32 19:3-11 Mk 10:1-12 1 Kor 6:15-20 7:1-17 Ef 5:22-33.

#### Achtste gebod:

«Gij zult niet stelen.» (Ex 20:15 Deut 5:19).

In de orthodoxe opvatting valt onder het stelen ook: het ophopen van goederen die niet nodig zijn voor het levensonderhoud, alsmede hebzucht, gierigheid en onbarmhartigheid tegenover de nood van de naaste. Hij die aan de nood van een medemens niet tegemoetkomt waar hij dat kan, heeft gestolen. In deze betekenis zijn wij, als burgers van de rijke industrielanden, allen schuldig aan veelvuldige diefstal tegenover de armen van de Derde Wereld. Reeds Basilios de Grote en Joannes Chrysostomos leren dat de gezamenlijke culturele en materiële goederen aan alle mensen gezamenlijk toebehoren. Daarom is het zonde mensen hun gerechte loon of de gerechte prijs te onthouden. Eveneens zijn maatschappelijke vergrijpen zonde.

Maar ook hier begint de zondige levenshouding die in het groot de menselijke samenleving kan vernietigen, met alledaagse kleinigheden: het liefdeloze alleen-op-zichzelf-letten zonder rekening te houden met de anderen, de harteloze onverschilligheid tegenover vreemden, de koude begerigheid

als er voordelen zijn te behalen ten koste van anderen. Men moet dit gebod dus ruim genoeg opvatten: ook degene die zijn medemensen niet met vrijheid en goedheid tegemoetreedt, besteelt hen, al neemt hij hun uiterlijk niets af; hij ontrooft hun hun menselijke waarde, die hun kostbaarste bezit is.

Bijbelse bronnen: Mt 6:19-20 Lk 12:13-21, 33-34 16:19-31 Hand 2:44-45 4:32-37 5:1-11 Ef 4:28.

#### Negende gebod:

«Gij zult geen vals getuigenis geven tegen uw naaste.» (Ex 2-16 Deut 5:20).

Het vals getuigenis afleggen voor het gerecht, wat tot veroordeling van een onschuldige kan leiden, staat naar orthodox begrip voor elke leugen die schade doet aan medemensen. Maar het gaat er niet alleen en niet in de eerste plaats om zulke leugens te vermijden, maar veeleer om met ons hele bestaan en zijn aan de leugen te ontkomen en waar te worden. Want alleen op die manier zijn wij in staat ook in onze verhouding tot de naaste aan de waarheid behulpzaam ruimte te geven. Want Christus is de Waarheid; als wij in Hem leven, zijn wij verplicht tot waarheid.

Dat wordt in ons werkelijkheid door de manier waarop wij over onze medemensen spreken. Niet alleen smaad en lasteringen zijn een christen onwaardig, maar ook het spreken over de fouten van andere mensen en het onthullen van hun zwakheden zonder noodzaak. Helaas zijn ook vaak in de gemeenten deze 'tongzonden' zeer verbreid en worden door velen niet in hun ernst herkend. Zij vergiftigen echter het klimaat en vormen een grote hindernis voor de aandachtige, eensgezinde viering van de goddelijke Liturgie.

Bijbelse bronnen: Gen 9:20-27 Hand 5:1-11 Joa 8:32, 44 14:6 17:17, 19 1 Kor 13:6 Kol 3:9-10 Ef 4:25.

#### Tiende gebod:

«Gij zult niet begeren uws naasten vrouw, gij zult uw zinnen niet zetten op uws naasten huis, noch op zijn akker, noch op zijn dienstknecht, zijn dienstmaagd, zijn rund, zijn ezel, noch op iets dat van uw naaste is.» (Ex 20:17 Deut 5:21).

Dit gebod heeft reeds naar de opvatting van het Oude Testament verscheidene niveaus. Allereerst is het een verbod zich onrechtmatig het bezit van de naaste toe te eigenen. Verder werd echter reeds in het Oude Testament en in het Jodendom dit gebod opgevat als een afsluitende samenvat-

ting, radikalisering en verinnerlijking van de voorafgaande drie geboden, wat dan in de christelijke opvatting van de Wet tot volle ontplooiing komt. Want de Kerk neemt dit gebod nog dieper en principiëller op. Voor haar is de begeerde (epithymia) eenvoudigweg de zonde, in de vorm van de hartstochtelijke zelfzucht waarin het gehele menselijke bestaan verstrikt is sedert de val van Adam. Alleen Christus kan ons daarvan verlossen. In Hem zijn wij ook werkelijk ten opzichte van de begeerde gestorven, d.w.z. wij zijn er niet meer aan overgeleverd. Wij ontvangen in de Heilige Geest steeds opnieuw de mogelijkheid toewijding in plaats van zelfzucht te beoefenen. Daarom zijn wij geroepen te strijden tegen alle hartstochten die ons tot slaaf willen maken.

Deze strijd voert het monnikendom voor aller ogen, doordat de echte monnik zich innerlijk en uiterlijk losmaakt van elke hartstochtelijke binding aan de wereld en van elk streven naar wereldse dingen en naar macht. Maar niet alleen de monniken, veeleer elke christen is naar orthodox begrip ertoe geroepen zijn vrijheid van hartstochten en begeerten in daden te bewijzen en te versterken. Dat bewerkt het vasten, wanneer het niet slechts uiterlijk geschiedt, maar als een daad van toewijding aan God. Eveneens het bewuste afstand nemen van de dingen van deze wereld, waardoor we voorkomen dat de zorgen, angsten, vreugden en genietingen ons geheel in bezit nemen. Maar op de eerste plaats komt het gebed, dat het 'in Christus blijven' in het leven van alle dag verwerkelijkt. En als we in de strijd tegen de hartstochten en begeerten het onderspit delven, dan is het nog noodzakelijker toch verder te bidden en te strijden. Serafim van Sarov verhaalt in zijn geestelijk onderricht over 'een anachoreet die bij het water putten aan de bron een vrouw had ontmoet waarmee hij zondigde. Maar in zijn cel teruggekeerd, ging hij toch door met als askeet te leven, hoewel hij zich bewust was van de fout die hij begaan had en ofschoon de duivel hem van zijn weg af trachtte te brengen door hem wanhopig te maken over zijn zonde. Dit heeft God aan een Oudvader doen weten en hem opdracht gegeven naar de jonge monnik toe te gaan en hem te loven vanwege zijn overwinning over de duivel.'<sup>119)</sup> Dit wordt door de starets later nog uitgelegd met de woorden: «Men moet geduld hebben met zichzelf en zijn eigen fouten verdragen, zoals men de fouten van zijn naaste verdraagt, maar zonder tot traagheid te vervallen en met het streven steeds beter te worden. Als we te veel hebben gegeten of in menselijke zwakheid iets betreurenswaardigs hebben gedaan, moeten we ons niet opwinden en niet aan het kwaad een ander kwaad toevoegen, maar we moeten volledig de innerlijke vrede bewaren en ons dapper inspannen weer overeind te komen. De deugd is geen peer, die men achter elkaar opeet.»<sup>120)</sup>.

Bijbelse bronnen: Mk 4:19 Rom 1:24 6:4-14 7:7-8 13:14 Gal 5:1, 16, 24 Ef 2:3 4:22.

121 Zou het niet goed zijn in aansluiting hierop nog iets te zeggen over de orthodoxe zienswijze inzake de principiële verhouding van de Kerk tot Israël, van de christenen tot de Joden?

De mededelingen in de Evangelieën dat de Raad en het volk der Joden de dood van Christus eisten en tenslotte van de Romeinen afdwongen, heeft eeuwenlang velen tot voorwendsel gediend de Joden te haten, te belasteren, te onderdrukken, te vervolgen en te vermoorden. Kritiekloos fanatieke of onverschillige gelovigen hebben dat zonder tegenspraak aanvaard. Zij hebben daardoor mede schuld. Zij hebben vergeten dat Jesus Christus Zelf niet alleen mens geworden is uit de Maagd Maria, maar daardoor ook Jood, en dat de Moeder Gods en alle Apostelen van geboorte Joden waren. Zij hebben eveneens vergeten dat de Kerk de Patriarchen van het Oude Testament tot haar voorvaderen rekent en dat zij van de profeten belijdt dat die door de Heilige Geest hebben gesproken.

Sommigen willen graag tegenwerpen dat God, nadat de Joden Jesus Christus als Messias hebben afgewezen, Zijn beloften van hen heeft weggenomen en aan het Nieuwe Israël, de Kerk, geschonken. Maar het is niet zo dat God Zijn Verbond met dit, Zijn uitverkoren Volk verbroken heeft. Hoe zouden wij op de beloften van God kunnen bouwen en tegelijkertijd aannemen dat Hij tegenover Israël Zijn woord gebroken zou hebben? Daarom antwoordt ook de Apostel Paulus op de vraag of God Zijn Volk verstoet heeft, met de woorden: «Volstrekt niet! ... God heeft Zijn volk, dat Hij eerst had uitverkoren, niet verstoet ... Ik vraag nu: Zijn zij dan soms gestruikeld om voorgoed ten val te komen? Volstrekt niet! Maar door hun val is het heil tot de heidenen gekomen om hen zelf weer tot naijver op te wekken. Wanneer nu hun val verrijking voor de wereld betekent en hun geslonken getal verrijking voor de heidenen, hoeveel meer zal dan eens hun voltalligheid betekenen? ... Want, broeders, ik wil u niet in onwetendheid laten over dit mysterie, opdat gij niet op eigen wijsheid vertrouwt. Over een deel van Israël is verharding gekomen, totdat het volle getal der heidenen tot het geloof is ingegaan. En zo zal het gehele Israël behouden worden, zoals geschreven staat: 'Uit Sion zal de Verlosser komen. Hij zal de goddeloosheid van Jakob afwenden. En dit is Mijn verbond met hen, wanneer ik hun zonden wegneem.'» (Rom 11:1-2, 11-12, 25-27).

We kunnen daaruit maar één gevolgtrekking maken: de Joden gaan weliswaar hun eigen weg, ver van onze kerkelijke gemeenschap, en wij moeten die weg respecteren. Maar toch behoren zij voor ons tot de Kerk, omdat God hen eens met ons zal verenigen en de Kerk immers geen door ruimte en tijd beperkte groothed is. Daarom zijn zij ook nu reeds onze broeders en zusters die wij met achtung en liefde tegemoet moeten treden.<sup>121)</sup>

Bijbelse bronnen: Rom 9 t/m 11.

## V. DE CHRISTELIJKE VERWACHTING

### WIJ BELIJDEN:

*Ik geloof ... in één Heer Jesus Christus ..., Die ... met heerlijkheid zal wederkomen om te oordelen de levenden en de doden; aan Wiens Rijk geen einde zal zijn. ...*

*Ik verwacht de verrijzenis der doden; en het leven der toekomstige eeuwigheid. Amen.*

122: In onze geloofsbelijdenis wordt van Jesus Christus gezegd dat Hij eens zal komen om te oordelen over levenden en doden. Wat betekent dat?

Voor de orthodoxen is God de volkomen liefde en wil Hij dat alle mensen behouden worden en tot de kennis der waarheid komen (1 Tim 2:4). Maar er bestaat geen redding en geen godskennis zonder het afleggen van de goddeloosheid, de liefdeloosheid, de haat, de boosheid en de begeerten. Want wie verstrikt is in de boosheid en de begeerten, kan Gods licht niet in zich opnemen, heeft daar geen orgaan voor, is voor dat licht niet transparant. Zijn hart en zijn wil moeten eerst gereinigd worden. Daarom bestaat er ook geen barmhartigheid en genade zonder gerechtigheid en gericht. De liefde is gerechtigheid; de genade is gericht. Ze is een vuur dat reinigt. Over dit vuur spreken de gelijkenissen van de Heer in de beeldspraak, waar van het 'gehenna' (de hel) sprake is waarvan het vuur niet uitdooft, of van de duisternis waarin geween en tandenknarsen zullen zijn, en waarheen diegenen worden verstoten die door hun daden tegen de liefde voor God en de mensen hebben gezondigd.

Men moet overigens deze gelijkenissen van Jesus over het gericht en de straf goed begrijpen. Ze zijn eeuwenlang door theologen en leken in zelf-gerechtigheid en liefdeloosheid verkeerd uitgelegd, namelijk alsof we niet tegenover allen die vereiste liefde schuldig zouden zijn, maar ook alsof de rechter een harteloze jurist of zelfs een kleinzielige boekhouder zou zijn, die zonder dieper inzicht in de situatie paragrafen van de wet zou toepassen. Dat betekent echter in zelfgerechtigheid godslasterlijk over Christus denken en spreken. Het is veel meer zaak zich duidelijk voor ogen te stellen dat de scheiding waarom het gaat bij het gericht, midden door ons allemaal heensnijdt. Want we zijn allen die misdadigers die het verdienen in de duisternis geworpen te worden, maar voor ons allen geldt ook: «God is liefde. Hierin bestaat de liefde: niet dat wij God liefhadden, maar dat Hij ons heeft liefgehad en Zijn Zoon gezonden heeft tot verzoening voor onze zonden.» (1 Jea 4:8-10). Dus is het gericht van God verlossende liefde; het is immers

geen toeval dat in de grote gelijkenis van het eindgericht (Mt 25:31-46) de rechter niemand anders is dan Jesus Christus Zelf, Hij dus Wiens menslievend gelaat de gelovigen kennen. In Jesus Christus namelijk zijn gerechtigheid en barmhartigheid, gericht en genade niet twee verschillende dingen, maar één. Daarom behoeven we in Christus het gericht niet te vrezen. Het zal ons openbaren hoe we zijn, maar juist daardoor zullen we gered worden, ook al is het als door vuur heen (1 Kor 3:15).

Want de waarheid zal ons vrij maken; we kunnen die niet ontwijken als we tot God komen. We kunnen ons echter nu al in Christus meer en meer voor haar openstellen en daardoor op het gericht vooruitlopen en met het ware leven beginnen (Joa 5:24). We kunnen ons echter ook toesluiten voor de liefde en de waarheid en zo in een schijnwerkelijkheid geraken, waaruit we ons met pijn moeten laten terughalen door de dood heen. Want gericht betekent dood. Maar Jesus Christus heeft de dood overwonnen. Daarom geldt het woord van de Evangelist Joannes, dat we in de anafora van de Chrysostomos-Liturgie steeds opnieuw horen: «Zozeer heeft God de wereld liefgehad, dat Hij Zijn eengeboren Zoon gegeven heeft, opdat ieder die in Hem gelooft, niet verloren ga maar eeuwig Leven hebbe.» (Joa 3:16). «Want», zo vervolgt de Evangelist, «God heeft Zijn Zoon niet in de wereld gezonden om de wereld te veroordelen, maar opdat de wereld door Hem zou worden gered. Wie in Hem gelooft, wordt niet veroordeeld; maar wie niet gelooft is reeds veroordeeld, omdat hij niet geloofd heeft in de Naam van de Eengeboren Zoon van God. En dit is het oordeel: het Licht is in de wereld gekomen, maar de mensen hielden meer van de duisternis dan van het Licht, want hun werken waren slecht.» (Joa 3:17-19).

Als Christus dus niet in de wereld gezonden is om de wereld te oordelen, dan komt het ook Zijn Kerk niet toe tevoren op Gods oordeel over de gestorvenen vooruit te lopen. Daarom heeft de Orthodoxe Kerk (in tegenstelling tot de Rooms-katholieke Kerk) bij de begrafenis van een mens elke vloek op die over deze is uitgesproken, hetzij door haarzelf, hetzij door anderen (b.v. de ouders). Dit opheffen van elke vloek in een plechtig absolutiegebed behoort daarom tot de begrafenisritus voor alle gelovigen, uitgezonderd kleine kinderen.<sup>122)</sup>

Daarmee hangt samen dat de Orthodoxe Kerk geen vasevuur kent, waarin na de dood voor begane zonden genoegdoening (satisfactie) zou moeten worden gegeven. Zonder een vasevuur is echter ook de aflaat inhoudsloos: de Orthodoxe Kerk kent daarom geen afslaten. Zij bidt echter voor alle gestorvenen dat dezen in de rust en de vrede van de Drieéne God mogen ingaan. Overeenkomstig het woord van de Heer aan het Kruis: «Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen.» (Lk 23:34), beschouwt de Kerk zich als voorbiddende voor alle mensen, vrienden zowel als vijanden, gelovigen zowel als ongelovigen. Daarom ook heeft de jonge Kerk in de

tijden der christenvervolgingen altijd voor de heidense keizers gebeden, ook als die haar vervolgden. Wat voor de levenden geldt, geldt echter ook voor de doden: de Kerk kent geen vijanden waarvoor zij niet zou moeten bidden. Daarvan getuigt ook een woord van de starets Siluan, monnik van de berg Athos (gestorven in 1938), in wiens nagelaten werk staat: <sup>123)</sup> «Er zijn mensen die hun vijanden en de vijanden van de Kerk ondergang en kwelling in het eeuwige vuur toewensen. Zij kennen de liefde Gods niet en daarom denken zij zo. Echter, wie de liefde en de deemoed van Christus heeft, weent en bidt voor de gehele wereld. Ge zegt misschien: Die of die is een misdadiger en moet daarom in het eeuwige vuur branden. Maar ik vraag u: Stel, de Heer geeft u een plaats in Zijn Rijk en ge ziet die ander, dien ge de eeuwige kwelling toegewenst hebt, in het helse vuur, zult ge dan geen medelijden met hem hebben, zelfs wanneer hij een vijand van de Kerk was? Of hebt ge een hart van steen? Maar in de Hemel is geen plaats voor stenen. Daar heeft men deemoed nodig en de liefde van Christus, Die medelijden heeft met allen.»

Bijbelse bronnen: 1 Tim 2:4 Joa 16:8-11 1 Kor 3:15 Mk 9:43-44 Mt 8:12 13:42, 49-50 18:21-35 22:13 24:51 25:30, 31-46 Lk 13:28 1 Jea 4:8-10 2 Kor 5:10.

123: Mag men dus verwachten dat de hel op het einde der tijden leeg zal zijn en dat alleen de dood en de duivel zelf daarin zullen achterblijven?

Wij kennen de raadsbesluiten van God niet. Wij weten echter dat Christus aan het Kruis voor alle mensen gestorven is, voor hen die Hem nastonden en voor hen die zich afkeerden. Wij weten ook dat Hij lankmoedig is voor ondankbare en bozen en dat Hij wil dat alle mensen gered worden. We weten verder dat Zijn wil niet krachteloos is, zoals de onze, die vaak moet wijken voor werkelijkheden van buitenaf. Aan de andere kant weten we eveneens dat kwaad, onreinheid, begeerten en zelfzucht in Zijn Rijk niet kunnen bestaan en dat geen onreine en zelfzuchtige Zijn gelaat kan anschouwen, tenzij hij eerst gereinigd wordt door het vuur van Zijn liefde. Dat dit zal gebeuren mogen wij afsmekken en verwachten op grond van Zijn belofte: «Vraagt en u zal gegeven worden ...» (Lk 11:9-13). Op deze wijze worden wij, als kinderen Gods en ledematen van het Lichaam van Christus, bemiddelaars tussen God en de mensen die ver van Hem verwijderd zijn. Daarin wordt de Kerk, en in haar alle gelovigen, gewaardigd mede te werken aan het Rijk Gods.<sup>124)</sup>

Bijbelse bronnen: 2 Kor 5:14-15 Ef 2:12-18 1 Tim 2:4 Ps 134(135):6 Lk 6:35 11:9-13 Rom 8:12-39 11:32 14:9-12 1 Kor 3:9-17.

124: Hoe en wanneer zal het eindgericht over de mensen zich voltrekken?

De Heilige Schrift geeft twee verschillende antwoorden op deze vraag. In de gelijkenis van de rijke man en de arme Lazaros (Lk 16:19-31) wordt ervan uitgegaan dat iedere ziel direct na de dood van een mens in de plaats van rust of de plaats van kwelling komt. Deze veronderstelling komt ook tot uitdrukking in de canons en gebeden van de dodenherdenking van de Orthodoxe Kerk. Een andere visie horen we echter in verscheidene andere gelijkenissen van de Heer, zoals bijvoorbeeld in de gelijkenis van het onkruid tussen de tarwe (Mt 13:36-43) of van het grote eindgericht (Mt 25:31-46), maar ook in de gesprekken van de Heer over de eindtijd (Mk 13 en Mt 24). Hier wordt duidelijk dat aan het einde der tijden Jesus Christus Zelf zal komen om te oordelen de levenden en de doden, zoals immers ook onze geloofsbelijdenis zegt.

Beide voorstellen sluiten elkaar niet uit en zijn dan ook in de Kerk steeds naast elkaar overgeleverd. Want vanuit het perspectief van Gods eeuwigheid vallen het individuele en het algemene gericht samen.

Wat de voorstelling betreft die het laatste gericht verbindt met de wederkomst (parousie, tweede komst) van de Heer, daarbij gaat het om een kosmische gebeurtenis, waarbij de goddelijke heerschappij, waarheid en liefde voor de gehele wereld openbaar worden en waarbij al het heimelijke kwaad, alle negativiteit en liefdeloosheid in de wereld onthuld worden. Maar wanneer dit zal gebeuren is ons niet toegestaan te weten, zoals blijkt uit de woorden van de Heer: «Maar van die dag of dat uur weet niemand iets, zelfs de Engelen in de Hemel niet, noch de Zoon, maar alleen de Vader.» (Mk 13:32). De Orthodoxe Kerk heeft zich daarom nooit ingelaten met de speculaties die telkens weer in de loop der tijden geprobeerd hebben dit tijdstip te bepalen. Want meer te willen weten dan de mensgeworden Zoon van God Zelf, is niet alleen dwaas, maar ook aanmatigend.

Hetzelfde geldt met betrekking tot de vraag naar het 'hoe' van het Laatste Gericht. Daarover spreekt de Heer in beschrijvingen die uitsluitend ten doel hebben ons erop voor te bereiden dat daaraan moeilijke tijden met veel aanvechtingen en verleidingen zullen voorafgaan en dat het dringend nodig zal zijn te volharden in bidden en waken: «Weest waakzaam, want gij weet niet wanneer de tijd daar is.» (Mk 13:33). Evenals de Apostel Paulus in zijn eerste gemeentebrief: «Maar over tijd en ogenblik, broeders, behoeven wij u niet te schrijven, want gij weet zelf zeer goed, dat de dag des Heren komt als een dief in de nacht.» (1 Thes 5:1).

Al deze uitspraken laten geen berekeningen toe, noch geven zij een schema van de gebeurtenissen. Dit op te willen stellen is tijd verknoeien en tegenwoord en wil van God, Die Zich niet in de kaarten van Zijn wereldheerschappij laat kijken. Het moet ons voldoende zijn te weten dat we de

Rechter Die dan zal komen om al het heimelijke aan het licht te brengen, zullen herkennen als de Heer Die voor ons mens is geworden en de dood op Zich heeft genomen.

Bijbelse bronnen: Lk 16:19-31 Mt 13:36-43 24:1 - 25:46 Mk 13:1-37 Lk 12:35-48 21:5-36 1 Thes 4:13 - 5:11 1 Petr 5:8 1 Kor 15:21-28.

N.B. De Kerk gedenkt de Wederkomst van Christus midden in de nacht met een troparion dat in de Vastentijd in het Middernachtsgebed (Mesonyktikon) gezongen wordt en in de Heilige Liturgie van de Voorafgewijde Gaven in de Heilige Grote Week:<sup>125)</sup>

*Zie, de Bruidegom komt te middernacht,  
en zalig de dienaar die Hij wakend vinden zal,  
maar onwaardig is hij dien Hij ledig vindt.  
Mijne ziel, wees dus waakzaam,  
zodat gij niet door slaap overvallen wordt,  
en daardoor aan de dood vervalt,  
en van het Rijk uitgesloten wordt.  
Maar wees nuchter en roep uit:  
Heilig, heilig, heilig zijt Gij, o God.  
Door de Moeder Gods,  
ontferm U over ons.*

125: Behalve de Wederkomst van Christus belijdt de Kerk ook de algemene opstanding van de doden. Wat betekent dat? Zijn het niet veeleer de zielen, die ingaan in de hemelse rust?

Inderdaad geloven de orthodoxen dat in de dood lichaam en ziel gescheiden worden, waarna het lichaam tot stof vervalt en de ziel, bevrijd en in het goddelijk licht der waarheid ondergedompeld, opgenomen wordt in een oord van verkwikking en rust, en daar te zamen met de Engelen en de Heiligen de hemelse eredienst voltrekt. Of zij wordt van het leven der Heiligen gescheiden en onderworpen aan de kwelling van het van God verwijderd zijn. Daarom zingt de Kerk bij het gedenken der doden in de canon der overledenen als kondakion en ikos:<sup>126)</sup>

*Met Uw Heiligen laat rusten, o Christus,  
de ziel van Uw dienaren,  
waar geen smart noch droefheid is,  
doch waar leven is zonder einde.*

*Gij alleen zijt de Onsterflijke,  
en Gij hebt de mens geschapen en geformeerd.  
Als sterveling hebt Gij ons uit aarde gemaakt,  
en Gij beveelt ons om tot aarde terug te gaan,*

*zoals Gij gesproken hebt:  
Gij zijt aarde, en zult tot aarde terugkeren.  
Dat is ons aller lot,  
en wenend zingen wij: Alleluia.*

Bij de Wederkomst van Christus wordt echter de ziel weer verenigd met haar verrezen, vernieuwd en verheerlijkt lichaam. Want eerst dan komt de verlossing van Christus tot de uiteindelijke vervulling. En daaraan heeft de gehele mens deel met ziel, geest en lichaam, ja ook de gehele schepping; en niets zal verloren gaan wat bij ons behoort. Het lichamelijke behoort immers door Gods scheppingsdaad bij ons. Het is niet iets dat geringgeschat mag worden. De vijandschap tegenover het lichaam uit de laatste periode van de antieke wereldbeschouwing (Gnosticisme, Manichaeïsme) heeft in de Orthodoxie nooit echt voet aan de grond kunnen krijgen.

Maar hoe het verrezen lichaam eruit zal zien als het zich weer met de ziel verenigt, kunnen we slechts in gelijkenissen uitdrukken, zoals immers ook de Apostel Paulus doet als hij schrijft: « Maar, zal iemand zeggen: 'Hoe verrijzen de doden? En met wat voor lichaam verschijnen zij?' Gij onverstandige, wat gij zelf zaait, wordt niet levend, tenzij het gestorven is. En als gij zaait, zaait gij toch niet het toekomstige lichaam, maar slechts een korrel, bijvoorbeeld van tarwe of van iets anders. En God geeft er een lichaam aan, zoals het Hem belieft, en wel aan elk zaad een eigen lichaam. ... Zo is het ook met de verrijzenis der doden. Er wordt gezaaid in vergankelijkheid en opgewekt in onvergankelijkheid. Er wordt gezaaid in oneer en opgewekt in kracht. Er wordt gezaaid een natuurlijk lichaam en opgewekt een geestelijk lichaam.» (1 Kor 15:35-38, 42-44).

Ook hier geldt dus: «Wat geen oog heeft gezien en geen oor heeft gehoord en in geen mensenhart is opgekomen, dat heeft God bereid voor hen die Hem liefhebben.» (1 Kor 2:9).

Bijbelse bronnen: Gen 3:19 Ps 102(103):14 103(104):29-30  
145(146):4 Ez 37:1-14 Lk 24-39 1 Kor 15:35-53 Kol 1:18, 27  
1 Petr 1:23-24.

126: Heeft dit geloof niet ook gevolgen voor de omgang van de christen met zijn lichaam en de lichamelijke genoegens en behoeften? Hoe is de houding van de orthodoxe christen ten aanzien van de lichamelijke dingen?

De Apostel Paulus schrijft in een brief aan de gemeente in Korinthe: «Alles is mij geoorloofd; ja, maar niet alles is nuttig. Alles is mij geoorloofd, maar ik mag van niets de slaaf worden.» (1 Kor 6:12) en «Of weet gij niet, dat uw lichaam een tempel is van de Heilige Geest Die in u woont en Die gij

van God ontvangen hebt, en dat gij niet uzelf toebehoort? Want gij zijt duur gekocht en betaald. Verheerlijkt dan God met uw lichaam.» (1 Kor 6:19-20).

Deze woorden zijn voor de orthodoxen duidelijke richtlijnen voor de omgang met het lichaam en alle lichamelijke dingen. Zij geven aan dat genieten en vasten, vrij zijn en gebonden zijn, slechts gericht moeten zijn op het doel van de volkomen toewijding aan God en aan de naaste.

Juist ook het vasten heeft dus in de Orthodoxe Kerk principieel niets te maken met een verachting van het lichaam en de lichamelijke zaken, maar komt voort uit het streven de boeien van de genotzucht van lichaam en ziel te verbreken en vrij te worden voor een leven van toewijding. De boeien zijn gegroeid doordat we ons handelen en denken en al onze gewoonten erop richten, in alle situaties in het leven en in alle dingen het grootst mogelijke genot te bereiken. Daardoor worden we slaven van onze begeerten, verslaafd aan genot en zelfbevrediging. Maar van deze verslaving moeten we ons bevrijden als we in de christelijke vrijheid willen leven. Daarbij kan het vasten ons helpen, en vanuit dat standpunt spoort de Orthodoxe Kerk haar gelovigen tot vasten aan, niet alleen in de vastentijden, maar ook in tijden van persoonlijke inkeer en voor het ontvangen van de communie. Dit vasten moet niets anders zijn dan een oefening in de christelijke vrijheid; en overigens loopt het door het afzien van het vlees eten nu al als teken vooruit op het leven in het komende Godsrijk waarin, zoals Jesaja 11:6-9 zegt, de schepselen elkaar niet meer wederkerig opeten en vernietigen zullen. Daardoor is het orthodoxe vasten niet triest, gedwongen en wettelijk, maar het is een deel van de innerlijke vrijheid en een zich-openstellen voor geestelijke ervaringen.

Degene die het niet anders dan wettelijk kan opvatten en daardoor slechts verder en dieper in slavernij geraakt van de dingen van deze wereld, kan het beter niet doen, want hij gebruikt het verkeerd. Van een dergelijk misbruik zijn ook in de Orthodoxie monniken en leken niet altijd en overal vrij gebleven, vooral ook omdat op het einde van de antieke periode een principiële geringschatting en als-demonisch-beschouwen van al het lichamelijk-materiële zich begon te verbreiden, waardoor ook menige christen zich liet aansteken. Maar degenen die dieper in de christelijke gebeds- en geesteservaringen waren binnengeleid, hebben ook steeds weer geleerd en betuigd dat het bij alle vasten en verzaken van het genieten van lichamelijke goederen niet gaat om het verachten van de goede gaven van Gods schepping, maar om te leren die goed en heilzaam te gebruiken in de vrijheid waartoe Christus ons heeft vrijgemaakt.

Bijbelse bronnen: Gen 1:28 Ps 23(24):1 Mt 6:16-18, 22-23 12:1-8  
Mk 2:18-20 Lk 3:6 Joa 6:54, 63 1 Kor 3:16-17 6:12-20 15:50  
2 Kor 6:16 - 7:1 Gal 5:1, 13 Fil 3:3, 7-14.

127: Bij de opstanding der doden belijden wij in onze geloofsbelijdenis ook het «Leven der toekomstige eeuwigheid». Wat wordt daarmee bedoeld?

Het gaat om de verwachting van een volkomen en onvergankelijk leven in een vernieuwde schepping. Wij begrijpen tegenwoordig beter dan ooit tevoren dat de menselijke verslaafheid aan genot en het menselijke egoïsme onze wereld naar een kosmische catastrofe toedrijven en dat niet alleen wijzelf door onze zonden gedoemd zijn te sterven, maar even goed ook onze omgeving, onze aarde met haar bomen en planten en dieren, ja de hele schepping waarin en waarmee wij leven. Haar vernietiging, ten gevolge van onze schuld, werkt steeds verder door. Dat zien tegenwoordig ook die mensen in, die verre staan van het christelijk geloof. Wat zij echter niet weten en begrijpen, is dat ons een nieuwe hemel en een nieuwe aarde is beloofd, een eeuwigheid (*æoon* = wereldperiode van onmetelijke duur), waarin niet meer dood en vernietiging zullen heersen. Wat zij ook niet weten en geloven, is dat de kosmos zoals deze door onze zonden met ons aan de dood wordt overgeleverd en daaraan deelheeft, evenzo ook in Christus deel zal hebben aan onze vernieuwing, zodat God Zelf - en niet wij - de uiteindelijke vernietiging van onze wereld en haar hernieuwde schepping teweegt brengt.

Dat deze, onze *æoon* voorbijgaat en wij een nieuwe, onvergankelijke *æoon* van God verwachten, is al in het late jodendom zeer nauw met het geloof aan de Messias verbonden geweest. Dit was echter in het late judentum evenals in het vroege christendom, een troostrijke, verheugende en aktiverende boodschap, niet iets als een verlammende, schrikwekkende tijding of slechts een vertroosting met een betere toekomst, zoals dat tegenwoordig door menige buitenstaander wordt opgevat. Het is immers de boodschap van de heerschappij van Christus, «aan Wiens Rijk geen einde zal zijn», omdat God Zelf bij Zijn volk wil wonen. «En Hij zal alle tranen van hun ogen afwissen en er zal geen dood meer zijn, noch rouw, noch geleen, noch smart zal er meer wezen, want de eerste dingen zijn voorbijgegaan.» (Openb. 21:4).

Om dit rijk van het ware Leven te doen komen kunnen we niets doen, behalve onszelf innerlijk laten veranderen, opdat wij gereed en in staat zullen zijn aan dit Rijk deel te hebben. Daarom luidt de boodschap waarmee Jesus Christus Zijn openbare werkzaamheid op aarde begon: «De tijd is in vervulling gegaan en het Koninkrijk Gods is nabij; bekeert u en gelooft aan het Evangelie!» (Mk 1:15). Deze boodschap geldt ook voor ons in deze tijd.

Bijbelse bronnen: Ps 101(102):26-28 Jes 24:16-20 51:6 65:17 Mk 1:14-15 14:25 Lk 9:2 10:9 12:32 Joa 18:36 1 Kor 15:24 Rom 8:17-39 1 Thes 2:12 2 Petr 3:3-13 Openb 21:1-7.

128: De Zaligsprekingen spreken over wie het Godsrijk deelachtig zullen worden. Hoe worden ze door de Orthodoxen opgevat en uitgelegd?

De Orthodoxe Kerk heeft de Zaligsprekingen in de versie van het Mattheos-Evangelie opgenomen in de Typika (= woorddienst, die in de Vastentijd of wanneer er geen priester aanwezig is in plaats van de Liturgie gehouden wordt). Volgens het gebruik van de slavische en daarmee verwante westerse gemeenten worden de Zaligprijzingen ook in de goddelijke Liturgie als derde antifoon gezongen, waarbij in de Kleine Intocht het Evangelieboek door het schip van de kerk wordt gedragen. Daarmee wordt de komst van het Rijk Gods symbolisch verkondigd aan het gelovige volk. Door vele gelovigen worden de Zaligsprekingen ook in plaats van de Tien Geboden als biechtspiegel gebruikt.

*Zalig zijn de armen van geest, want hunner is het Koninkrijk der Hemelen.* (Mt 5:3).

Deze zaligprijzing vinden we bij Lukas in de variant: «Zalig gij armen, want aan u behoort het Rijk Gods.» (Lk 6:20). Daarbij de wee-roep: «Wee u, rijken, want gij hebt uw troost reeds ontvangen.» (Lk 6:24).

Bij Lukas staat bij alle zaligprijzingen en wee-roepen de gedachte aan de vereffenende gerechtigheid van God op de voorgrond, om hen te troosten die nu lijden onder een hard lot, en tevens om hen te waarschuwen die gewetenloos hun geluk uitbuiten.

Mattheos heeft de woorden van de Heer dieper begrepen. Als hij spreekt over 'geestelijk armen' of liever: 'armen van geest', gaat hij ervan uit dat het Rijk Gods niet pas begint aan het einde der tijden met een totale omkeer, maar reeds nu en hier verborgen aanwezig is; en dat het mogelijk is in en door de kracht van dit Rijk te leven. Dat wordt duidelijk wanneer men zich herinnert wat Jesus Christus verderop in het Mattheos-Evangelie tot Zijn Leerlingen zegt: «Voorwaar, Ik zeg u: Het is moeilijk voor een rijke het Koninkrijk der Hemelen binnen te gaan. Ja, Ik zeg u: Een kameel gaat gemakkelijker door het oog van een naald dan een rijke in het Koninkrijk der Hemelen. Toen de Leerlingen dit hoorden, waren zij verbijsterd en vroegen: 'Wie kan er dan zalig worden?' Maar Jesus zag hen aan en zeide: 'Bij de mensen is dit onmogelijk, maar bij God zijn alle dingen mogelijk.'» (Mt 19:23-26).

Als rijke moeten we niet alleen diegene beschouwen die materiële goederen in overvloed bezit, maar even goed wie geniet van vrijheid, ontwikkeling, schoonheid, kracht, gezondheid, geborgenheid enz. De rijkdom is zo bezwaarlijk voor het ingaan in het Koninkrijk Gods, omdat die een mens innerlijk in bezit neemt, hem beheert en tot slaaf maakt, zoals die de rijke jongeling (Mt 19:16-22) tot slaaf heeft gemaakt, zodat hij geen volgeling

van de Heer kon worden.

Echter niet iedereen die arm is, is alleen daardoor al innerlijk vrij, maar alleen hij die zich noch door hebzucht, noch door afgunst, noch door zijn gebrek en zorgen laat opjagen, maar zich houdt aan de woorden van de Heer: «Wees niet bezorgd voor uw leven, wat gij zult eten of drinken, noch voor uw lichaam, waarmee gij u zult kleden. Is het leven niet meer dan het voedsel, en het lichaam niet meer dan de kleding? ... Maar zoek eerst het Rijk Gods en Zijn Gerechtigheid, dan zal dit alles u erbij gegeven worden.» (Mt 6:25, 33) Dit te begrijpen en ertoe in staat te zijn is het voordeel van de armoede, wanneer die innerlijk aangenomen en niet uiterlijk ondergaan wordt. Het is daarom niet toevallig dat men in orthodoxe landen van oudsher speciaal ook de kinderen en de geestelijk invaliden, evenals alle onmondigen in de ruimste zin van het woord, onder de 'armen van geest' heeft gekend.

Wat betreft de kinderen heeft Christus Zelf immers gezegd: «Voorwaar Ik zeg u: Tenzij gij u bekeert en wordt als kinderen, zult gij het Koninkrijk der Hemelen in geen geval binnengaan.» (Mt 18:3). En wat de geestelijk invaliden betreft, die werden in het oude Rusland door het volk op de meeste plaatsen met eerbied en goedheid behandeld, omdat men zich bewust was van de voor hen geldende belofte. Maar niet alleen dat. Als voorbeelden van deemoed werden ze zelfs nagevolgd door asketen, die als 'dwazen om Christus' wil' (jurodivi) als symbool ervan afgezien hebben zich te bedienen van de rijkdom van hun geest.

Dat betekent echter: deze zaligspreking spreekt niet alleen maar over een omkering van de wereldse verhoudingen in het hiernamaals, maar betuigt veeleer dat slechts hij 'zalig' (d.w.z. vol vreugde) en 'in het Rijk der Hemelen' (d.w.z. in Gods nabijheid) kan leven, die vrij is van de zorgen en hartstochten die mensen aan hun bezit doen hechten als zij het hebben, of hen ernaar doen verlangen en ervan doen dromen als zij het niet hebben.

Bijbelse bronnen: Mt 18:1-5 19:13-15 16:26 Lk 12:13-21 16:19-21.

*Zalig zijn de treurenden, want zij zullen worden getroost.* (Mt 5:4).

Dit luidt in het Lukas-Evangelie: «Zalig die nu weent, want gij zult lachen» (Lk 6:21) en «Wee u die nu lacht, want gij zult klagen en wenen» (Lk 6:25).

Ook hier gaat het noch om alleen maar een omkering van de wereldse verhoudingen, noch kan iedere droefheid als zodanig aanspraak maken op troost in het Rijk Gods. De Apostel Paulos zegt immers: «Want de droefheid die naar Gods wil is, leidt tot een blijvende bekering ter zaligheid, maar de droefheid naar deze wereld brengt de dood.» (2 Kor 7:10). En de H. Serafim van Sarov zegt als commentaar: «Om de innerlijke vrede te bewaren, moet men de treurigheid vermijden en ernaar streven steeds een bli-

moedige geest te behouden.»<sup>127)</sup> Dit betekent dus: niet de droefheid als zodanig moet nagestreefd worden en wordt 'zalig' geprezen, maar slechts de droefheid die leidt tot de bekering als toewending naar God en het wenken van berouw voor God. Dit wenken voor God geldt in de Orthodoxe Kerk als een bijzondere genade; ja, aan de tranen van de bekering wordt door verscheidene Oudvaders een bijna sakramentele betekenis toegeschreven. Ook wordt in de boetecanons en boetegebeden steeds weer om de gave der tranen gesmeekt, zoals bijvoorbeeld in de canon van de zondares Maria van Egypte, waarin gezegd wordt:<sup>128)</sup>

*Om de gloed van de hartstochten te blussen  
hebt gij voortdurend stromen van tranen  
vergoten uit een brandende ziel.  
Verleen ook mij, uw dienaar, hun genade.*

En in de canon van de heilige Andreas van Kreta wordt in de tweede ode gezegd:<sup>129)</sup>

*Ik heb geen tranen en ik gevoel geen smart  
en ik kom niet tot boete, Verlosser,  
tenzij Gij deze aan mij schenkt als God.*

En tenslotte in de communiegebeden:<sup>130)</sup>

*Gewaardig mij, Christus, stromen van tranen  
om alle vlekken van mijn hart af te wassen,  
opdat ik met een gereinigd geweten  
in geloof en eerbied  
mag nadertreden, Meester,  
om Uw goddelijke gaven te ontvangen.*

Het is dus niet gewoon de droefheid op zichzelf die de tranen en het verdriet zo waardevol maakt in de ogen van God, maar veeleer de deemoed en de bekering die daardoor tot uiting komen.

Bijbelse bronnen: 2 Kor 7:8-11 Mt 26:75 Lk 15:17-24 Jak 4:6 1 Petr 5:5.

*Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen beërvén de aarde.* (Mt 5:6).

In deze wereld vindt men iemand slechts dan opgewassen tegen het leven, als hij zijn wil weet door te zetten. De zachtmoedigen zijn echter degenen die dat niet voor elkaar krijgen of daarvan afstand doen. Het zijn degenen die niet anderen met strenge maatstaven meten, maar die alleen op zichzelf toepassen. Het zijn degenen die van zich laten profiteren en altijd de suf-fers zijn. Zij zullen de aarde beërvén, omdat alleen zij in staat zijn geweldeloos met anderen samen te leven. Alleen zij volgen de Heer na, Die van

Zichzelf kon zeggen: «Ik ben zachtmoedig en nederig van hart» (Mt 11:29).

Dit is een duidelijk voorbeeld, dat voor alle Zaligsprekingen geldt, dat zij de hoorders wijzen op de weg van de navolging van Christus, omdat Hij als de nieuwe Mens, de tweede Adam, de Gezegende is, Die de volheid bezit van alles wat wij nodig hebben.

Bijbelse bronnen: Ps 36(37):11 Mt 7:1-5 11:29 21:5, 9 Gal 6:1-2 Tit 3:2.

*Zalig zijn die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen worden verzadigd.* (Mt 5:6).

Bij Lukas lezen wij: «Zalig die nu honger hebt, want gij zult worden verzadigd.» (Lk 6:21). «Wee u die verzadigd zijt, want ge zult honger lijden.» (Lk 6:25).

De tekst in het Lukas-Evangelie grijpt terug op de oudtestamentische belofte uit Jesaja, waar over de verlost gevangenen van Israël wordt gezegd: «Zij zullen hongeren noch dorsten» (Jes 49:10). De tekst in het Mattheos-Evangelie leidt ons echter ook hier dieper. Die prijst niet alleen maar zalig hen die honger hebben, maar degene die zich niet tevreden stelt met een slechts uiterlijke verzadiging van zijn maag; die van God meer verwacht: de verzadiging van alle mensen, niet slechts door brood, maar door Gods tegenwoordigheid en liefde voor alle mensen. Want slecht degene die door zijn honger ertoe gedreven wordt Gods goedheid voor allen af te smeken, is gereed voor het Rijk waarin de Heer ieder geeft wat Hij beloofd heeft, en zelfs veel meer dan zij verwachten kunnen.<sup>131</sup>)

Bijbelse bronnen: Jes 49:8-13 Mt 4:2-4 5:45 20:1-16 Joa 6:35.

*Zalig zijn de barmhartigen, want hunner zal geschieden barmhartigheid.* (Mt 5:7).

De barmhartigen zijn niet alleen maar degenen die van hun overvloed rijkelijk aalmoezen geven. Het zijn veeleer degenen die zelfs geven als men schijnbaar niets van hen kan verwachten, hetzij omdat ze zelf gebrek lijden, zoals de arme weduwe die haar laatste penning in de offerbus wierp (Mk 12:41-42), hetzij omdat ze gekwetst en beledigd zijn of opgelicht worden. Barmhartig zijn degenen die vergeven, welwillend en verzoenend zijn, terwijl zij in hun recht staan en hard zouden kunnen zijn. Deze barmhartigheid is echter geen bijzonder lovenswaardige deugd, maar eenvoudigweg de voorwaarde – de enige, maar onontkoombare voorwaarde – waaronder de Heer ook aan ons barmhartigheid bewijst en wij het mogen wagen ons zonder vrees tot Hem te wenden met de uitroep: 'Kyrie eleison', Heer, ontferm U over ons.

Bijbelse bronnen: Mt 9:10-13 18:23-35 Mk 12:41-44 Lk 6:32-38 10:25-37 Joa 8:3-11 Jak 2:13.

*Zalig zijn de reinen van hart, want zij zullen God aanschouwen.* (Mt 5:8).

«Besprengel mij met hyssop, dan word ik rein; was mij, dan word ik witter dan sneeuw. ... God, schep in mij een zuiver hart; vernieuw in mijn binneste de rechte geest.» (Ps 50(51):9, 12) bidden we elke dag in de kerkelijke en in onze persoonlijke gebeden. Maar wat wordt met reinheid van hart bedoeld? Reinheid van hart houdt in dat men bij alle doen en laten zich laat leiden door een oprochte liefde tot God en alle mensen, zonder zelfzuchtige bijgedachten die alleen maar eigenbaat, eigen eer of eigen genoegen nastreven. Aan dergelijke reinheid van hart wordt het schouwen van God beloofd. Want een hart dat door zelfzucht wordt vertroebeld en zichzelf als het belangrijkste beschouwt, is niet doorzichtig voor het Licht van God.

Maar hoe komen wij die onreine harten hebben, tot de door God geëiste reinheid?

De perikoop over de Voetwassing in het Joannes-Evangelie (Joa 13:1-15) herinnert ons eraan dat wij deze reinheid alleen kunnen verkrijgen door in Christus te zijn. Ook de Heer zegt in Zijn afscheidsrede bij Joannes: «Ik ben de ware Wijnstok en Mijn Vader is de Wijngaardenier. Elke rank aan Mij die geen vrucht draagt, snojd Hij af; en elke rank die wel vrucht draagt, snoeit Hij opdat deze nog meer vrucht zal dragen. Nu zijt gij rein door het woord dat Ik tot u gesproken heb. Blijft in Mij, zoals ook Ik blijf in u.» (Joa 15:1-4). 'In-Christus-blijven' betekent voor orthodoxen echter in gebed blijven. Zoals de Abt Hesychios van het Batos-klooster op de Sinaï zegt in zijn gebedsonderricht: «Wie zijn hart wil reinigen vindt een uitstekende steun in het voortdurend aanroepen van de Naam van Jesus tegen alle onzichtbare vijanden. We hebben daarmee zelf ervaring opgedaan. Ziet hoe deze ervaring overeenstemt met het getuigenis van de Heilige Schrift: Bij de Profeet Zefanja wordt gezegd: 'Wees bereid, Israël, de Naam van de Heer Uw God aan te roepen' (Zef 3:9). De heilige Paulos zegt: 'Bidt zonder ophouden' (1 Thes 5:17). Wat is waardevoller dan het gebed, waardoor wij al het goede verkrijgen? Het reinigt het hart, waarin God Zich aan ieder die gelooft openbaart. Let echter op het woord van onze Heer: 'Ik ben de Wijnstok, gij zijt de ranken. Wie in Mij blijft, en Ik in hem, hij draagt rijke vrucht; want zonder Mij kunt gij niets doen.' (Joa 15:5). Wie al zijn streven richt op zijn innerlijk, die is rein; en niet alleen rein: hij is in God verzonken, hij schouwt God, hij verkondigt God, hij bidt.»<sup>132)</sup>

Bijbelse bronnen: Ps 50(51):9, 12 Mt 23:26 Mk 7:14-23 Joa 13:1-11 15:1-8 Hand 15:9 2 Kor 7:1 1 Tim 1:5.

*Zalig zijn de vreedzamen, want zij zullen genoemd worden Kinderen Gods.* (Mt 5:9).

Deze vertaling, zoals we die uit onze kerkdiensten kennen, is niet geheel juist. In de oorspronkelijke tekst is namelijk sprake van hen die 'vrede maken', 'vrede stichten'. Daarbij gaat het om aktief handelen, dat een persoonlijke inzet vereist, terwijl men de 'vredzaamheid' zou kunnen misverstaan als een slechts passieve houding. Men zou dus beter van 'vredestichters' dan van 'vredzamen' kunnen spreken.

Vredestichter wordt men echter niet zonder meer door 'acties' voor de vrede, en nog veel minder door gewelddadige acties tegen andersdenkenden. Want vrede kan men, in tegenstelling tot de rust van het graf, niemand opdringen. Men kan vrede slechts door liefde en toewijding overdragen. De H. Serafim van Sarov zegt ergens: «Leef in vrede met jezelf, dan zullen om je heen duizenden gered worden.»<sup>133)</sup> Tot deze innerlijke vrede geraken we echter slechts wanneer we ons die laten schenken. In de afscheidsrede in het Joannes-Evangelie zegt Jesus tot Zijn Leerlingen: «Vrede laat Ik u: Mijn vrede geef Ik u. Niet zoals de wereld die geeft, geef Ik hem u: uw hart worde niet ontsteld noch bevreesd.» (Joa 14:27). Na Zijn Opstanding begroet de Heer de Zijnen met de gebruikelijke joodse vredesgroet «Vrede zij u» (schalom leka). Deze vredesgroet hebben ook de Apostelen overgenomen en in het Grieks vertaald; deze is in onze kerkdiensten opgenomen als de zegengroet van de priester: «Vrede aan allen!».

Voor ons betekent dat: om vrede te kunnen bewerken moeten we ons laten opnemen in de vrede die ons in Jesus Christus tegemoet treedt, want alleen Hij is een heerster en koning van de vrede. Want iedere vrede die niet door innerlijke vrede gedragen wordt, werkt als onderdrukkend geweld en verdient de naam vrede niet. Want ieder geweld roept tegengeweld op. Een christen mag geen kwaad met kwaad vergelden. Onder bepaalde omstandigheden moet hij het geweld dus ondergaan. Als echter het geweld door het dulden ervan gestabiliseerd wordt, zodat anderen daarbij het slachtoffer worden, wordt hij medeschuldig aan dit geweld die het gemakzuchtig en gevoelloos verdraagt terwijl hij er iets tegen zou kunnen doen. Een dergelijke situatie kan gewetenskonflikten veroorzaken, die men niet mag ontwijken. Het is van belang in zo'n geval met kennis van zaken het kleinere kwaad te kiezen, waarbij het beschermen van het leven en de vrijheid van de zwakken voorrang moeten hebben.

Bijbelse bronnen: Jes 9:6 53:5 Jer 6:14 Joa 14:27 20:19, 21, 26  
Rom 1:7 5:1 8:6 14:17-19 Ef 2:14 Hebr 7:2, 17.

*Zalig zijn die vervolgd worden om de gerechtigheid, want hunner is het Koninkrijk der Hemelen.*

*Zalig zijt gij wanneer men u smaadt en vervolgt om Mijnentwil, liegend sprekende allerlei kwaad tegen u. Verheugt en verblijdt u, want uw loon is groot in de Hemelen.* (Mt 5:10-12a).

Daarop volgt de zin: «want zo hebben zij ook de Profeten vervolgd die voor u geweest zijn.» (Mt 5:12b).

En de Evangelist Lukas zegt: «Zalig zijt gij wanneer de mensen u haten, wanneer zij u uitstoten en u beschimpfen, en uw naam als iets kwaads verworpen, omwille van de Zoon des Mensen. Verheugt u op die dag en jubelt, want zie, uw loon is groot in de hemel. Want op dezelfde wijze hebben hun vaderen met de Profeten gedaan. Wee u, wanneer alle mensen goed over u spreken, want hun vaderen hebben op dezelfde wijze met de valse profeten gedaan.» (Lk 6:22, 26).

Een kommentaar op deze schriftplaats vinden we in de eerste Petrosbrief, waar gezegd wordt: «Want dit is genade, wanneer iemand, doordat hij zich gebonden weet jegens God, leed verdraagt dat hij ten onrechte lijdt. Want wat roem ligt erin, als gij geduldig de slagen verdraagt die gij door uw misdragingen verdient hebt? Maar wanneer gij het goede doet en dan geduldig het lijden verdraagt, dat is genade bij God. Daartoe toch zijt gij geroepen, omdat ook Christus voor u geleden heeft en u een voorbeeld heeft nagelaten, opdat gij Hem in Zijn voetstappen zoudt volgen; 'Hij Die geen zonde gedaan heeft en in Wiens mond geen bedrog gevonden is'; Die, als Hem smaad werd aangedaan, niet met smaad antwoordde; als Hij lijden moest, niet dreigde, maar het overgaf aan Hem Die rechtvaardig oordeelt.» (1 Petr 2:19-23, vgl Jes 53:7, 9). En iets verder lezen wij in dezelfde brief: «Geliefden, laat de vuurgloed die over u gekomen is om u te beproeven, u niet bevremden, alsof u iets vreemds overkwam. Maar verblijdt u veeleer, naarmate gij deel hebt aan het lijden van Christus, opdat gij ook bij de openbaring van Zijn heerlijkheid u moogt verblijden en juichen. Als u smaad treft in de naam van Christus, zijt gij zalig te prijzen, want de Geest der heerlijkheid, de Geest Gods, rust op u. Laat niemand uwer lijden moeten ondergaan als moordenaar of dief of boosoener of als iemand die zich in dingen mengt die hem niet aangaan. Maar indien hij als christen lijden ondergaat, schame hij zich daarvoor niet, maar verheerlijke God in die Naam.» (1 Petr. 4:12-16).

De Zaligsprekingen willen er ons tenslotte dus aan herinneren dat het uiteindelijke doel van ons leven is: aan Christus gelijkvormig te worden en zowel in dood als in leven deel aan Hem te verkrijgen, overeenkomstig het woord van de Apostel: «Want gij zijt gestorven en uw leven is met Christus verborgen in God. Wanneer Christus, Die ons leven is, verschijnen zal, zult ook gij met Hem verschijnen in heerlijkheid.» (Kol 3:3-4).

Bijbelse bronnen: 1 Petr 2:19-23 3:14 4:14 Mk 12:1-12 13:9-13  
Joa 16:2-4 Jak 5:10.

N.B. Na de communie, onder het terugdragen van de Kelk naar de proskomidie, zingen we:<sup>134)</sup>

*Heer, vervul onze mond met Uw lof,  
opdat wij Uw glorie zingen.*

*Want Gij hebt ons toegestaan,  
deel te nemen aan Uw heilige, goddelijke, onsterflijke  
en levendmakende Mysteriën.  
Behoud ons in Uw heiligkeit,  
opdat wij de ganse dag Uw waarheid beschouwen.  
Alleluia, alleluia, alleluia.*

CHRISTUS IN U: VERWACHTING VAN HEERLIJKHEID!

(Kol 1:27).

## OVERZICHT OVER DE VERBREIDING VAN DE ORTHODOXE KERK

De eigenlijke Orthodoxe Kerk is vertakt in:

het Oecumenische Patriarchaat Konstantinopel, de aartszetel  
het Patriarchaat Alexandrië (Afrika)  
het Patriarchaat Antiochië (Syrië, Libanon, Irak)  
het Patriarchaat Jerusalem (Palestina)  
het Patriarchaat Georgië (Grusinië)  
het Patriarchaat Servië (Joegoslavië)  
het Patriarchaat Moskou (Rusland)  
het Patriarchaat Roemenië  
het Patriarchaat Bulgarije  
het Aartsbisdom Cyprus  
de Kerk van Griekenland  
de Kerk van Finland  
de Kerk van Polen  
de Kerk van Tsjechoslowakije.

Bovendien in de diaspora de volgende kerken, die niet door alle bovengenoemde kerken in dezelfde mate als kanoniek worden erkend:

de kerken in het buitenland van de Serven, Russen, Roemenen  
en Oekraïners,  
de autocefale Kerk in Amerika,  
de Macedonische Kerk,  
de Japanse Kerk.

De bisschoppelijke titels variëren plaatselijk van kerk tot kerk:

In de griekse gebieden heten de diocesane bisschoppen metropolieten.  
Slechts weinig bisschoppen zijn aartsbisschoppen.

In de russische gebieden zijn de titels meestal aan de persoon van de drager verbonden en vertonen dan de rangorde: bisschop – aartsbisschop – metropoliet (in zeldzame gevallen).

De grotere plaatselijke Kerken hebben als voorzitter van de bisschops-synode een patriarch. Principieel zijn alle bisschoppen gelijk; ook de patriarch, resp. eerste hiërarch, staat als voorzitter van de synode niet daarbuiten of daarboven.

## OPMERKINGEN

- 1 Horologion (afkorting Hor) 59.
- 2 Sergius Heitz, Das Gebet der Orthodoxen Kirche (Orologion und Oktoich), Düsseldorf 1981 (afk. Gebet), blz. 341.
- 3 Mt 6:9-13, Liturgikon (afk. Lit) 88.
- 4 Lit 52.
- 5 Lit 112.
- 6 Hor 20.
- 7 Pentekostarion (afk. Pent) 479.
- 8 Hor 338.
- 9 Hor 236.
- 10 Hor 238.
- 11 10de doopkatechese MPG (Migne)33, 673 A - 676 A.
- 12 Lit 55.
- 13 Uit de derde ode van de Drieëenheidscanon van Metrophanes van Smyrna, op de Zondag van de Myrondraagsters vgl. Kirchhoff-Schollmeyer, Osterjubel (afk. Osterjubel) 114.
- 14 Hor 19.
- 15 Synkretisme = vermenging van godsdiensten of leerstellingen. De dwaalleraren die de gemeenten van Galatië en Kolosse in onrust brachten (vgl. Gal 4:3, 9-10 en Kol 2:8, 20), behoorden vermoedelijk tot een joods-synkretistische groepering, d.w.z. tot een Jodendom, waaraan naast christelijke, ook heidense elementen waren toegevoegd.
- 16 De gnostici (= wetenden) in de christelijke gemeenten aan het eind van de eerste en in de tweede eeuw verbreidden dualistische geheimleren en mythen om de goddelijke geestziel uit de slavernij van lichaam en psyche te verlossen. Deze heretici (dwaalleraren) werden door de na-apostolische kerkelijke schrijvers bestreden (b.v. door Ignatios van Antiochië en Ireneüs van Lyon), aan wie we ook de belangrijkste inlichtingen over hun leerstellingen te danken hebben, naast vondsten in Egypte (Nag Hamadi) en overgeleverde apokriefe christelijke geschriften. Hun leerstellingen en mythen berustten op een dualistisch (tweopolig) wereldbeeld, waarin de wereld een noodlottige vermening is van goddelijk-goede geest en demonisch-boze materie. Ze erkennen dientengevolge de wereld niet als een goede schepping van God, maar zien daarin het werk van een 'demiourgos' (maker). Zij verwerpen niet alleen een scheppende God, maar daarmee ook het Oude Testament. Christus is voor hen een gezant van de verre,

vreemde Lichtgod, en had Zich, als zuiver geestelijk wezen, slechts met een schijnlichaam bekleed (= doketisme). Zij loochenen de opstanding der doden en vertegenwoordigen onder de dekmantel van het christendom een leer van zelfverlossing, waarbij Jesus Christus, als mythisch wezen, slechts de aanleiding is voor het in de mens gevangen goddelijk bewustzijn om zichzelf te vinden.

Deze beweging van het 'gnosticisme' of van de 'gnosis' – hoe men die ook noemt – leidde in de 2de-3de eeuw tot heftige diskussies in de christelijke gemeenten van de hele toenmaals bekende wereld; vooral Klein-Azië, Oost-Syrië en Alexandrië waren centra van gnostische sekten. Een begin van gnosticisme, dat men vaak met 'pregnosity' aanduidt, vindt men echter al in de tijd van het Nieuwe Testament, zoals bij de tegenstanders van Paulos in Korinthe (vgl. 1 Kor 2:1 - 4:8, 15:12) of in de omgeving van de gemeenten waarvoor de Brieven van Joannes bestemd zijn (vgl. 1 Jea 2:18, 4:1-6, 2 Jea 7 - 11), hoewel hier een gnostische mythe nog niet werkelijk vorm gekregen schijnt te hebben. Of er een gnosticisme heeft bestaan dat onafhankelijk van het christendom is ontstaan en zich zonder invloed van het christendom ontwikkeld heeft, is bij het wetenschappelijk onderzoek nog altijd omstreden; vgl. daarvoor het Forschungsbericht van Kurt Rudolph, Gnosis und Gnostizismus, in: Theologische Rundschau N.F. 1969v.

- 17 11de doopkatechese MPG 33, 717 B - 720 A.
- 18 Triodion (afk. Triod) II 254.
- 19 LXX is de aanduiding van het door de vroegchristelijke Kerk gebruikte griekse Oude Testament, de zgn. «Septuaginta», d.w.z. de uitgave van de 'zeventig', die in de tweede eeuw v.C. is ontstaan in de hellenistische joodse diaspora. De brief van Aristeas uit de tweede helft van de tweede eeuw v.C. geeft de legende weer, volgens welke de LXX door 72 (of 70, vandaar de naam) schriftgeleerden in Alexandrië vertaald is voor de bibliotheek van de egyptische koning Ptolemæos II, Filadelfos (285-246 v.C.). Ze is tot op heden de algemeen erkende tekst van het Oude Testament voor de Orthodoxe Kerk.
- 20 Hor 339.
- 21 Hor 41.
- 22 Heitz, Gebet 359.
- 23 Pelagius, een monnik die van de britse eilanden afkomstig was, verliet omstreeks 410 Rome met zijn vriend Celestius en reisde over Karthago naar Jerusalem. Celestius bleef in Karthago en wilde daar priester worden, wat ertoe leidde dat de leer van de Pelagianen over de vrije wil en hun afwijzen van de leer over de erfzonde opzien baarde. Augustinus ontwikkelde in de diskussie met het Pelagianisme zijn extreme genade- en predestinatieleer, die in het Oosten nooit aanvaard werd. Het Pelagianisme werd echter

veroordeeld; het eerst in het Westen, al in 418, op een algemene synode te Karthago. Pelagius kon zich in het Oosten vooralsnog tegen zijn aanklagers handhaven, omdat hij niet meeging met de vergaande stellingen van Celestius, maar later werd ook hij in het Oosten op verschillende synoden veroordeeld. Hij stierf in 454 op Sicilië.

De Kerk in het Oosten onderricht met betrekking tot de 'vrije wil' steeds genuanceerder dan de Kerken in het Westen, die de erg ver gaande standpunten van Augustinus en de Pelagianen eigenlijk nooit overwonnen hebben. De Orthodoxe Kerk houdt vast aan de erfzonde, maar wijst een leer van een 'erfschuld' af. Voor haar is het genade-zijn van het heil, en de door God toegestane vrijheid van de menselijke wil, geen elkaar uitsluitende tegenstelling, maar een voor het heil noodzakelijke paradox, wat daarmee samenhangt, dat God aan de mens in de persoonlijke ontmoeting in de Heilige Geest het persoon-zijn schenkt en hem door de theosis in vrijheid naar Zich toe laat groeien.

- 24 Vgl. Augustinus, *De catechizandis rudibus* II, 29; Thomas, *Summa theologiae* Ia, quaest. 92, art. 1; quaest. 93, art. 4.  
Daartegenover Basilios de Grote in zijn Preek over de oorsprong van de mens, Hom I, 18, MPG 44, 276 A-D.
- 25 Vooral ook in bepaalde monastieke kringen die onder manichaeïsche invloed stonden; vgl. ook vraag 114, blz. 129 e.v.
- 26 Vgl. daarmee ook vraag 78, blz. 92 e.v.
- 27 Godheden zoals Dionysos, Osiris en Mithras werden in de eerste eeuw n.C. overal in het romeinse rijk vereerd in mysteriediensten. Deze waren ontstaan uit streekgebonden vruchtbareidsriten, die in de hellenistische tijd werden uitgelegd als mysteriën, die de afzonderlijke gelovigen onsterfelijkheid en voorspoed moesten brengen.
- 28 De vier hebreeuwse letters voor de Naam van God 'Jahwe' werden, omdat het uitspreken van Gods Naam vermeden werd, al in het Hebreeuws als 'Heer' gelezen. Daarom staat op die plaats in de LXX dan meestal 'Kyrios'.
- 29 Vergelijk voor de filosofisch-theologische denkachtergrond vraag 76, blz. 90 e.v.
- 30 Nestorios uit Antiochië had als nieuwe Patriarch van Konstantinopel ingegrepen in de strijd die enige theologen van Antiochië hadden veroorzaakt door Maria niet meer Theotokos (Moeder Gods) maar Anthropotokos (Moeder van de Mens Christus) te noemen. Hij stelde voor, of allebei samen te zeggen, of Maria eenvoudig 'Moeder van Christus' te noemen. Patriarch Kyrillos van Alexandrië ging in zijn Paasbrief van 429 op deze opvatting van Nestorios in en betichtte hem van ketterij. In 430 nam ook Paus Celestius het voor het 'Theotokos' op en veroordeelde Nestorios.

In 431 op het Concilie van Efese werd Nestorios ten val gebracht en veroordeeld. In 433, toen de keizer Antiochië en Alexandrië dwong tot overeenstemming te komen, liet Patriarch Joannes van Antiochië Nestorios als ketter vallen.

- 31 De in 433 schijnbaar uitgevochten strijd tussen de aanhangers van de theologie van Antiochië en van Alexandrië laaide in 448 opnieuw op toen Eutyches, een archimandriet in Konstantinopel en aanhanger van de alexandrijnse theologie, aangeklaagd en door Patriarch Flavianos veroordeeld werd, omdat hij onderwezen had dat de menselijke gestalte van Christus er slechts als een menselijk lichaam had uitgezien, maar in werkelijkheid zo geheel door de Godheid van Christus doordrongen was geweest dat Christus alleen maar een goddelijke natuur had gehad. Tegen deze veroordeling kwam Patriarch Dioskouros van Alexandrië op; op een door de keizer bijeengeroepen synode in Efese in 449 liet hij Flavianos met geweld afzetten. Maar deze, als oecumenisch concilie bijeengeroepen synode werd niet erkend (Leo de Grote noemde die: 'Roversynode') en Dioskouros werd in 451 in Chalcedon veroordeeld te zamen met Eutyches.
- 32 Heitz, *Gebet 449*.
- 33 Om de in 451 in Chalcedon tot dogma verklaarde vereniging van de twee Naturen in de ene Persoon van Christus tegenover iedere nestoriaanse of monofysische afzwakking vast te houden en te betuigen als een vereniging van de ware God en de ware Mens (ongedeeld en ongescheiden; onvermengd en onveranderd) vinden enige orthodoxe theologen belangrijk dat in de griekse tekst van de Belijdenis gezegd wordt dat Christus vlees heeft aangenomen «uit de Heilige Geest en de Maagd Maria» en niet, zoals in de latijnse tekst, «de Spiritu Sancto ex Maria Virgine» (door de Heilige Geest uit de Maagd Maria).  
Dit verschil lijkt ons echter, gezien de oorspronkelijke bedoeling van de latijnse tekst, te ver gezocht. Want de latijnse formulering wil geenszins de mensheid van Christus een ander gewicht geven dan Zijn godheid, maar het licht in de lijn van de latijnse smaak en behoeft zich nauwkeurig uit te drukken, herhaling te vermijden en de gebeurtenis als een daad weer te geven. *Zakelijk is het zelfde bedoeld.*
- 34 Lit 80.
- 35 Menèon (afkorting Men) I 168.
- 36 Hor 157.
- 37 Men I 198.
- 38 Letterlijk: de 'nieuwe knaap'; in het grieks wordt nieuw ook gebruikt als klein in de betekenis van pasgeboren.
- 39 Men I 425.

- 40 Hor 276.
- 41 Hor 371.
- 42 Lucernarium (Hor 246) betekent 'dienst van het avondlicht'. De lucernarumpsalmen zijn de psalmen 140, 141, 129 en 116, die aangeduid worden met de beginwoorden van ps. 140: 'Heer, ik roep ...'.
- 43 Zie Hor 157 en vraag 36, blz. 43.
- 44 Lit 83.
- 45 Men I 20.
- 46 Men I 14.
- 47 Men I 87.
- 48 Men I 366.
- 49 Men I 346.
- 50 Men I 337.
- 51 Hor 306.
- 52 Lit 253 en Men II 12.
- 53 Lit 245.
- 54 Men I 292.
- 55 Enige handschriften, zoals de Codex Sinaiticus en de Codex Vaticanus (beide uit de vierde eeuw), hebben de woorden «en vasten» niet in de tekst of pas door een latere hand toegevoegd. De meerderheid van de oude handschriften bevat echter de aangehaalde tekst, die zeer waarschijnlijk de oorspronkelijke zegswijze weergeeft (niet volgens Nestle-Aland, 26ste druk). In ieder geval was 'bidden en vasten' al in de eerste christelijke tijd een bijeen behorend paar begrippen, zoals ook in het Jodendom.
- 56 Vgl. daarbij ook vraag 61, blz. 74 e.v., en vraag 126, blz. 154 e.v.
- 57 Dogmatisch komt hier de leer van het 'duotheletisme', (d.w.z. van de twee wilskrachten in de ene persoon van Christus) tot uiting, omdat de menselijke wil van Christus zich door het afwijzen van deze verzoeken uit vrije wil ondergeschikt maakte aan de goddelijke wil in Hem. De leer over de dubbele wil in Christus werd op het Zesde Oecumenische Concilie van Konstantinopel (het zgn Trullanum I) in 680/681 tot dogma verklaard na de zogenoemde 'monotheletische strijd'.
- 58 Voor het probleem van de 'historische Jesus' in de westerse theologie vergelijk Joachim Jeremias, *Jesus und seine Botschaft*, Stuttgart 1976. Verder: Helmut Ristow – Karl Matthiae (Hrsg.), *Der historische Jesus in Forschung und Verkündigung*, 3. Aufl. Berlin 1964.
- 59 Sacramentarium (afgekort Sacr) 21-24.
- 60 Ephraïm der Syrer, *De paradiso* IX, 26.
- 61 Men I 389.
- 62 Men I 382.
- 63 Pascha 58 en Lit 38.
- 64 De volgende woorden: «ja, tot de dood aan het Kruis» zijn met grote waarschijnlijkheid een invoeging van de Apostel Paulos in de oudere, vroeg-christelijke hymne.
- 65 Pascha 45.
- 66 Hor 193.
- 67 Lit 247.
- 68 Triod I 21.
- 69 Lit 58.
- 70 Men I 82.
- 71 Ter voorafbeelding van het Pas'cha in het Oude Testament (Ex 12).
- 72 Pascha 136.
- 73 Pascha 158.
- 74 Zie Sacr 235.
- 75 Pent 195.
- 76 Pascha 166.
- 77 Pascha 130.
- 78 Pent 300.
- 79 Pent 407.
- 80 Pent 410.
- 81 Pent 400.
- 82 Pascha 155.
- 83 Pent 470.
- 84 Volgens Tertullianus: *De corona* 3 en *De oratione* 23; volgens de canon van het Eerste Oecumenische Concilie van Nicea van 325 en volgens het boek van de H. Basilios de Grote: *De spiritu sancto*, cap. 27, wordt op alle zondagen van het kerkelijk jaar en in de tijd tussen Pasen en Pinksteren in de Orthodoxe Kerk niet gekniel en worden er geen grote metanieën gemaakt.

- 85 Pent 482.  
Zie ook Adolf Rücker: Die feierliche Kniebeugungszeremonie an Pfingsten in den orientalischen Riten in: Odo Casel, Heilige Ueberlieferung. Auszüsse aus der Geschichte des Mönchtums und des Heiligen Kultes, Festschrift für Ildefons Herwegen zum silbernen Abtjubiläum, Münster 1938, blz. 193-211.
- 86 Hor 201.
- 87 Pent 479.
- 88 Pent 465.
- 89 Oktoich (afgekort okt) 139.
- 90 Het fundamentalisme is een in het amerikaanse lekenchristendom van de 19e en 20e eeuw verbreide beweging, die het met grote beslistheid opneemt voor de letterlijke inspiratie en de foutloosheid van de Heilige Schrift in haar letterlijk-woordelijke betekenis en die dientengevolge elke kritische opvatting en uitleg van de Bijbel als van de duivel komend bestrijdt. Zij komt voort uit gezichtspunten van de na-reformatorische protestantse orthodoxie en het Piëtisme.
- 91 Okt 111.
- 92 De scheuring in de 16de eeuw in de westerse Kerk is, voor zover die theologisch onderbouwd is, het gevolg van de kerkelijke theologische breuk van de elfde eeuw tussen Oost en West en de daardoor bepaalde eenzijdige ontwikkeling van de Kerk en de theologie in het Westen. Daarom is het oecumenische probleem ondeelbaar, d.w.z. men kan het niet oplossen door tweezijdige onderhandelingen, omdat dan de derde partij, welke van de drie dan ook, het gevoel heeft buitengesloten te zijn.
- 93 Vgl. hierbij ook vraag 78, blz. 92 e.v., en de vragen 110 en 111, blz. 125 e.v.
- 94 De canon van de Orthodoxe Kerk stemt in hoofdzaak overeen met die van de westerse kerken, maar is niet zo volkomen afgesloten.
- Wat het Nieuwe Testament betreft, bevat de canon officieel de bekende 27 boeken, nl. 4 Evangelien, de Handelingen der Apostelen, 14 brieven van de H. Apostel Paulus en 7 zogenoemde 'Katholieke Brieven' en de Openbaring van de H. Evangelist Joannes. Deze laatste is overigens in de Orthodoxe Kerk eigenlijk slechts theoretisch erkend, want daaruit worden geen schriftelezingen voor de eredienst genomen. Aan de andere kant zijn er nog enkele 'Apokriefe Evangelien', die in de oude Kerk in zoverre een werkelijke en blijvende betekenis hebben verworven, dat ze de kalender van de feesten, de legenden en de ikonen van de feesten van de Moeder Gods hebben bepaald. In verband hiermee moet in de eerste plaats het zgn.

'Proto-evangelie' van de Pseudo-Jakobos genoemd worden, dat waarschijnlijk omstreeks het jaar 200 schriftelijk is vastgelegd. Vgl. daarbij de vragen 45 en 46, blz. 56 e.v. Daarmee vergeleken is het door ons in verband met de Ontslaping aangehaalde boek 'Transitus Mariae' (ontstaan omstreeks 400) een eerst zeer laat vastgelegde, veel oudere traditie; vgl. daarbij vraag 48, blz. 59.

Wat het Oude Testament betreft, worden naast de ook in alle westerse Kerken algemeen erkende joodse canon, die door de Orthodoxe Kerk in de versie van de LXX is overgenomen en vastgehouden, ook de overige boeken van de LXX, de zgn. 'anaginoskomena' of 'deuterocanonieke Boeken' in de Kerk gebruikt. Ze worden op grond van twee conciliebesluiten uit het jaar 1672 (Konstantinopel en Jeruzalem) erkend als van gelijke waarde als de overige Boeken van de canon en op zijn minst gedeeltelijk in kerkelijke lezingen of gebruikte teksten benut. Het zijn in hoofdzaak dezelfde 'Apokriefe Boeken' als degene die ook in verscheidene westerse bijbelvertalingen te vinden zijn.

Een lijst van de Boeken van de Bijbel vindt men verderop in de lijst met afkortingen.

Er moet ook nog een en ander gezegd worden over de uitleg van de Bijbel (exegese) en de hermeneutiek (regels voor de verklaring van de Schrift) in de Orthodoxe Kerk:

De uitleg van de Schrift is voor orthodoxen geen zelfstandige wetenschap zoals in de westerse theologie, maar een onderdeel van de kerkelijke dienst. Ze wordt dus in de eerste plaats kerkelijk bepaald, d.w.z. men kan de wijze van uitleggen slechts goed begrijpen wanneer men uitgaat van het orthodoxe kerkbegrip (ekklesiologie). Omdat de orthodoxe ekklesiologie zich duidelijk onderscheidt van het rooms-katholieke en het protestantse kerkbegrip, is het niet mogelijk zo maar protestantse of rooms-katholieke schriftuitleg in de Orthodoxe Kerk toe te passen. Orthodoxe theologen die aan westerse universiteiten zijn opgeleid, beseffen dit vaak niet, vooral in het duitse taalgebied (speciaal ook Grieken). Maar de in de protestantse gedachtensfeer ontwikkelde hermeneutiek gaat ervan uit dat de Heilige Schrift begrepen kan worden door ieder die de taal en zijn grondregels kent, iets weet van de historische situatie waarin de schriftplaats waarom het gaat is ontstaan, en die de historisch-kritische methode op de juiste manier weet te hanteren. Als men met deze kennis en openheid naar de Schrift luistert, mag men volgens de opvatting van deze schriftverklaring erop vertrouwen dat men in de bijbeltekst het levende Woord van God (d.w.z. het ook 'voor mij' geldende woord) zal ontmoeten, want in de Schrift werkt de Heilige Geest, Die Zichzelf uitlegt (est 'sui ipsius interpres') en voor ieder die gelooft het heil bewerkt.

Eigenlijk zou het iedere orthodoxe gelovige meteen moeten opvallen dat bij deze opvatting van de Schrift en de daarop berustende exegetische methode, de Kerk en haar mysteriën zijn weggecijferd, en dat wordt uitge-

gaan van het vernemen van Gods Woord buiten de Kerk. Orthodoxe minderwaardigheidscomplexen maken helaas echter sommige theologen in dit opzicht blind en veroorzaken een breuk tussen een pseudo-wetenschappelijke exegese en de traditionele bijbelverklaring in de Kerk, die de allegoëse en de typologie gebruikt. De orthodoxen vinden dat in dit meningsverschil niet de kerkelijke praktijk, maar de 'wetenschappelijke' theologie moet worden herzien, want de laatste is gegrond op een heilsindividualisme van westerse stempel, dat begonnen is in het Humanisme en dat een hoogtepunt beleefd heeft in het Piëtisme. De rhetorische methode van de reformatorische schriftverklaring, de historisch-kritische methode van de nieuwe exegese, maar ook het fundamentalisme van de Evangelische kringen (vgl. opm. 90) zijn geworteld in dit heilsindividualisme en gaan ervan uit dat de Heilige Schrift zelf (met voorbijgaan van de Kerk) het eigenlijke 'sakrament' is ter uitdeling van de Heilige Geest Die het Woord steeds weer doet begrijpen. Deze instelling staat speciaal ook achter de historisch-kritische methode, voor zover die überhaupt toegeeft dat men de Heilige Geest nodig heeft om de Schrift te kunnen verklaren (zoals b.v. in de lutherse traditie bij Rudolf Bultmann en zijn leerlingen). De Geest verschijnt daar, gebonden aan het Woord (luthers), of Hij waait waarheen Hij wil (gereformeerd en spiritualistisch). Beide opvattingen staan lijnrecht tegenover de orthodoxe pneumatologie. Daarom kan de Orthodoxe Kerk, als zij niet in tegenspraak wil geraken met haar pneumatologie en ekklesiologie, aan de historisch-kritische methode niet de monopoliepositie toekennen die deze heeft in de moderne exegese.

Overigens kan men opmerken dat de historisch-kritische exegese, zoals die aan de duitse universiteiten wordt toegepast, veel meer een kind is van het Humanisme (Erasmus van Rotterdam, Faber Stapulensis) dan van de reformatie, die in haar rhetorische methode (bij Melanchton, Luther in het Septembertestament van 1522, Heinrich Bullinger, Calvijn) ruimte gelaten heeft voor de allegoëse. Ten onrechte beroert men zich ook voor de historisch-kritische exegese op de zgn. Antiocheense Exegetenschool (Lukianos van Samosata, gestorven als martelaar in 312; Diidoros van Tarsus, gestorven voor 394; Joannes Chrysostomos, gestorven in 407; Theodoros van Mopsuestia, gestorven in 428, veroordeeld in 553; Theodoretos van Kyros, gestorven in 430, veroordeeld in 553). Deze Antiocheense School, die men slechts door de werken van de H. Joannes Chrysostomos en Theodoros van Mopsuestia wat nauwkeuriger kent, heeft zich weliswaar zeer ingespannen voor de opheldering van de historische situatie van het ontstaan van Schrift-teksten (vooral van oudtestamentische teksten), maar zij deed dit in de eerste plaats ten dienst van de typologische schriftverklaring, dus een verklaring die het Oude Testament opvat als een voorafschaduwing van het heilsgebeuren in Christus. Het is karakteristiek dat in de westerse geschiedenis van de wijze van verklaren meestal niet wordt vermeld dat wij aan deze School (H. Joannes Chrysostomos en vooral ook Theodoros van Mopsuestia) de typologisch-allegorische interpretatie van de Goddelijke Liturgie te danken hebben. Voor de exegeten

van Antiochië blijft dus – bij alle tegenstelling tot die van Alexandrië en hun allegorisch-pneumatologische exegese-onderricht onder stoïsche (dus individualistische) invloed – de Kerk en haar erediens de ruimte waarin en waarheen alle geschiedkundige inspanning uiteindelijk haar doel had. In het vasthouden aan deze doelstelling verschilt zij juist van de Alexandrijnen. En dat is juist het punt waar het voor de orthodoxe exegese om gaat; dat is de reden waarom de historische methode in de Orthodoxie niet haar eigen weg kan gaan. De exegese is begrensd door de godsdienstige ruimte van de Kerk, omdat ze daarin gegeven wordt. Dit betekent: orthodoxe Schrift-verklaring richt zich niet in de eerste plaats op het 'indertijd', maar op het 'heden' van de gedachtenis in de Kerk. Vgl. 2 Kor 6:2 Hebr 3:4, 6-8 Ps 94(95):7-8.

In de praktijk betekent dit voor de orthodoxe Schrift-verklaring: wetenschappelijke exegetische methoden kunnen hoogstens een zekere hulp bieden bij het begrijpen, maar ze mogen nooit de doorslag geven voor een uitleg van de Schrift, want ze kunnen de waarheid waarvan de Schrift getuigt, niet aan het licht brengen, vaak maken ze die zelfs minder herkenbaar. De Schrift-verklaring wordt in de Orthodoxe Kerk bepaald door de traditie van de kerkelijke vastentijd en feesten, waarin het heilsmysterie als geheel voor ogen wordt gesteld en van waaruit elke aparte plaats in de Schrift moet worden geïnterpreteerd. Er bestaat dus geen orthodoxe Schrift-verklaring zonder verband met het 'heden' van het kerkelijk jaar, d.w.z. geen exegese die de tekst 'op zichzelf' beschouwt en als een dode vlijder ter onderricht tentoonstelt. Want Gods Woord laat zich net zo min in voorraad prepareren als voor de Israëlieten het manna zich in voorraad liet inzamelen. Gods Woord is voor de orthodoxe gelovigen slechts in het mede- en nabeleven van de kerkelijke viering van de Mysteriën te begrijpen. Elke orthodoxe tekstverklaring heeft daarom haar doel en haar verborgen samenzwering met het liturgische 'heden'. Zonder dat is geen tekst te verklaren, anders is het geen orthodoxe verklaring.

Dit betekent bijvoorbeeld voor Lk 1:24-39 dat men deze tekst moet zien in het licht van het feest van de Verkondiging (Evangelismos, op 25 maart); voor Mt 2:1-13 dat deze tekst gezien moet worden in het licht van het mysterie van het feest van de Geboorte van Christus. Daarbij is essentieel dat de teksten uit het Oude en het Nieuwe Testament, de hymnen, de troparen uit verschillende tijden, de gebeden van allerlei soort van een dergelijk feest, elkaar over en weer uitleggen en een geheel vormen met inbegrip van de feestikoon. Want wat voor de uitleg van de Bijbel geldt, geldt ook voor de ikonen. Die zijn ook teksten die vanuit het geheel van het mysterie van het feest uitgelegd moeten worden; de exegetische regels daarvoor zijn dezelfde als voor de bijbelse teksten. Daardoor vormen Heilige Schrift en kerkelijke traditie voor de orthodoxe exegeten een geheel dat steeds opnieuw levend wordt, maar nooit buiten dit verband vastgelegd kan worden. Tot dit geheel behoren typologische, allegorische, historische, psychagogische (anagogische) en dogmatische uitspraken. Vgl. ook vraag 37, blz. 44 e.v.

- 95 Dit stemt overeen met de negatieve (apofatische) theologie; vgl. ook de vragen 75 en 76, blz. 90 e.v.
- De Orthodoxe Kerk erkent zeven oecumenische concilieën: het Eerste Oecumenische Concilie van Nicea in 325, het Tweede Oecumenische Concilie van Konstantinopel in 381, het Derde Oecumenische Concilie van Efese in 431, het Vierde Oecumenische Concilie van Chalcedon in 451; dan het Vijfde Oecumenische Concilie van Konstantinopel in 553, het Zesde Oecumenische Concilie van Konstantinopel (Trulla I) in 680/681 (aangevuld door het zgn. Quinisextum of Trulla II van 692), het Zevende Oecumenische Concilie van Nicea in 787.
- Daarbij komen echter nog enkele plaatselijke synoden en rijkssynoden van dogmatische betekenis, zoals die van 1341 en 1351.
- 96 Sergej Boulgakov, One Holy, Catholic and Apostolic Church, in: *The Journal of the Fellowship of St. Alban and St. Sergius* 12, 1931, blz. 23v.
- 97 Triod II 229.
- 98 Lit 58.
- 99 Lit 301.
- 100 Heitz, Gebet 344.
- 101 Heitz, Gebet 349.
- 102 Lit 295.
- 103 Pascha 155.
- 104 Klaus Gamber, *Das Opfer der Kirche nach dem Neuen Testament und den fr黨sten Zeugnissen*, 5. Beiheft zu den *Studia Patristica et Liturgica*, Regensburg 1981, blz. 38.
- 105 Wie ter communie is gegaan, kust de hand van de celebrant niet. Tot aan de Vespers 's avonds bij zonsondergang maakt hij ook geen poklonen; in sommige plaatsen heeft men ook de gewoonte tot dat moment ook geen ikonen meer te kussen, maar ze hoogstens nog met het voorhoofd aan te raken.
- Daarentegen wordt in verscheidene gemeenten en families tussen degenen die ter communie geweest zijn, de broederkus uitgewisseld.
- 106 Lit 96.
- 107 Lit 91.
- In tegenstelling tot de Rooms-katholieke en de Monophysitische Kerk gebruikt de Orthodoxe Kerk geist brood voor de Heilige Liturgie.
- 108 Hans-Joachim Schulz, *Die Byzantinische Liturgie. Vom Werden ihrer Symbolgestalt*, Sophia Bd 5, 2. Aufl., Trier 1980, blz. 43.
- 109 Hor 194.
- 110 Vaderspreuken, *Monastieke Cahiers*, Bonheiden, 1978 (2e druk), 5 delen. Vertaald door P. Christofor Wagenaar OCSO.
- 111 Palladius van Helenopolis: tweede boek van het Vadersboek, uitg. H. Verdussen, Antwerpen 1617, blz. 598-690.  
Leven, getuigenissen en brieven van de H. Antonios, abt, door de H. Athanasios: *Monastieke Cahiers* (nr. 17), Bonheiden 1981, vert. en ingeleid door P. Christofor Wagenaar OCSO.  
Het Leven van de H. Pachomios en van zijn eerste opvolgers: *Monastieke Cahiers* (nr. 9), Bonheiden 1979, vert. door J. Hessing, OSB.
- 112 Filokalia: *Monastieke Cahiers* (nr. 21 en 22, wordt vervolgd?), Bonheiden 1982, vert. en ingeleid door P. Christofor Wagenaar OCSO.  
Ook: Matthias Dietz (Hrsg.), *Kleine Philokalie. Belehrungen der Mönchsväter der Ostkirche über das Gebet*, Klassiker der Meditation, Zürich-Einsiedeln 1976.  
Vgl. ook *De openhartige verhalen van een Russische pelgrim*, vert. door A. de Neve, uitg. Patmos, Amsterdam 1978.
- 113 Uit de toelichting van de Heer blijkt dat het verbod veel woorden te gebruiken, zich niet richt tegen het herhalen van een aanroeping, maar het zo volledig mogelijk aangeven en opnoemen van de behoeften en wensen van degene die bidt. Dit vinden zij nodig die het bidden magisch opvatten.
- 114 Vgl. Heitz, Gebet 239-260.
- 115 Het streven naar een gebed zonder voorstellingen komt niet voort uit dit gebod; dit streven is een gevolg van de hesychastische visie op de wereld; vgl. ook vraag 115, blz. 132 e.v., en Dietz, *Philokalie*, blz. 135-143.
- 116 De Orthodoxe Kerk houdt ook nog heden vast aan de destijds ook in het Westen geldende regel dat de Liturgie een dagtaak is, d.w.z. dat op een bepaalde dag aan één Altaar slechts één goddelijke Liturgie gevierd kan worden en dat priesters en leken ook slechts eenmaal per dag ter communie kunnen gaan.
- 117 Overeenkomstig het oude oosters-joodse gebruik begint de liturgische dag met de zonsondergang van de vorige dag.
- 118 Terwijl de Grieken op de vooravond van een feest of van de zondag in de parochiekerken meestal slechts de Vespers (Hesperinos) vieren en de Metten (Orthros) op de morgen van het feest voor de Liturgie, hebben de Slaven de gewoonte Vespers en Metten samen als Vigilie (nachtwake) op de avond tevoren te doen, en dit niet alleen voor grote feesten, maar ook voor alle zondagen; vgl. het schematisch overzicht in de Inleiding van het Horologion, blz. 6 en 7.
- 119 Irina Goraiinoff, Serafim van Sarov. Zijn leven, Onderhoud met Motovilov en Geestelijke onderrichtingen, *Monastieke Cahiers* nr 3, Bonheiden. 2e druk, 1981, blz. 214.

- 120 idem, blz. 221.
- 121 Daarbij moet men echter in het oog houden dat men uit de geestelijke verhouding tussen Israël en de Kerk geen gevolgtrekkingen van politieke aard vóór of tegen de Staat Israël mag maken.
- 122 Sacr 232.
- 123 Archimandrit Sophronios, Starez Siluan, Mönch vom Berg Athos. Patmos Verlag, Düsseldorf 1959. Vert. J. Kolander, blz. 225.
- 124 In dit verband moet worden opgemerkt dat de Orthodoxe Kerk een wat andere opvatting heeft van missie dan de westerse kerken sedert de tijd van de Karolingers. De missie geschieht in de Orthodoxe Kerk pas in de tweede plaats door prediking en oproep tot bekering, in de eerste plaats door gebed en het houden van de kerkdiensten.
- 125 Hor 38.
- 126 Sacr 214.
- 127 Goraïnoff, Serafim van Sarov, blz. 223.
- 128 Kilian Kirchhoff - Chrysologus Schollmeyer, Die Ostkirche betet, Bd 2, Münster 1963, blz. 184v.
- 129 Triod I 182.
- 130 Heitz, Gebet 340.
- 131 Vgl. Mt 20:1-16.
- 132 Filokalia: Monastieke Cahiers (nr. 22), Bonheiden. Hesychios van Batos, blz. 122.
- 133 Goraïnoff, Serafim van Sarov, blz. 49.
- 134 Lit 97.

## AFKORTINGEN

### A) van de HEILIGE SCHRIFT:

OT	Oude Testament
NT	Nieuwe Testament
M	Masoretische tekst, d.w.z. tekst van de Hebreeuwse Bijbel
LXX	Septuagint, tekst van de Griekse Bijbel, vgl. opm. 19
Vulg	Vulgaat, officiële tekst van de latijnse Kerk volgens de vertaling van de H. Hiëronymus (in 405), op het Concilie van Trente in 1546 verplicht gesteld en later voortdurend verbeterd

### Boeken van het Oude Testament volgens de LXX:

Gen	Genesis (1e Boek van Moses)
Ex	Exodus (2e Boek van Moses)
Lev	Leviticus (3e Boek van Moses)
Num	Numeri (4e Boek van Moses)
Deut	Deuteronomium (5e Boek van Moses)
Jos	Boek Josua
Richt	Boek Richteren (Rechters)
Ruth	Boek Ruth
1 Kon	1e Boek der Koningen (M = 1e Boek Samuel)
2 Kon	2e Boek der Koningen (M = 2e Boek Samuel)
3 Kon	3e Boek der Koningen (M = 1e Boek der Koningen)
4 Kon	4e Boek der Koningen (M = 2e Boek der Koningen)
1 Kron	1e Boek der Kronieken (LXX = Paralipomenon I)
2 Kron	2e Boek der Kronieken (LXX = Paralipomenon II)
1 Esra	1e Boek Esra (apokrief, Vulg = 3e Esra) (Esdras, Ezra)
2 Esra	2e Boek Esra (M = Esra en Nehemia; Vulg 1e en 2e Boek Esra) (Nehemja)
Esther	Boek Esther
Judith	Boek Judith (apokrief)
Tobias	Boek Tobias (apokrief)
1 Mak	1e Boek der Makkabeeën (apokrief)
2 Mak	2e Boek der Makkabeeën (apokrief)
3 Mak	3e Boek der Makkabeeën (apokrief)
4 Mak	4e Boek der Makkabeeën (apokrief)
Ps	Boek der 150 Psalmen (aangehaald volgens de telling van de LXX, met de telling van de M tussen haakjes erachter)
Oden	Boek der Oden (Vulg = Cantica; tekst van de Oden 1-9 achterin Psalmboek)
Spr	Boek der Spreuken (Proverbia)
Pred	Boek Prediker (Ekklesiastis)
Hoogl	Hooglied (LXX = Asma, Vulg = Canticum seu Cantica canticorum)
Job	Boek Job (LXX = Iob) (Hiob)
Wijsh	Wijsheid van Salomo (Vulg = Sapientia, LXX = Sophia Salomonos, apokrief)

Sir	Boek Jesus Sirach (LXX = Sophia Sirach, Vulg = Siracides vel Ecclesiasticus liber, apokrief) (Wijsheid van Jesus Sirach)
Ps Sal	Psalmen van Salomon (apokrief)
Hosea	Hosea (Vulg = Osee)
Amos	Amos
Micha	Micha (Vulg = Michaeas)
Joël	Joël
Ob	Obadja (LXX = Abdiou, Vulg = Abdias)
Jona	Jona (Vulg = Jonas)
Nah	Nahum (Naüm)
Hab	Habakuk (LXX = Ambakoum, Vulg = Habacuc) (Abbakoem)
Zef	Zefanja (LXX = Sophonias) (Sefanja)
Hag	Haggai (LXX = Aggaios, Vulg = Aggaeus)
Zach	Zacharia (LXX = Zacharias) (Zacharja)
Mal	Maleachi (LXX = Malachias)
Jes	Jesaja (LXX = Isaias) (Jezaja)
Jer	Jeremia (LXX = Ieremias)
Baruch	Baruch (apokrief, Vulg = Baruch 1-5)
Klaagl	Klaagliederen van Jeremia (LXX = Thrinoi, Vulg = Lamentationes)
Baruch 6	Brief van Jeremia (LXX = Epistoli Ieremiou, Vulg = Baruch 6, apokrief)
Ez	Ezechiël (LXX = Iezekiil, Luther = Hesekiel)
Dan 13	Geschiedenis van Susanna (LXX = Susanna, Vulg = Dan 13, apokrief)
Dan	Daniël (LXX = Daniil, Vulg = Daniel 1-12)
Dan 14	Geschiedenis van Bel en de Draak (LXX = Bil kai Drakoon, Vulg = Dan 14, apokrief)

#### Boeken van het NT:

##### 4 Evangelies:

Mt	Evangelie volgens Mattheos (Matheus)
Mk	Evangelie volgens Markos (Marcus)
Lk	Evangelie volgens Lukas (Lucas)
Joa	Evangelie volgens Joannes Johannes

Hand	Handelingen der Apostelen (Acta Apostolorum)
	14 brieven van de H. Apostel Paulos, aan

Rom	de Romeinen
1 Kor	de Korintheërs (I) (Corinthiërs)
2 Kor	de Korintheërs (II)
Gal	de Galaten
Ef	de Efesiërs

Fil	de Filippensen (Philippensen)
Kol	de Kolossensen (Colossenen)
1 Thes	de Thessalonicensen (I)
2 Thes	de Thessalonicensen (II)
1 Tim	Timotheos (I)
2 Tim	Timotheos (II)
Tit	Titos
Fil	Filemon (Philemon)
Hebr	de Hebreeën

#### 7 Katholieke Brieven:

Jak	Brief van de H. Apostel Jakobos
1 Petr	1e Brief van de H. Apostel Petros
2 Petr	2e Brief van de H. Apostel Petros
1 Joa	1e Brief van de H. Apostel Joannes
2 Joa	2e Brief van de H. Apostel Joannes
3 Joa	3e Brief van de H. Apostel Joannes
Judas	Brief van de H. Apostel Judas

Apok Apokalyps (Openbaring) van de H. Apostel Joannes

Van de apokriefe boeken van het NT noemen wij:

Ps-Jak	Proto-evangelie van de Pseudo-Jakobos, ontstaan omstreeks 200
Trans	Transitus Mariae, ontstaan omstreeks 400
Mar	

#### B) in LITERATUROPGAVEN:

Hor	Horologion, Boek der dagelijkse getijden
Lit	Liturgikon, Liturgie-boek
Okt	Okoëch, Boek der acht tonen voor de tijd na Pinksteren
Men	Menèon (I – VI), Boek der datumfeesten
Triod	Triodion, Boek voor de Voorvasten en Grote Vasten
Pascha	Pascha, Goede Week en Paasfeest
Pent	Pentekostarion, Boek voor de tijd van Pasen t/m Pinksteren
Sacr	Sacramentarium, Boek der wijdingen
Gebet	Sergius Heitz, Das Gebet der Orthodoxen Kirche (Orologion und Oktoëch), Düsseldorf 1981
Oster-jubel	Kirchhoff-Schollmeyer, Osterjubel der Ostkirche
MPG	J.P. Migne, Patrologiae cursus completus, series Graece, = volledige uitgave van de griekse Kerkvaders
Nestlé-	E. Nestlé - K. Aland (Hrsg.), Novum Testamentum Graece, 26.Aufl.,
Aland	4. rev. Druck, Stuttgart 1981

## REGISTER

Abbas	130
absolutie	119
abstinentie	75
abt	131
adorare	55
æoon	156
agape	115
akafistos	53
akklamatie	81, 94, 112
akoimieten	131
alithini latreia	101
allegorese	174
allegorisch	44
anachoreten	130
anafora	114
anaginoskomena	173
anagogische	46
analabon	129
analogie	45
analooi	121
anamnese	98, 112, 113, 134, 135
anaxios	35
Andreas van Kreta	74, 159
Anna, keizerin -	92
Anthropotokos	168
anticipatie	112
antidoron	115
antimension	117, 127
Anti-Pascha	83
antitypoi	114
Antonios de Grote	130, 131, 177
apodipnon	20, 112
apofatisch	90, 176
apofthegmata patrum	130

apolytikion	72
apostel	35, 126
Arios	15
Aristeas	167
Aristoteles	68, 80, 117
Athanasius van de Athos	132
Athanasius de Grote	177
Augustinus van Karthago	17, 34, 80, 97, 167, 168
Barlaam	91
Basilios de Grote	138, 145, 168, 171
bios angelikos	129
Boetecanon	74
Bullinger, Heinrich -	174
Calvijn, Johannes -	18, 174
canon	113
canonisering	98
Celestius	167
Celestius, paus -	168
character indebilis	97
charismata	34
cheirothesis, chirothesis	128
cheirotonia	127
Cherubicon	15
christologisch	45
Completen	112
Deïsis	63
Dekaloog	12, 139, 140v
demiourgos	166
despotis	41
deuterocanoniek	173
diaspora	165
Diodoros van Tarsos	174
Dioskouros	169

diptieken	116
disk	115
doketisme	167
Dominica	142
douleia	55
doxa	28, 29
doxologie	19
dualisme	166
duotheletisme	170
dynamis	16
Efraïm de Syriër	71, 74
eidolon	140
eikon	28, 141
ekfoneze	138
ekklesia	93
ekklesiologisch	45, 173
eleos	69
Enkomia	79
eparchie	127
epiklese	80, 112, 113
episkop	126
Epistel	113
epitafion	79
epithymia	147
epitimí	119
Erasmus van Rotterdam	174
eremieten	130, 132
eschatologisch	86, 105, 112
ethiek	93
eucharistie	111, 113
Euchieten	131
Eutyches	41, 169
Evangelismos	58, 175
evlogitaria	79
ex cathedra	99

execese	173
exegeten	45
ex opere operato	97
exorcisme	70
Faber Stapulensis	174
familia Dei	35
filanthropia	69
filioque	17
Filokalia	133, 177
Flavianos, patriarch -	169
forma	117
fotismos	67
fundamentalisme	46, 90, 172
fysis	29
Gehenna	149
geron, gerondas	129, 131
gnostici	27, 34, 166
gnosticisme	154, 167
gratia creata	89
Gregorios Palamas	92, 132
Hades	84
Hagia Sofia	102
harmonie	19
hegoumenos (-a)	129, 131
Helena, keizerin-moeder -	71, 81
hemelse hiërarchieën	25
Heraklios, keizer -	53
heresie	15
heretici	166
hermeneutiek	173
Hesperinos	177
hesychasme	92, 177
hesychasten	71, 132

hesychia	92, 132, 142
Hesychios van het Batos-klooster	161, 178
hiëarchie	125
Hippolytus van Rome	134
homoioma	140
homoiosis	28
homoousios	41
Horologion	61
Humanisme	174
Hypapanti	60
hyperdouleia	55
hypodiaken	128
hypostase	11, 16, 18, 19
hypostatische unie	93
 Idioritmisch	 132
idool	140
Ignatios van Antiochië	166
ikoon	14, 28, 101, 141
imago	28
Intocht, Kleine -	25
Irenæos van Lyon	166
Irene, keizerin -	101
 Jesus-gebed	 130, 132, 134, 135
Joannes van Antiochië	169
Joannes Chrysostomos	145, 174
joods-synkretistisch	27
jurodivi	158
Justinianus, keizer -	14
 Kamilavkion, kamilawka	 129
Karel de Grote	17, 55
Karolingische boeken	55
katafatisch	90
kat'akribéian	76, 120

kat'holon	96
kat'oikoneian	106, 121
kellions	132
Kleine Intocht	157
Knieldelen	88
Koimesis	56, 59, 75
koinobion	131
Konstantijn I, de Grote, keizer -	81, 130
Konstantijn V, Koprinos, keizer -	101
Konstantinopel	53
kukulion	129
Kyriaki	142
Kyrillos van Alexandrië	168
Kyrilos van Jeruzalem	24, 27
Kyrios	40
 Latreia	 55, 101
Lauden	112
laurion, lawra	132
leerconcensus	94
legende	44, 57
lektor	128
Leo I, de Grote, paus -	169
Leo III, paus -	17
Leo III, de Isaurië, keizer -	101
Lichtweek	83
literale	45
liturgie	111
Logos	11, 14, 21
Lucernarium psalmen	54
Lukianos van Samosate	174
Luther	174
LXX	167, 173, 179
 Magnificat	 56
mandia	129

Manicheïsme	154		
Maria van Egypte	159	5e, van Konstantinopel	106, 176
materia	117	6e, van Konstantinopel	106, 170, 176
Maximos de Belijder	91	7e, van Nicea	54, 101, 176
Megalynarion	56	oerbeeld	117
Melanchton	174	Oktoichos	61
Menèa	61	onfeilbaarheid	78
Menelogion	61	opziener	35
Mesonyktikon	112, 153	Origenes	91, 105
Messalianen	129, 131	orthodoxie	19
Messias	37	Orthros	20, 112, 177
metanie	19, 171	oudste	35
Metrofanes van Smyrna	166	ousia	19, 29
metropoliet	165		
Metten	112	Pachomios	131, 177
monachos	129	pannychida	142
monasterion	131	panorthodox concilie	35
Monofysieten	42	pantokrator	38
monotheletisch	170	paradigmata	46
myronzalving	105, 106	paradosis	78, 98
mystagogisch	85	Parakleet	15
mysterion	117	Paraklitiki	61
		paramandia	129
Nag Hamadi	166	parastasis	142
Nestorios	41, 168	parousie	124
Nikeforos Gregoras	92	Pascha	82
Noon	112	Paterikon	130
norma normans, norma normata	98	patriarch	165
notæ ecclesiæ	94	Pelagianen	33, 168
novice	128	Pelagius	167
		Pentekostarion	61
OEcumenisch Concilie		Pentekoste	62, 83
1e, van Nicea	15, 41, 171, 176	Petrarca	92
2e, van Konstantinopel	17, 176	Philokalia	133, 177
3e, van Efese	56, 169, 176	plastsjanitsa	79
4e, van Chalcedon	41, 131, 176	pleroma	95, 98
		Pneuma	21

pneumatisch	44	Sergios, patriarch -	53
pneumatologie	89, 174	Sext	112
postbaptismale	105	signum	117
postulant	129	Siluan van de Berg Athos	135, 151, 178
predestinatie	167	similitudo	28
pregnosis	167	Sinaïticus, Codex -	170
presbyter	120, 126	skiten	132
Priem	112	Skotisme	90
proklamatie, proklameren	73, 81, 94, 112	sobornost	96
propriëteiten	18	Spreuken der Vaders	130, 133
proseliet	142	staretz	129, 131
prosfora	117	stichirion	54
proskomidie	113	Studietenklooster	132
proskynese	19, 101, 135	stylieten	131
protaton	132	successie	45, 97
prothesis	113	symbool	117
Proto-evangelie van Jakobos	57, 173	Symeon Metafrastes	108
Pseudo-Dionysios de Areopagiet	25, 91	Symeon de Styliet	131
Ptolemæos II, Filadelfos	167	synaxis	79, 106, 113, 121
Quinisextum	106, 176	synkretisme	27, 166
Rasofoon	129	Synodikon	92
rason	128	Tabennissi	131
reklusen	131	Tabor	71
res	117	teerspizze	120
rijassa	128	Terts	89, 112
Roverssynode	169	Tertullianus	105, 171
Sakramenteren	19, 99, 117	tetragram	40
satisfactie	118, 150	theandrisch	94, 98
schima	128	Thebaïs	130
Scholastiek	90	Theodora, keizerin -	101
secundum numerum et speciem	119	Theodoretos van Kyros	174
Septuagint (= LXX)	40, 167, 179	Theodoros van Mopsuestia	116, 174
Serafim van Sarov	131, 135, 147, 158, 162, 177	Theodoros de Studiet	132
		Theofanie	66
		Theofilos van Antiochië	105

theosis	29, 103
Theotokos	56, 168
Thomas van Aquino	34, 168
Thomisme	90, 91
timitiki proskynesis	101
transcendere	136
Transitus Mariæ	59, 173
trinitet	19
Triodion	61
tropaar	11
tropologisch	46
Trullanum	106, 170, 176
Typika	157
typologie	174
typologisch	45
typos	45, 50, 51
Vaganten	97, 131
Vaticanus, Codex -	170
versus populum	140
verzegeling	105
Vespers	112, 177
Vigilie	177
Zeloten	37
zeon	116

Hegumen Onufry  
**RUSSISCH ORTHODOXE KERK**  
 Ganzevoortsingel 2  
 9711 AL GRONINGEN  
 Tel.: 050 - 3126886

Hegumen Onufry  
**RUSSISCH ORTHODOXE KERK**  
 Ganzevoortsingel 2  
 9711 AL GRONINGEN  
 Tel.: 050 - 3126886